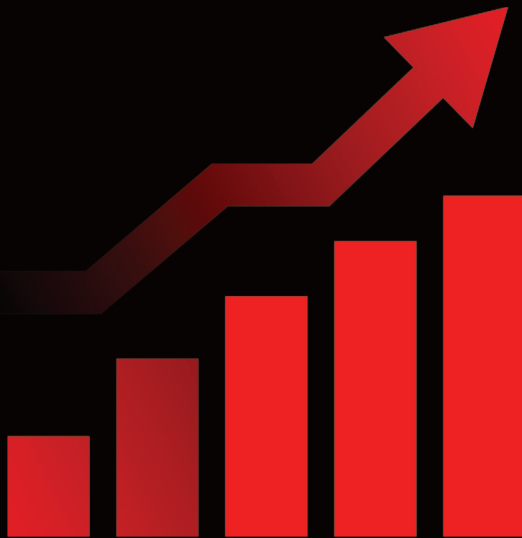

გიორგი ქათამაძე GIORGI KATAMADZE

**მზიკე დე სეშუნდო გონენს სუბიექტების
კრიზისი დე მისი პრევენცია
პოსტ-პანდემიკი პერიოდი სეპარტველიში**

**THE CRISIS OF SMALL AND MEDIUM
BUSINESS SUBJECTS AND ITS PREVENTION
IN THE POST-PANDEMIC PERIOD IN GEORGIA**

ბიორბი ქათამაძე

**მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების
კრიზისი და მისი პრევენცია
პოსტ-პანდემიურ პერიოდში საქართველოში**

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საგამომცემლო საბჭომ, 19/11/2024 წელს განიხილა სსიპ შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ახალგაზრდა მეცნიერთა 2022 წლის საგრანტო კონკურსში გამარჯვებული პროექტის - „მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების კრიზისი და მისი პრევენცია პოსტ-პანდემიურ პერიოდში საქართველოში“ (გრანტის ნომერი YS-22-548) - ფარგლებში, ბსუ-ს ასისტენტ-პროფესორ გიორგი ქათამაძეს მიერ მომზადებული ორენოვანი (ქართული-ინგლისური) მონოგრაფია - „მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების კრიზისი და მისი პრევენცია პოსტ-პანდემიურ პერიოდში საქართველოში“ და დაადგინა, რომ წიგნის შინაარსი აკმაყოფილებს შესაბამის სტანდარტებს და საგამომცემლო საბჭო მხარს უჭერს მის გამოქვეყნებას. დადგენილების ნომერი: MES 4 24 0001492999

ავტორი: გიორგი ქათამაძე
ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და
ბიზნესის ფაკულტეტის ასისტენტ-პროფესორი.

რედაქტორი: ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დეკანი,
პროფესორი **ნათელა წიკლაშვილი**

რეცენზენტი: ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
ბადრი გეზაია

რეცენზენტი: ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
გიორგი აბუსელიძე

რეცენზენტი: ბულგარეთის, ქ. სვიშტოვის დ. ცენოვის
სახელობის ეკონომიკის აკადემიის პროფესორი
მარიანა პეტროვა.

ტექნიკური რედაქტორი: ფილოლოგიის დოქტორი, **მაია ბოლქვაძე**

დიზაინერი: ვახაბერ მახარაშვილი

მონოგრაფია მომზადდა და დაიბეჭდა შოთა რუსთაველის
საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით.
[გრანტის ნომერი YS-22-548]

წიგნი აიწყო-დაკაბადონდა და დაიბეჭდა
შპს „გამომცემლობა სამშობლო“-ში

გამომცემლობა
სამშობლო

თბილისი, როზაშვილის 7; შიპ.: 551 95 90 31

ISBN 978-9941-9930-5-3

სამადლობელი

საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესი, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პერიოდიდან, ათწლეულებია, ინტენსიური კვლევის საგანია, თუმცა კვლევების დიდი რაოდენობის მიუხედავად დღემდე, არც სამეცნიერო და არც ოფიციალურ საკანონმდებლო დონეზე, არ არის მკაფიო, ერთმნიშვნელოვანი განმარტება ტერმინისა თუ რას ნიშნავს მცირე და საშუალო ბიზნესი. წინამდებარე ნაშრომი გარდა ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის კომპლექსური კვლევისა ამ ტერმინის (მცირე და საშუალო ბიზნესი) განმარტების განსხვავებულ, კვლევებზე დაფუძნებულ ვერსიას გთავაზობთ.

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით, ახალგაზრდა მეცნიერთა კვლევითი გრანტი YS-22-548, გრანტის დასახელება: „მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების კრიზისი და მისი პრევენცია პოსტ-პანდემიურ პერიოდში საქართველოში“.

მსურს განსაკუთრებული მადლობა გადავუხადო შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნულ სამეცნიერო ფონდს საქართველოში მეცნიერების განვითარების, ქართველ მეცნიერთა ნაშრომების საერთაშორისო მასშტაბით დისემინაციის უდიდესი შესაძლებლობისათვის და განსაკუთრებით ახალგაზრდა მეცნიერების მხარდაჭერისათვის. მადლობა ფონდის თითოეულ თანამშრომელს პროექტის განხორციელების პროცესში თანადგომისათვის.

განსაკუთრებული მადლობა ჩემს მენტორს და მონოგრაფიის რედაქტორს პროფესორ ნათელა წიკლაშვილს კვლევის პროცესში სასარგებლო რჩევების, მხარდაჭერის, საკუთარი მდიდარი სამეცნიერო-პრაქტიკული გამოცდილების გაზიარებისა და საინტერესო მასალების მოწოდებისათვის.

მადლობა ჩემს კონსულტანტებსა და რეცენზენტებს, პროფესორებს გიორგი აბუსელიძეს და ბადრი გეზბაიას, რომლებიც მთელი პროექტის განმავლობაში მიჭერდნენ მხარს და მაძლევდნენ ღირებულ რჩევებს, მათი რეკომენდაციების საფუძველზე მნიშვნელოვნად დაიხვეწა ნაშრომი.

მადლობა ჩემს უცხოელ კონსულტანტს პროფესორ მარიანა პეტროვას, რომლის რეკომენდაციების საფუძველზე მნიშვნელოვნად გამდიდრდა ნაშრომში კვლევის პრაქტიკული ნაწილი და რომელსაც უდიდესი წვლილი მიუძღვის პროექტის წარმატებით განხორციელებაში.

მადლობა ნაშრომის მთარგმნელს, ტექნიკურ რედაქტორს, კორექტორს, ჩემს კოლეგებს ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტიდან, მადლობა ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ადმინისტრაციას პროექტის განხორციელების პროცესში თანადგომისათვის.

მადლობა კვლევაში მონაწილე კომპანიების ხელმძღვანელებს, ბუღალტრებსა და ფინანსურ მენეჯერებს სავსე სამუშაოების დროს ინტერვიუსა და კითხვარებზე დახარჯული დროისა და გულწრფელობისათვის, რომელთა პასუხებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა კვლევის შედეგებსა და დასკვნებზე.

მადლობა ჩემს ოჯახსა და მეგობრებს პროექტის განხორციელების პროცესში მხარდაჭერისა და თანადგომისათვის.

მცირე და საშუალო ბიზნესთან დაკავშირებული კვლევა გრძელდება სხვადასხვა მიმართულებით და მკითხველს ვთხოვთ გაგებით მოეკიდოს ნაშრომში გაპარულ ტექნიკურ შეცდომებსა და მცირე უზუსტობებს, რისთვისაც წინასწარ გიხდით მადლობას.

პატივისცემით,
გიორგი ქათამაძე

სარჩევი

თავი I. ბიზნეს სუბიექტები-არსი და ინსტიტუციური სტრუქტურა -----	10
1.1 მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები საქართველოში: საკანონმდებლო გარემო, ადგილობრივი და საერთაშორისო პრაქტიკა -----	10
1.2 ბიზნეს სუბიექტების საგადასახადო რეგულირების საკითხები საქართველოში -----	25
თავი II. მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების გამოწვევები პოსტ-პანდემიურ პერიოდში საქართველოში -----	43
2.1 მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები და სახელმწიფო პოლიტიკა პანდემიისა და პოსტ-პანდემიურ პერიოდში -----	43
2.2 მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები და საბანკო პოლიტიკის გამოწვევები პანდემიისა და პოსტ-პანდემიურ პერიოდში -----	78
თავი III მცირე და საშუალო ბიზნესი: რეალობა, ტრენდი, პერსპექტივა -----	93
3.1. COVID-19 პანდემიის გავლენა მცირე და საშუალო ბიზნესზე -----	93
3.2. მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები და თანამედროვე ტექნოლოგიური განვითარება -----	113

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიო ქვეყნების ეკონომიკებს უპრეცედენტო მასშტაბების ბიზნეს ოპერაციების განხორციელების პირობებში არაერთ გამონვევასთან უწევთ გამკლავება, რომელთა ნაწილი ხშირად პრობლემად გარდაიქმნება. ორი ცნება-გამონვევა და პრობლემა, მათი იდენტიფიცირება და ზოგჯერ ამ გამონვევების ფორს-მაჟორად ტრანსფორმაციის პროცესის ანალიზი და მისი დაძლევის გზების განსაზღვრა არის ჩვენი კვლევის ინსპირაცია.

ბიზნეს საოპერაციო ციკლში შეფერხებები, ფორს-მაჟორები, კრიზისები და სრული პარალიზების ქეისები არის ჩვენი კომპლექსური კვლევის საგანი, რომელთა ნაწილი ხშირად ბიზნეს ციკლის სტრეს ტესტის ნაირსახეობად გვევლინება და სამეცნიერო თვალსაზრისით კვლევისათვის ღირებულ მასალას წარმოადგენს.

Covid-19 პანდემია იყო და რჩება თანამედროვე მსოფლიო ბიზნესების ყველაზე ძვირ, რთულ და ხანგრძლივ სტრეს-ტესტად, რომლის დაძლევა ბიზნეს სუბიექტების დიდ ნაწილს ძალიან გაუჭირდა და დიდი ნაწილი ისევ ამ გამონვევის დაძლევის პროცესშია.

პანდემიის განმავლობაში და ასევე პოსტპანდემიურ პერიოდში ბიზნეს ოპერაციების შეუფერხებელ წარმოებასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა საქართველოს მთავრობა, საერთაშორისო ორგანიზაციები, ფინანსური ინსტიტუტები, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და სხვა. ჩვენი კვლევის აქტუალობაც სწორედ ამ კომპლექსურმა, სხვადასხვა მიმართულებით ანტიკრიზისული ღონისძიებების მრავალფეროვნებამ და მიდგომების შესწავლამ განაპირობა, რომელიც სრულიად ეყრდნობა ემპირიულ კვლევას ინტერდისციპლინური მეთოდოლოგიით.

კვლევის მიზანია დავადგინოთ:

- რამ იმოქმედა ბიზნესზე განსაკუთრებით ნეგატიურად?
- შეძლო თუ არა ბიზნესმა მასთან გამკლავება და როგორ?
- იყო თუ არა ბიზნესი მზად ფორს-მაჟორული მდგომარეობებისთვის?
- როგორი იყო სახელმწიფოს როლი ამ მდგომარეობაში?
- რა პოზიტიური გამოცდილება, ინოვაციური მიდგომები შეიძინა ბიზნეს სუბიექტებმა პანდემიისგან? რა პრევენციული მექანიზმები

შეიძლება შეიმუშაოს ბიზნესმა მსგავსი ფორს-მაჟორული სიტუაციების დასაძლევად?

რატომ მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები?!

Covid-19 პანდემიამ სრულიად შეცვალა მსოფლიოს დღის წესრიგი, რამაც პირდაპირი გავლენა იქონია ყველა სფეროზე, განსაკუთრებით კი ეკონომიკურ მიმართულებაზე. საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების ეკონომიკური საქმიანობის შედეგები არის ქვეყნის ბიუჯეტის შემოსულობებისა და ეკონომიკური სტაბილურობის მნიშვნელოვანი შემადგენელი (სამინისტრო, საქართველოს ფინანსთა, 2023) ასევე ეს სეგმენტი გვევლინება უდიდეს დამსაქმებლად ქვეყანაში და კიდევ ერთი მიზეზი მათი საკვლევ ობიექტად შერჩევისა არის საქართველოში სამეწარმეო რეესტრით რეგისტრირებულ ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობაში (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2023) მათი მოწინავე რაოდენობა. სწორედ ამ მიზეზების გამო ბიზნესის ამ სეგმენტის გამართული ფუნქციონირება, მათი შენარჩუნება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო ქვეყნისათვის საყოველთაო ლოქდაუნისა და გართულებული ბიზნესის აღმინისტრირების პირობებში.

2023 წლის 5 მაისს მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის დირექტორმა COVID-19 პანდემია დასრულებულად¹ გამოაცხადა და სწორედ ესეც ზრდის ჩვენი კვლევის მნიშვნელობას ვინაიდან, ბიზნეს სუბიექტების პანდემიური და პოსტპანდემიური კომპლექსური კვლევა, ძალზედ მნიშვნელოვანი და აუცილებელია ქვეყნის მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისათვის, ასევე მის წინააღმდეგ ეფექტიანი ღონისძიებების დაგეგმვისა და განხორციელების მიზნით.

კვლევის მიზნებია:

1. გავაანალიზოთ ბიზნესის „ქცევა“ კრიზისის დროს და მისი სტრატეგიები (სპონტანური და დაგეგმილი);
2. შევისწავლოთ COVID-19-ის პანდემიის პირობებში კრიზისთან დაკავშირებული სახელმწიფო ინსტიტუტების გადაწყვეტილებები და მათი შედეგები;
3. გავაანალიზოთ სახელმწიფოს ჩარევის/რეგულირების გავლენა მცირე და საშუალო ბიზნესზე COVID-19 პანდემიის პერიოდში;

¹ <https://www.who.int/news-room/speeches/item/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing—5-may-2023>

4. დავადგინოთ და განვსაზღვროთ საქართველოში COVID-19-ის პანდემიის პირობებში ბიზნეს სუბიექტების კრიზისის ანატომია და მისი პრევენციის გზები.

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე დავსახეთ შემდეგი ამოცანები:

- ბიზნეს სუბიექტების კრიზისების ინდივიდუალური შემთხვევების ანალიზი „ქეის სთადი“
- სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების ანალიზი და მათი კლასიფიკაცია სფეროების, შებენის სიმკაცრის და აღსრულების/კონტროლის მექანიზმის მიხედვით;
- სახელმწიფო რეგულაციების ბიზნესზე გავლენის შესწავლა შემოსავლებისა და ბიზნესის ადმინისტრირების მიმართულებით;
- COVID-19-ის პანდემიის პირობებში კრიზისის ახალი ტიპოლოგიის, მახასიათებლების და სპეციფიკის განსაზღვრით, ანტიკრიზისული სტრატეგიის დაგეგმვის მეთოდების შემუშავება;

კრიზისი სხვადასხვაგვარი პროცესებისა და ურთიერთობების განუყოფელი ნაწილია; ამ თვალსაზრისით კრიზისი არა მარტო პრობლემის გამოვლენის, არამედ მისი გადამუშავების ფაქტორიცაა. ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ: კრიზისი არ არის ნეგატიური მოვლენა; კრიზისი კი არ ქრება, არამედ გადამუშავდება; კრიზისი არის განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტორი; კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, თეორიული ჩარხო სრულიად აგებულია ინსტიტუციური ანალიზის მიდგომაზე და კვლევის მეთოდოლოგია შემდეგნაირად განისაზღვრა:

- „ქეის სთადი“ - კვლევის პროცესში გამოყენებულია შემთხვევების ანალიზის მეთოდი - COVID-19-ის პანდემიის პირობებში ბიზნეს სუბიექტების კრიზისების კონკრეტული შემთხვევების კვლევა, რომელიც არის არა მხოლოდ კრიზისის შემთხვევის შესახებ შეფასებითი ჩანაწერი, აღწერა, არამედ მისი კომპლექსური, ინფორმაციული, მასალა, რომელიც იძლევა სიტუაციის სიღრმისეული ანალიზის შესაძლებლობას.
- სტატისტიკური ანალიზი - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიერ მოწოდებული ოფიციალური ინფორმაციის საფუძველზე COVID-19-ის პანდემიის პერიოდის სხვადასხვა სტატისტიკური მონაცემები დამუშავებულია და დადგენილია მათი დინამიკა ტენდენციები;

- შედარების მეთოდი - ამ მეთოდის გამოყენებით განხორციელდა COVID-19-ის პანდემიის პერიოდში, მსგავსი ბიზნეს კატეგორიების მონაცემების შედარებითი ანალიზი კონკრეტული კომპონენტის ტენდენციების დასადგენად;
- კომპონენტური ანალიზი - აღნიშნული მეთოდით მოხდა კომპონენტების მიხედვით (მაგ.: ვალუტის კურსი, ბიზნეს ლოკაციის ფაქტორი, რეგულაცია და ა.შ.) კრიზისული ქეისების კლასიფიკაცია, ამ ფაქტორების კრიზისზე გავლენის შესწავლა ცალ-ცალკე და შემდგომ კრიზისის წარმოშობაში მათი როლისა და ადგილის განსაზღვრა;
- ოფიციალური დოკუმენტების ანალიზი - COVID-19-ის პანდემიის პირობებში სახელმწიფო სტრუქტურების მიერ ბიზნესთან დაკავშირებული ოფიციალური გადაწყვეტილებები შესწავლილია და კლასიფიცირებულია.

კვლევის პროცესში გაანალიზდა სხვადასხვა ბიზნეს სუბიექტის ქეისი; ქეისების შერჩევის პროცესში გათვალისწინებულ იყო შემდეგი კრიტერიუმები:

- ა) ბიზნეს სუბიექტის საქმიანობის დაწყების პერიოდი (Covid-19 პანდემიამდე მინიმუმ 2 წელი);
- ბ) ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის არეალი (საქართველოს სხვადასხვა ქალაქები);
- გ) ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის სეგმენტების მრავალფეროვნება;

თავი I. ბიზნეს სუბიექტები-არსი და ინსტიტუციური სტრუქტურა

1.1 მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები საქართველოში: საკანონ- მდებლო გარემო, ადგილობრივი და საერთაშორისო პრაქტიკა;

თანამედროვე გლობალური სოციალურ-ეკონომიკურ-პოლიტიკური პროცესები ბოლო წლების განმავლობაში უწყვეტი გამონვევების წინა-შეა, იცვლება ქვეყნებს შორის საერთაშორისო ურთიერთობების პოლიტიკური დღის წესრიგი, რომელიც ასევე გავლენას ახდენს ეკონომიკურ ურთიერთობებზე რომლის მთავარი აქტორი ბიზნეს სუბიექტებია. ბიზნესი ეკონომიკური განვითარებისა და სახელმწიფო ბიუჯეტის მნიშვნელოვანი კონტრიბუტორია, სწორედ ამიტომ სახელმწიფოს მხრიდან მისი საქმიანობის მდგრადობისა და უწყვეტობის უზრუნველსაყოფად მნიშვნელოვანია მასთან დაკავშირებული პროცესების სათანადო რეგულირება.

COVID-19 პანდემიამ სრულიად შეცვალა ბიზნესის ქცევა, რაც გამონვეული იყო ბიზნეს გარემოს ცვლილებით, თავად ბიზნეს გარემო კი სხვადასხვა შიდა და გარე ფაქტორებისაგან შედგება, თუმცა პანდემიის შემთხვევაში გარე ფაქტორი იყო ბიზნეს პროცესების ფუნდამენტური გარდაქმნის მიზეზი.

ვიდრე უშუალოდ ბიზნეს სუბიექტების ინსტიტუციურ მახასიათებლებს შევხებით, მნიშვნელოვანია ბიზნესისადმი სახელმწიფოს ფუნდამენტური პოზიცია აღვნიშნოთ, კერძოდ, საქართველოში ეკონომიკური თავისუფლება გარანტირებულია ქვეყნის უმაღლესი კანონით, კონსტიტუციით სადაც მკაფიოდ დეკლარირებულია:

„მუხლი 6. ეკონომიკური თავისუფლება

1. ეკონომიკური თავისუფლება აღიარებული და უზრუნველყოფილია.
2. სახელმწიფო ბრუნავს თავისუფალი და ღია ეკონომიკის, თავისუფალი მენარმეობისა და კონკურენციის განვითარებაზე.
3. დაუშვებელია კერძო საკუთრების საყოველთაო უფლების გაუქმება.“ (საქართველოს კონსტიტუცია , 1995)

ბიზნეს სუბიექტების სამენარმეო საქმიანობა, გარდა მოგებაზე ორიენტირებული მიზნისა, ფართო გაგებით მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციასაც შეიცავს, რომელიც სხვადასხვა სექტორის, სეგმენტის, ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის, ტიპოლოგიისა და მიდგომების ბიზ-

ნეს სუბიექტებთან მჭიდრო კავშირს, კომუნიკაციასა და თანამშრომლობას გულისხმობს. ამ ფუნქციას თუ კიდევ უფრო ფართო მნიშვნელობით განვიხილავთ, კერძოდ საერთაშორისო ბიზნესის სპეციფიკის გათვალისწინებით, ბიზნესი სახელმწიფოსა და საზოგადოების, ბიზნესისა და ეკონომიკური ურთიერთობებში მონაწილეების ინტერნაციონალიზაციის პროცესის მნიშვნელოვანი აქტორია, რომელიც საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების გაღრმავებით მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ფუნქციასაც ასრულებს.

საქართველოს კანონით „მენარმეთა შესახებ“ სამეწარმეო საქმიანობად ითვლება ის საქმიანობა, რომელიც ითვალისწინებს მოგების მიღებას და ახასიათებს მართლზომიერება, არაერთჯერადობა, დამოუკიდებლობა, ორგანიზებულობა (საქართველოს კანონი მენარმეთა შესახებ, 2022).

1983 წელს ევროპარლამენტმა გამოაცხადა „მცირე და საშუალო საწარმოებისა და ხელოსნობის წელი“ და წამოიწყო მთელი რიგი ინიციატივებისა მათი განვითარების წახალისების მიზნით. ევროკავშირის ქვეყნებში მცირე და საშუალო ბიზნესი ძირითადად ეროვნულ დონეზე ფუნქციონირებს, რადგან შედარებით მცირე ნაწილი ეწევა საზღვრისპირა ბიზნესს ევროკავშირის ფარგლებში. თუმცა, მცირე და საშუალო ბიზნესზე გავლენას ახდენს ევროკავშირის კანონმდებლობა სხვადასხვა სფეროში, როგორცაა გადასახადები (ევროკავშირის ფუნქციონირების შესახებ ხელშეკრულების (TFEU) 110-113-ე მუხლები), კონკურენცია (მუხლები 101-დან 109-მდე TFEU) და კომპანიების სამართალი (დაფუძნების უფლება). – TFEU 49-დან 54-ე მუხლები). კომისიის განმარტება მცირე და საშუალო ბიზნესის შესახებ შეგიძლიათ იხილოთ რეკომენდაციაში 2003/361/EC (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32003H0361>).

ევროკავშირის მიერ მცირე და საშუალო ბიზნესის რეგულირებასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი ნორმატიული დოკუმენტები:

მცირე ბიზნესის აქტი:

- A “Small Business Act” for Europe- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=LV>;
- European Charter for Small Enterprises <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-charter-for-small-enterprises.html>;
- Modern SME Policy for Growth and Employment <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52005DC0551>;
- ერთიანი ბაზრის აქტი II <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0573>;

- სანარმოთა და მცირე და საშუალო ბიზნესის კონკურენტუნარიანობის პროგრამა (COSME) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1287>;
- SME სტრატეგია მდგრადი და ციფრული ევროპისთვის (An SME Strategy for a sustainable and digital Europe) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A103%3AFIN>;
- VAT Directive (2006/112/EC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0112>;
- Anti-Tax Avoidance Directive (ATAD) https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation/company-taxation/anti-tax-avoidance-directive_en;
- Working Time Directive (2003/88/EC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0088>;
- Temporary Agency Work Directive (2008/104/EC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32008L0104>;
- Framework Directive on Safety and Health at Work (89/391/EEC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31989L0391>;
- Directive 2014/24/EU on public procurement <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0024>;
- proposal amending Directive 2014/65/EU to make public capital markets in the EU more attractive for companies and to facilitate access to capital for SMEs <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0760&qid=1680533563578>;

ბიზნეს სუბიექტების თეორიული შესწავლა, მისი შინაარსისა და ფუნქციების, სტრატეგიებისა და მიდგომების კვლევა უწყვეტი და განგრძობადი პროცესია. სხვადასხვა ქვეყნების პოლიტიკური წყობა, ეკონომიკური სისტემა, კანონმდებლობა და ეკონომიკური კულტურა განაპირობებს ბიზნეს სუბიექტების განსხვავებულობას როგორც ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმით, ასევე მისი მართვისა და ზოგადად მიდგომების მხრივ. ბიზნეს სუბიექტების უნივერსალური სტრუქტურა, კლასიფიკაცია და შინაარსი არ არსებობს და მისი ცვლილება-განვითარება გლობალური ტენდენციების შეუქცევადი პროცესია.

ბიზნესის რეგულირება მოიცავს კომპლექსურ სამართლებრივ და პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს, რომელსაც მთავრობები იღებენ ბიზნეს გარემოსა და ეკონომიკური პროცესების სხვადასხვა მიმართულებების სწორად მართვისა და კონტროლისთვის. ბიზნესის რეგულირების

უპირველესი მიზანი სამართლიანი ბიზნეს გარემოს უზრუნველყოფა, კონკურენციის, მომხმარებლებისა და გარემოს დაცვა, ბაზრის სტაბილურობა, საზოგადოების ინტერესების დაცვა და ქვეყნის ეკონომიკური მდგრადობის უზრუნველყოფაა.

ევროკავშირში, მოქმედი ბიზნეს სუბიექტებიდან 99%-ს წარმოადგენს მცირე და საშუალო ზომის საწარმოები, თუმცა მიუხედავად ამისა, ევროკავშირში პერიოდულად ხდება ახალი რეგულაციებისა და დადგენილებების მიღება, რომელიც აძლიერებს მცირე და საშუალო ზომის ბიზნეს სუბიექტებს (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/63/small-and-medium-sized-enterprises>), ამასთანავე პოსტ-პანდემიურ პერიოდში მნიშვნელოვნად გაიზარდა ბიზნესის ციფრული ტრანსფორმაციის მხარდაჭერა, რომელიც თანამედროვე ბიზნეს პროცესების ძირითადი გამომწვევაა. 2008 წელს მცირე ბიზნესის აქტი („Think Small First“ A „Small Business Act“ for Europe) ადგენს პრინციპებს, რომლებიც შექმნილია ევროკავშირში მენარმეობის წახალისებისა და მცირე ბიზნესის განვითარებისათვის (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=LV>). 1983 წელს ევროპარლამენტმა გამოაცხადა „მცირე და საშუალო საწარმოებისა და ხელოსნობის წელი“ და წამოიწყო მთელი რიგი ინიციატივები მათი განვითარების წახალისების მიზნით. მას შემდეგ პარლამენტმა მუდმივად აჩვენა თავისი ერთგულება წახალისების ევროპული მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ევროკავშირის სამრეწველო პოლიტიკა ძირითად პრინციპად მიზნად ისახავს ევროპული ინდუსტრიის უფრო კონკურენტუნარიანობას, რათა მან შეძლოს ევროპაში მდგრადი ზრდისა და დასაქმების მამოძრავებელი როლის შენარჩუნება (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/61/general-principles-of-eu-industrial-policy>).

მცირე და საშუალო საწარმოთა დეფინიცია დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა და სხვადასხვა ქვეყნებში მისი დამახასიათებელი ნიშნები და კლასიფიკაციის კრიტერიუმები სხვადასხვაგვარად განისაზღვრა, თუმცა ძირითადი მახასიათებელი მაინც თანამშრომელთა რაოდენობა, ბრუნვისა და აქტივების მოცულობაა. მთავრობა, ბიზნეს ასოციაციები და თავად ბიზნეს სექტორის წარმომადგენლებს მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ მცირე და საშუალო ბიზნესის განმარტების სრულყოფაში და ზოგადად ამ სეგმენტის კონცეფციის განვითარებაში. არაერთი უცხოელი ავტორის მოსაზრებით მცირე და საშუალო ბიზნესი მრავალ ქვეყანაში განიხილება როგორც ეროვნული, ისე რეგიონული განვითარების მთავარ აქტორებად (Keskin, Senturk, Sungur, & Kiris, 2010).

ზოგადად, ბიზნესის დეფინიციასთან დაკავშირებით ბევრი განსხვავებული მოსაზრება არსებობს, თუმცა მათი სტრუქტურირება შეიძლება ძირითადი განმარტებების საფუძვლამდე რომელიცაა ეკონომიკური, სისტემური და ორგანიზაციული პერსპექტივა. Drucker, P.F. (1954) მოსაზრებით, ეკონომიკური პერსპექტივით ის ქმნის ღირებულებას, რომელსაც ყიდის მომხმარებელზე მოგების მიღების მიზნით და მთავარი როლი ღირებულების შექმნაა. ჩეკლანდის მოსაზრებით Checkland, P. (1981) სისტემური პერსპექტივით ეს არის დაინტერესებული მხარეების გაერთიანება ერთობლივი მიზნების მისაღწევად. ხოლო, (Daft, R.L. (2015) მიიჩნევს, რომ ორგანიზაციული პერსპექტივით: ეს არის ფორმალური გაერთიანება, რომლის მიზანია საქონლის ან მომსახურების მიწოდება სხვა ბიზნესზე ან ინდივიდუალურად ადამიანებზე. ყველა ამ განმარტების შეჯერებით, ვფიქრობთ ბიზნესი არის ნებისმიერი სახის ოპერაცია, რომელშიც მონაწილეობს მინიმუმ ორი მხარე და ერთის მიზანია საქონლის გაყიდვა ან მომსახურების გაწევა მოგების მიღების სანაცვლოდ, ხოლო მეორე მხარის მიზანია ამ საქონლის ან მომსახურების მიღება პირველი მხარის მიერ დადგენილი გადასახადის სანაცვლოდ. ან მეორე განმარტებით, ბიზნესი არის ინსტიტუციური ურთიერთობა, რომელშიც მონაწილეობს ორი მხარე და ორივეს მიზანია სარგებლის მიღება სხვადასხვა ანაზღაურებადი ფორმით.

ბიზნესის მდგრადობა მნიშვნელოვანია როგორც თავად ბიზნეს სუბიექტებისათვის, ასევე სახელმწიფოსა და ზოგადად სოციალისათვის. თითოეულ მათგანს გარდა საბოლოო მიზნისა, როგორცაა: მოგების მიღება, გადასახადების გადახდა, მომხმარებელთა დაკმაყოფილება და ზოგადად, მოთხოვნის დაკმაყოფილება ასევე აქვს უფრო დიდი სოციალური ფუნქცია, რომელიც დაკავშირებულია დასაქმებასთან/ხელფასთან, ცხოვრების რიტმის განსაზღვრასა და მის სტაბილურად შენარჩუნებასთან.

ადამ სმიტი თავის ნაშრომში „გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“ აღნიშნავს: „ის, რაც საზოგადოების ველურ მდგომარეობაში ერთი ადამიანის სამუშაოს შეადგენს, განვითარებულ საზოგადოებაში სრულდება რამდენიმე ადამიანის მიერ“ (სმიტი, 2007). საერთო ინტერესების გარშემო გაერთიანება და ერთიანი ძალა ყოველთვის უფრო მეტ წარმატების მიღწევას უზრუნველყოფს საბოლოოდ მოგებისა თუ თვითკმაყოფილების მიღების მიზნით. სწორედ ამის გამო საუკუნეების წინ იქმნებოდა ის გაერთიანებები მათი პირველადი ფორმებით, რომლებიც თანამედროვე მსოფლიოში კომპანიების, ტრანსნაციონალური კორპორაციებისა და ჰოლდინგების სახით საქმიანობენ.

საფინანსო ინსტიტუტები, გადასახადები, საერთაშორისო ვაჭრობა, გარემოს დაცვა, მომხმარებელთა უფლებები, შრომის რეგულირება, კონკურენცია და ანტიმონოპოლიური საქმიანობა, ბიზნესის კონფიდენციალურობა და პერსონალური ინფორმაცია ეს ის ძირითადი ჩამონათვალია, რომელთა ერთობლიობა ქმნის მდგრად ეკონომიკურ და კონკურენტულ ბიზნეს გარემოს რომლებიც ბიზნეს სუბიექტების წარმატებული საქმიანობისათვის უმთავრესი პირობაა. ხოლო თავად ბიზნესის სტაბილურობისათვის გარდა განვითარების სტრატეგიისა ასევე მნიშვნელოვანია ანტიკრიზისული სტრატეგიის ქონა, რომელიც უფრო და უფრო აქტუალური ხდება ბოლო წლების განმავლობაში (Katamadze G. , Business Entity's Preventive-Anti-Crisis Strategy Model and Possibilities of Its Implementation in Georgia, 2022). საქართველოში მცირე და საშუალო საწარმოების კლასიფიკაცია/კატეგორიზაცია სხვადასხვა კრიტერიუმებისა და მათთან დაკავშირებული რეგულაციის გათვალისწინებით ხდება. სწორედ ბიზნეს სუბიექტების ეს სტატუსი განსაზღვრავს მათ საგადასახადო ვალდებულებებსა და ბიზნესის მართვის სტილს.

ნაშრომში წარმოდგენილია საქართველოს კანონმდებლობაში მცირე და საშუალო საწარმოთა დეფინიციის ეტაპები და ვარიანტები წლებისა და რეგულაციების მიხედვით. ზოგადად საწარმოთა კლასიფიკაციის ისტორიულ ასპექტებზე თუ გავამახვილებთ ყურადღებას უნდა აღინიშნოს 1999 წლის 11 აგვისტოს საქართველოს კანონი „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“, რომლის მე-2 მუხლში ჩამოყალიბებული იყო მცირე და საშუალო საწარმოების შესახებ განმარტება, კერძოდ: „საქართველოს ტერიტორიაზე მცირე და საშუალო საწარმოებს განეკუთვნება „მეწარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის შესაბამისად შექმნილი ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა საშუალო რაოდენობა და საწარმოს წლიური ბრუნვა არ აღემატება შემდეგ ზღვრულ ოდენობას:

- ა) მრეწველობაში 40 დასაქმებულსა და 500 ათას ლარს;
- ბ) მშენებლობაში 20 დასაქმებულსა და 300 ათას ლარს;
- გ) ტრანსპორტსა და კავშირგაბმულობაში 20 დასაქმებულსა და 200 ათას ლარს;
- დ) სოფლის მეურნეობაში 20 დასაქმებულსა და 150 ათას ლარს;
- ე) საბითუმო და საცალო ვაჭრობაში 10 დასაქმებულსა და 50 ათას ლარს;
- ვ) განათლებაში, ჯანმრთელობის დაცვასა და კულტურაში 25 დასაქმებულსა და 60 ათას ლარს;

8) სხვა სახის ეკონომიკური საქმიანობის განხორციელებისას 15 და-საქმებულსა და 100 ათას ლარს.“ (საქართველოს კანონი „მცირე საწარ-მოთა მხარდაჭერის შესახებ“, 1999)

ამავე კანონში 2002 წლის 4 ივლისს შევიდა ცვლილება და უფრო ზო-გადად განისაზღვრა მცირე და საშუალო საწარმოთა ტიპოლოგია, კერ-ძოდ: „საქართველოს ტერიტორიაზე მცირე და საშუალო საწარმოებს გა-ნეკუთვნება „მენარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის შესაბამისად შექმნილი ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელში დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდენობა და რომლის წლიური ბრუნვა არ აღემატება შემდეგ ზღვრულ ოდენობებს:

ა) მცირე საწარმოებისათვის – 20 დასაქმებულსა და 500 ათას ლარს;

ბ) საშუალო საწარმოებისათვის – 100 დასაქმებულსა და 1500 ათას ლარს“ (საქართველოს კანონი, ცვლილება „მცირე საწარმოთა მხარდა-ჭერის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანის თაობაზე“, 2002), თუმცა აღსანიშნავია, რომ 2006 წლის 9 ივნისი-დან ეს კანონი არის ძალადაკარგული.

საქართველოს საგადასახადო კოდექსის 83-ე მუხლი სპეციალური დაბეგვრის რეჟიმებს ავრცელებს მიკრო, მცირე და ფიქსირებული გადა-სახადის გადამხდელ ფიზიკურ პირებზე და ამავე კოდექსით განმარტავს მათი სტატუსის მინიჭების პირობებს, კერძოდ:

მიკრო ბიზნესის სტატუსი შეიძლება მიენიჭოს ფიზიკურ პირს, რომე-ლიც არ იყენებს დაქირავებულ პირთა შრომას და დამოუკიდებლად ეწ-ევა ეკონომიკურ საქმიანობას, რომლიდანაც მის მიერ მისაღები ჯამური ერთობლივი შემოსავალი კალენდარული წლის განმავლობაში არ აღ-ემატება 30 000 ლარს;

მცირე ბიზნესის სტატუსი ენიჭება პირს, თუ ეკონომიკური საქმიანობ-იდან მიღებულმა ერთობლივმა შემოსავალმა 2 კალენდარული წლის მიხედვით, თითოეული კალენდარული წლის განმავლობაში 500 000 ლარს არ გადააჭარბა;

ფიქსირებული გადასახადის გადამხდელი შეიძლება იყოს პირი, რო-მელიც არ არის დამატებული ღირებულების გადასახადის გადამხდელი და ახორციელებს ფიქსირებული გადასახადით დასაბეგრ ერთ ან ერ-თზე მეტ საქმიანობას (საქართველოს საგადასახადო კოდექსი, 2010);

კიდევ ერთ კლასიფიკაციას გვთავაზობს საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, კერძოდ საწარმოთა სტატისტიკურ გამოკვლევა-ში 2017 წლიდან მონაცემები ქვეყნდება საწარმოთა ზომის განსაზღვრის ახალი მეთოდოლოგიით, რომლის მიხედვითაც:

ცხრილი 1: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური-საწარმოთა ზომები

საწარმოს ტიპი	დასაქმებულთა რაოდენობა	ბრუნვის მოცულობა
მსხვილი ზომის საწარმო	განეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდენობა აღემატება 250 (ძველი მეთოდოლოგიით – 100) კაცს;	საშუალო წლიური ბრუნვის მოცულობა 60 მლნ. (ძველი მეთოდოლოგიით – 1.5 მლნ.) ლარს;
საშუალო ზომის საწარმო	განეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდენობა მერყეობს 50-დან 249 კაცის ჩათვლით (ძველი მეთოდოლოგიით –20-დან 99 კაცის ჩათვლით);	საშუალო წლიური ბრუნვის მოცულობა – 12 მლნ. ლარიდან 60 მლნ. ლარამდე (ძველი მეთოდოლოგიით – 0.5 მლნ. ლარიდან 1.5 მლნ. ლარამდე);
მცირე ზომის საწარმო	განეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდენობა არ აღემატება 49 (ძველი მეთოდოლოგიით – 19) დასაქმებულს;	და საშუალო წლიური ბრუნვის მოცულობა არ აღემატება 12 მლნ. ლარს (ძველი მეთოდოლოგიით – 0.5 მლნ.);

წყარო: (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2017);

საქართველოში ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახური (შემდგომ – სამსახური) არის საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს (შემდგომ – სამინისტრო) სისტემაში შემავალი სახელმწიფო საქვეუწყებო დაწესებულება, რომელიც საქართველოს კანონმდებლობის შესაბამისად უზრუნველყოფს ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის სფეროს სახელმწიფო ზედამხედველობას (საქართველოს ფინანსთა მინისტრის ბრძანება №223 „ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახურის დებულების დამტკიცების თაობაზე“, 2016). ამ სამსახურის დებულების მიხედვით სამენარჩეო იურიდიული პირები კლასიფიცირდება 4 კატეგორიად ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის

იტის სფეროს სახელმწიფო ზედამხედველობის მიზნებიდან გამომდინარე. მაგალითად:

ცხრილი 2: აუდიტის ზედამხედველობის სამსახური-საწარმოთა კლასიფიკაცია

კატეგორია	მახასიათებელი
I კატეგორიის საწარმო	<p>სუბიექტი, რომლის მაჩვენებლები საანგარიშგებო პერიოდის ბოლოს შემდეგი სამი კრიტერიუმიდან სულ მცირე ორ კრიტერიუმს აკმაყოფილებს:</p> <p>ა) აქტივების ჯამური ღირებულება 50 მილიონს ლარს აღემატება;</p> <p>ბ) შემოსავალი 100 მილიონ ლარს აღემატება;</p> <p>გ) საანგარიშგებო პერიოდში დასაქმებულთა საშუალო რაოდენობა 250-ს აღემატება.</p>
II კატეგორიის საწარმო	<p>სუბიექტი, რომელიც არ არის მესამე ან მეოთხე კატეგორიის საწარმო და რომლის მაჩვენებლები საანგარიშგებო პერიოდის ბოლოს შემდეგი სამი კრიტერიუმიდან სულ მცირე ორ კრიტერიუმს აკმაყოფილებს:</p> <p>ა) აქტივების ჯამური ღირებულება 50 მილიონ ლარს არ აღემატება;</p> <p>ბ) შემოსავალი 100 მილიონ ლარს არ აღემატება;</p> <p>გ) საანგარიშგებო პერიოდში დასაქმებულთა საშუალო რაოდენობა 250-ს არ აღემატება.</p>
III კატეგორიის საწარმო	<p>სუბიექტი, რომელიც არ არის მეოთხე კატეგორიის საწარმო და რომლის მაჩვენებლები საანგარიშგებო პერიოდის ბოლოს შემდეგი სამი კრიტერიუმიდან სულ მცირე ორ კრიტერიუმს აკმაყოფილებს:</p> <p>ა) აქტივების ჯამური ღირებულება 10 მილიონ ლარს არ აღემატება;</p> <p>ბ) შემოსავალი 20 მილიონ ლარს არ აღემატება;</p> <p>გ) საანგარიშგებო პერიოდში დასაქმებულთა საშუალო რაოდენობა 50-ს არ აღემატება.</p>
IV კატეგორიის საწარმო	<p>სუბიექტი, რომლის მაჩვენებლები საანგარიშგებო პერიოდის ბოლოს შემდეგი სამი კრიტერიუმიდან სულ მცირე ორ კრიტერიუმს აკმაყოფილებს:</p> <p>ა) აქტივების ჯამური ღირებულება 1 მილიონ ლარს არ აღემატება;</p> <p>ბ) შემოსავალი 2 მილიონ ლარს არ აღემატება;</p> <p>გ) საანგარიშგებო პერიოდში დასაქმებულთა საშუალო რაოდენობა 10-ს არ აღემატება.</p>

წყარო: ბულალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახური;

აქვე უნდა დავაზუსტოთ, რომ „სუბიექტი“ განმარტებულია როგორც: „სუბიექტი – საქარო სამართლის და კერძო სამართლის იურიდიული პირები, გარდა საქართველოს საბიუჯეტო კოდექსით განსაზღვრული საბიუჯეტო ორგანიზაციისა და საქართველოს ეროვნული ბანკისა, სხვა ქვეყნის საწარმოს ფილიალი, ინდივიდუალური მენარმე, თუ ისინი წარმოადგენენ მესამე, მეორე ან პირველი კატეგორიის საწარმოებს“ (ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახური).

რაც შეეხება ევროკავშირის რეგულაციას, 2003 წელს მიღებული დოკუმენტით მცირე და საშუალო საწარმოთა კლასიფიკაცია შემდეგნაირადაა განსაზღვრული:

მუხლი 2: საწარმოთა კატეგორიების განმსაზღვრელი პერსონალის რაოდენობა და ფინანსური ზღვარი

1. მიკრო, მცირე და საშუალო ზომის საწარმოთა კატეგორია შედგება საწარმოებისგან, სადაც 250 ადამიანზე ნაკლებია დასაქმებული და რომელთა წლიური ბრუნვა არ აღემატება 50 მილიონ ევროს და/ან წლიური ბალანსი საერთო ჯამში არაუმეტეს 43 მილიონი ევრო.

2. მცირე და საშუალო ბიზნესის კატეგორიაში მცირე საწარმო განისაზღვრება, როგორც საწარმო, რომელშიც დასაქმებულია 50-ზე ნაკლები ადამიანი და რომლის წლიური ბრუნვა ან/და წლიური ბალანსი არ აღემატება 10 მილიონ ევროს.

3. მცირე და საშუალო ბიზნესის კატეგორიაში მიკროსაწარმო განისაზღვრება, როგორც საწარმო, რომელშიც დასაქმებულია 10-ზე ნაკლები ადამიანი და რომლის წლიური ბრუნვა ან/და წლიური ბალანსი არ აღემატება 2 მილიონ ევროს (Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (Text with EEA relevance) (notified under document number C(2003) 1422), 2003).

გემოაღნიშნული განმარტებების სისტემატიზაციისა და კლასიფიკაციის ვიზუალიზაციისათვის ჩვენს მიერ წარმოდგენილია ცხრილის სახით, სადაც ასევე ავტორის მიერ შემოთავაზებულია მცირე და საშუალო საწარმოთა ახალი დეფინიცია. იხ. ცხრილი N3.

ცხრილი 3: მცირე და საშუალო საწარმოების კლასიფიკაცია-შედარება და ავტორის ვერსია

ინსტიტუცია	სტატუსი	დასაქმებულთა რაოდენობა (აღამიანი)	ბრუნვა
საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური	1. მსხვილი 2. საშუალო 3. მცირე	1. აღემატება 250 2. 50-249 3. 49-მდე	1. 60 მლნ-დან 2. 12-60 მლნ 3. 12 მლნ-მდე
საქართველოს საგადასახადო კოდექსი	1. მიკრო 2. მცირე 3. ფიქსირებული		1. 30.000 ლარამდე 2. 500.000 ლარამდე
საქართველოში ბულალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახური	1. I კატეგორიის 2. II კატეგორიის 3. III კატეგორიის 4. IV კატეგორიის	1. აღემატება 250 2. არ აღემატება 250 3. არ აღემატება 50 4. არ აღემატება 10	1. აღემატება 100 მლნ 2. არ აღემატება 100 მლნ 3. არ აღემატება 20 მლნ 4. არ აღემატება 2 მლნ
ევროკავშირის რეგულაცია	1. მიკრო 2. მცირე 3. საშუალო	1. არ აღემატება 10 2. არ აღემატება 50 3. არ აღემატება 250	1. არ აღემატება 2 მლნ ევროს 2. 10 მლნ ევროს 3. 50 მლნ ევროს
ავტორის შეთავაზებული განმარტება	1. მცირე 2. საშუალო	1. არ აღემატება 10 თანამშრომელს; 2. არ აღემატება 50 თანამშრომელს;	1. არ აღემატება 1 მლნ ლარს; 2. არ აღემატება 10 მლნ ლარს;

წყარო: ცხრილი შედგენილია ავტორის მიერ (გამოქვეყნებულია www.iem.ge)

სხვადასხვა კრიტერიუმებისა და კლასიფიკაციის განხილვის შედეგად მიგვაჩნია, რომ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური პირობებისა და ზოგადად, ქვეყანაში არსებული ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის გათვალისწინებით, მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები შეიძლება განიშარტოს შემდეგნაირად: **მცირეა ბიზნეს სუბიექტი, რომლის წლიური ბრუნვა არ აღემატება 1 მლნ ლარს და თანამშრომელთა რაოდენობა 10 დასაქმებულს, ხოლო საშუალოა ბიზნეს სუბიექტი რომლის წლიური ბრუნვა არ აღემატება 12 მლნ ლარს და თანამშრომელთა რაოდენობა 50 დასაქმებულს.**

იმდენად, რამდენადაც არ არსებობს მცირე და საშუალო ბიზნესის ერთიანი საკანონმდებლო განმარტება, ამიტომ ამ ტერმინის დაზუსტებისა და ავტორისეული განმარტების ჩამოყალიბების პროცესში მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა იმ ინსტიტუციების წარმომადგენლებთან (ბანკები, ბიზნეს ასოციაციები, ფინანსური მენეჯერები, ბუღალტრები, აკადემიური წრის წარმომადგენლები) გასაუბრებამ, რომელთაც გააჩნიათ საკუთარი სტანდარტი/კლასიფიკაცია მცირე და საშუალო ბიზნესის ტერმინთან დაკავშირებით.

რაც შეეხება 2024 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით, საქართველოში ბიზნეს სუბიექტების სტატისტიკა შემდეგნაირად გამოიყურება:

ცხრილი 4: GEOSTAT-ბიზნეს რეგისტრი 2024 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
რეგისტრირებულ ორგანიზაციათა რაოდენობა წლების მიხედვით - ნაზარდი ჯამი, ათასი	530.2	567.3	593	630.3	675.7	719.7	763.1	800.1	845.9	914.7	979.9
მათ შორის: მოქმედ ორგანიზაციათა რაოდენობა, ათასი	130	133.8	163.7	166.3	164.2	164.2	173.3	173	183.1	212.7	236.4
რეგისტრირებულ ბიზნეს სუბიექტთა რაოდენობა წლების მიხედვით - ნაზარდი ჯამი, ათასი	503.8	539.3	563.3	597.8	640.7	683.5	725.6	761.4	805.9	873.7	937.8
მათ შორის: მოქმედ ბიზნეს სუბიექტთა რაოდენობა, ათასი	124	127.5	157.4	159.7	157.6	157.8	166.9	166.7	176.8	206.3	229.9
ახლადრეგისტრირებულ ორგანიზაციათა რაოდენობა წლების მიხედვით, ათასი	46	46.5	45.3	47.8	52.2	51.3	50.4	41.2	52.2	78.7	76
მათ შორის: ახლადრეგისტრირებულ ბიზნეს სუბიექტთა რაოდენობა, ათასი	44.2	44.9	43.5	44.9	49.6	49.9	49	39.9	51.9	77.6	74.8

წყარო: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/64/biznes-registri>

ისევე როგორც ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ-პოლიტიკური განვითარებისა და ზოგადად ევროინტეგრაციისათვის განსაზღვრული პირობების დაკმაყოფილებისათვის, ბიზნეს სუბიექტებისათვის მნიშვნელოვანია 2014 წლის 27 ივნისის გაფორმებული „ასოცირების შესახებ შეთან-

ხმება ერთის მხრივ, საქართველოსა და მეორეს მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის“, სადაც მე-5 თავის 313 მუხლში პირდაპირაა დეკლარირებული, რომ: „მხარეები განავითარებენ და განამტკიცებენ თანამშრომლობას სამრეწველო და სანარმოების პოლიტიკის სფეროში, რაც ხელს შეუწყობს ბიზნეს გარემოს გაუმჯობესებას ყველა ეკონომიკური ოპერატორისთვის, განსაკუთრებული აქცენტით მცირე და საშუალო სანარმოებზე, როგორც ეს შესაბამისადაა განსაზღვრული ევროკავშირისა და საქართველოს კანონმდებლობებში. გაძლიერებული თანამშრომლობა ხელს შეუწყობს ევროკავშირის და საქართველოს იმ ბიზნესების ადმინისტრაციული და მარეგულირებელი ჩარჩოების დახვეწას, რომლებიც ევროკავშირისა და საქართველოს ფარგლებში ფუნქციონირებენ, და დაეყრდნობა ევროკავშირის სამრეწველო და მცირე და საშუალო სანარმოების პოლიტიკას, ამ სფეროში საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპებისა და პრაქტიკის გათვალისწინებით.“ (ასოციირების შესახებ შეთანხმება ერთის მხრივ, საქართველოსა და მეორეს მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის, 2014). ასევე აღსანიშნავია, რომ 2014 წლის 1 სექტემბრიდან ევროკავშირიდან საქართველოში იმპორტირებულ პროდუქტზე საბაჟო გადასახადი გაუქმდა. გადასახადები ასევე გაუქმდა საქართველოდან ევროკავშირში ექსპორტირებულ პროდუქტებზეც (როგორც ვივარტროთ ევროკავშირთან , 2023).

მნიშვნელოვანია იმ ისტორიული წინაპირობების აღნიშვნა, რაც ამ შეთანხმებამდე ხორციელდებოდა ევროკავშირსა და საქართველოს მთავრობებს შორის, კერძოდ:

- საქართველო– ევროკავშირის ურთიერთობები 1991-92 წლებში დაიწყო, მას შემდეგ, რაც დაიშალა საბჭოთა კავშირი და საქართველო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა. 1993 წლიდან საქართველოში ევროკავშირის ეკონომიკური დახმარების საში ძირითადი მიმართულება გამოიკვეთა: საფინანსო დახმარება, ჰუმანიტარული დახმარება (ძირითადად სასურსათო დახმარების სახით) და ტექნიკური დახმარება;
- 1991 წელს, საბჭოთა კავშირის ყოფილი წევრი ქვეყნების დასახმარებლად ევროკავშირმა წამოიწყო ტექნიკური დახმარების პროგრამა დამოუკიდებელი ქვეყნების თანამეგობრობისთვის – TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States), რომლის მიზანი ახლად დამოუკიდებლობამოპოვებული ქვეყნე-

ბის საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისა და დემოკრატიის განმტკიცების ხელშეწყობა იყო;

- TACIS-მა საქართველოში სამოქალაქო საზოგადოებისა და საბაზრო ეკონომიკის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა. 1992-2006 წლებში, ევროკომისიამ მთლიანობაში, TACIS-ის ფარგლებში საქართველოში ასობით პროექტის განსახორციელებლად 131 მილიონამდე დახმარება გამოყო. 2007 წელს TACIS-ის პროგრამა ევროპის სამეზობლო და პარტნიორობის ინსტრუმენტმა (ENPI) ჩაანაცვლა;
- 1995 წლიდან საქართველო სარგებლობს ევროკავშირის სავაჭრო პრეფერენციათა განზოგადებული სისტემით (GSP). 2005 წელს, საქართველოს მიენიჭა ევროკავშირის პრეფერენციების განახლებული გენერალიზებული სისტემის (GSP+) შეღავათები მდგრადი განვითარებისა და ეფექტიანი მმართველობისათვის. 2014 წლის იანვარში ძალაში შევიდა განახლებული GSP+, რომელიც საქართველომაც გაგრძელდა;
- 1996 წლის 22 აპრილს, ლუქსემბურგში ევროკავშირის წევრი სახელმწიფოების წარმომადგენლებმა, ევროკომისიისა და საქართველოს პრეზიდენტებმა ხელი მოაწერეს საქართველოსა და ევროკავშირის შორის პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შეთანხმებას, რომელიც 1999 წელს შევიდა ძალაში;
- აღსანიშნავია, რომ 1997 წლის 2 სექტემბერს, საქართველოს პარლამენტმა მიიღო დადგენილება, რომლის თანახმადაც, 1998 წლის 1 სექტემბრიდან საქართველოს პარლამენტში მიღებული ყველა კანონი და სხვა ნორმატიული აქტი უნდა შეესაბამებოდეს ევროკავშირის მიერ დადგენილ სტანდარტებსა და ნორმებს;
- 2000 წლიდან შეიქმნა საქართველოსა და ევროკავშირის შორის პარტნიორობისა და თანამშრომლობის ხელშეწყობი სამთავრობო კომისია, რომელსაც სხვა ფუნქციებთან ერთად, საქართველოს კანონმდებლობის ევროკავშირის კანონმდებლობასთან დაახლოების ხელშეწყობა ევალებოდა. კომისიის მიერ შესაბამისი სამინისტროებისა და უწყებების მონაწილეობით შემუშავდა საქართველოს კანონმდებლობის ევროგაერთიანების კანონმდებლობასთან ჰარმონიზაციის სტრატეგია, რომელიც დამტკიცდა საქართველოს პრეზიდენტის 2001 წლის 14 ივნისის #613 განკარგულებით. (<https://infocenter.gov.ge/eu-georgia/thanamshromlobis-istoria/>);

- 2010 წლის 15 ივლისს დაიწყო მოლაპარაკებები საქართველოსა და ევროკავშირის შორის „ასოცირების შეთანხმებაზე“, (AA) რომლის ნაწილიცაა „ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ შეთანხმებაც“ (DC FTA);
- 2012 წლის 28 თებერვალს ოფიციალურად გაიხსნა მოლაპარაკებები საქართველოსა და ევროკავშირის შორის ღრმა და ყოვლისმომცველ თავისუფალ სავაჭრო სივრცეზე (DC FTA);
- 2013 წლის 28-29 ნოემბერს ქ. ვილნიუსში გაიმართა „აღმოსავლეთ პარტნიორობის“ რიგით მესამე სამიტი. ვილნიუსის სამიტის ფარგლებში, 29 ნოემბერს მოხდა საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შეთანხმების პარაფირება, ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის კომპონენტის ჩათვლით;
- 2014 წლის 27 ივნისს ხელი მოეწერა საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შეთანხმებას, ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის სივრცის (DC FTA) ჩათვლით; (<https://mfa.gov.ge/european-union/903144-saqartvelo-evrokavshiris-urtiertobebis-mnishvnelovani-movlenebis-qronologia>).

საინტერესოა საქართველოს ეკონომიკურ გარემოსთან დაკავშირებული საერთაშორისო რეიტინგები, სადაც 2023 მონაცემებით, doing business რეიტინგების მიხედვით საქართველო ბიზნესის კეთების სიმარტივით მე-7 ადგილზეა, ხოლო ბიზნესის დაწყების სიმარტივის მიხედვით მე-2 ადგილზე. მნიშვნელოვანია ასევე სამშენებლო ნებართვის მიღების მიხედვით ქვეყნის რეიტინგი, სადაც საქართველო 21-ე ადგილზეა, ელექტროენერჯიასთან ხელმისაწვდომობის მიხედვით 42-ე, ხოლო ქონების რეგისტრაციის სიმარტივის მიხედვით მე-5 ადგილზე (Doing Business, 2023).

რეიტინგებზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ბიზნესის რეგისტრაციის სიმარტივე, რომელიც საქართველოში მინიმალურ ვადებთან და მარტივად მოსამზადებელ დოკუმენტაციასთან არის დაკავშირებული. ბიზნეს საქმიანობის დასაწყებად საქართველოში, მეწარმე იურიდიული პირის რეგისტრაციის მიზნით დაინტერესებულმა პირმა უნდა მიმართოს საჯარო რეესტრის ეროვნული სააგენტოს ტერიტორიულ სამსახურს, იუსტიციის სახლს ან საჯარო რეესტრის ავტორიზებულ პირებს (ბიზნესობიუდსმენი, 2023). მეწარმეთა და არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირების რეესტრი წარმოადგენს მონაცემთა ერთობლიობას მეწარმეთა და არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდიულ პირთა, ასევე უცხო ქვეყნის სანარმოს და არასამეწარმეო (არაკომერციული) იურიდი-

ული პირის ფილიალის რეგისტრაციის შესახებ (იუსტიციის სახლი, 2023). სწორედ სამეწარმეო რეესტრი ახორციელებს ბიზნესის ადმინისტრირებასთან დაკავშირებულ ძირითად პროცედურებს.

ვიდრე საქართველოში ბიზნეს სუბიექტები დღევანდელი სახით საბოლოოდ ჩამოყალიბდებოდნენ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა ქვეყანამ როგორც პოლიტიკური ასევე ეკონომიკური მიმართულებით. მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-ეკონომიკურ-სოციალური პროცესები ვითარდება საქართველოში, რეფორმები უწყვეტად გრძელდება როგორც ეკონომიკური ასევე ზოგადად, ქვეყნის სახელმწიფო ინსტიტუტების გარდაქმნა-ჩამოყალიბების თვალსაზრისით. ახალ მიდგომებსა და განვითარებას ახლავს ქვეყნის ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკის ცვლილება, საინვესტიციო პოლიტიკის ცვლილება და სხვა მრავალი, რომელ გარემოსთანაც ადაპტირება უწევთ ბიზნეს სუბიექტებს წარმატებული საქმიანობისათვის.

დასკვნის სახით შეიძლება ჩამოვაცალიოთ:

- ქვეყანაში მცირე და საშუალო ბიზნესის როლისა და ქვეყნის საბიუჯეტო შემოსავლებში მათი წვლილის გათვალისწინებით, ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიასა და ბიზნესის განვითარების კონცეფციაში მნიშვნელოვანი აქცენტი სწორედ მცირე და საშუალო საწარმოების გაძლიერებაზე უნდა გაკეთდეს.
- საერთაშორისო თეორიისა და პრაქტიკის გათვალისწინებით, საჭიროა საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნეს კომპანიების ტერმინის მკაფიო/ერთმნიშვნელოვანი დეფინიცია მოხდეს, რომელიც იქნება უნივერსალური და სხვადასხვა დოკუმენტებში მოხდება მათი ერთნაირად იმპლემენტაცია.

1.2. ბიზნეს სუბიექტების საგადასახადო რეგულირების საკითხები საქართველოში;

ბიზნეს სუბიექტებისათვის დროული, სანდო და ზუსტი მონაცემები ის მნიშვნელოვანი კომპონენტია, რომელიც ეხმარება მათ როგორც დროის გარკვეული მონაკვეთის ტრენდისა და დინამიკის შეფასებაში, ასევე სამომავლო სტრატეგიების განსაზღვრისა და ზუსტად დაგეგმვაში. საქართველოში სტატისტიკის წარმოების სახელმწიფო ინსტიტუტია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, რომელიც წარმოადგენს საქართველოს კანონმდებლობის შესაბამისად სტატისტიკის წარ-

მოებისა და სტატისტიკური ინფორმაციის გავრცელების მიზნით შექმნილ დაწესებულებას და ის ახორციელებს როგორც რეგიონულ ისე მუნიციპალურ სტატისტიკას. (www.geostat.ge).

2014 წელს ხელმოწერილი „ასოცირების შესახებ შეთანხმება ერთის მხრივ, საქართველოსა და მეორეს მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის“ მე-4 თავის 286 მუხლში დეკლარირებულია, რომ: „მხარეები განავითარებენ და განამტკიცებენ თანამშრომლობას სტატისტიკის საკითხებზე, რაც ხელს შეუწყობს დროული, საერთაშორისო დონეზე შედარებადი და საიმედო სტატისტიკური მონაცემების უზრუნველყოფის გრძელვადიანი მიზნის შესრულებას. მოსალოდნელია, რომ მდგრადი, ეფექტიანი და პროფესიონალურად დამოუკიდებელი ეროვნული სტატისტიკის სისტემა საქართველოსა და ევროკავშირის მოქალაქეებს, ბიზნესებსა და დაწესებულებების მიმღებთ მიაწვდის რელევანტურ ინფორმაციას, რაც საშუალებას მისცემთ, მის საფუძველზე მიიღონ ინფორმირებული გადაწყვეტილებები. ეროვნული სტატისტიკის სისტემა დაიცავს გაეროს „ოფიციალური სტატისტიკის ფუნდამენტურ პრინციპებს“, სტატისტიკის სფეროში ევროკავშირის კანონმდებლობის, მათ შორის, „ევროპის სტატისტიკის პრაქტიკის კოდექსის“ გათვალისწინებით, ეროვნული სტატისტიკის სისტემის ევროპის სტატისტიკის ნორმებსა და სტანდარტებთან შესაბამისობაში მოყვანის მიზნით“. და იქვე 288-ე მუხლში დაკონკრეტებულია, რომ: „მხარეები ითანამშრომლებენ ევროპის სტატისტიკის სისტემის ფარგლებში, რომელშიც „ევროსტატი“ წარმოადგენს ევროპის სტატისტიკის ხელმძღვანელ ორგანოს“.

ქვეყანაში ბიზნეს გარემოს სრულყოფილი შესწავლის მნიშვნელოვანი კომპონენტია ბიზნეს სუბიექტებთან დაკავშირებული სტატისტიკის ანალიზი, რომელიც ნაშრომში წარმოდგენილია სხვადასხვა ინფორმაციასთან სინთეზში.

ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობისა და მათი ფინანსური მონაცემების შესახებ მონაცემები ბოლო წლების განმავლობაში მკვეთრად ზრდადია. შეფერხება რომელიც ბიზნეს სტატისტიკის თითქმის ყველა კომპონენტს შეეხო ეს არის პანდემიის პერიოდში 2020-2021 წლები, რომელიც მსოფლიოს მასშტაბით თითქმის ყველა ქვეყანამ თანაბარი რთული ეკონომიკური პროცესებით გადალახა. სადაც 2024 წლის მდგომარეობით, სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის ოფიციალური მონაცემებით საქართველოში ბიზნეს სუბიექტთა რეგისტრაციის მონაცემები შემდეგნაირად გამოიყურება:

ცხრილი 5: GEOSTAT საქართველოში რეგისტრირებულ და აქტიურ ბიზნეს სუბიექტთა რაოდენობა რეგიონებისა და ზომების მიხედვით 2024 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით

რეგიონები	რეგისტრირებული სუბიექტი		აქტიური სუბიექტი									
	რაოდენობა	%	სულ		მათ შორის							
					მსხვილი		საშუალო		მცირე		ზომა უცნობია	
			რაოდენობა	%	რაოდენობა	%	რაოდენობა	%	რაოდენობა	%	რაოდენობა	%
სულ	1011807	100	257246	100	759	100	3259	100	232377	100	20851	100
ქ. თბილისი	455358	45.00	113508	44.12	552	72.73	1977	60.66	101009	43.47	9970	47.82
აფხაზეთის ა.რ.	186	0.02	14	0.01	0	0.00	1	0.03	13	0.01	0	0.00
აჭარის ა.რ.	97944	9.68	28667	11.14	54	7.11	331	10.16	25891	11.14	2391	11.47
გურია	23040	2.28	5760	2.24	6	0.79	41	1.26	5254	2.26	459	2.20
იმერეთი	124435	12.30	29340	11.41	43	5.67	232	7.12	26997	11.62	2068	9.92
კახეთი	58784	5.81	14379	5.59	16	2.11	124	3.80	13229	5.69	1010	4.84
მცხეთა-მთიანეთი	19691	1.95	5578	2.17	13	1.71	55	1.69	5081	2.19	429	2.06
რაჭა-ლეჩხუმი და ქვემო სვანეთი	9305	0.92	2567	1.00	0	0.00	18	0.55	2324	1.00	225	1.08
სამეგრელო-ზემო სვანეთი	72624	7.18	16939	6.58	21	2.77	135	4.14	15575	6.70	1208	5.79
სამცხე-ჯავახეთი	33710	3.33	10086	3.92	7	0.92	74	2.27	9390	4.04	615	2.95
ქვემო ქართლი	73142	7.23	18524	7.20	32	4.22	181	5.55	16805	7.23	1506	7.22
შიდა ქართლი	43433	4.29	11807	4.59	15	1.98	90	2.76	10767	4.63	935	4.48
უცნობი	155	0.02	77	0.03	0	0.00	0	0.00	42	0.02	35	0.17

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/65/sakmianobis-sakheebis-mikhedvit>

მიუხედავად რეგისტრაციის დიდი რაოდენობისა, აქტიურ ბიზნეს სუბიექტთა მონაცემები დაბალია, კერძოდ სულ რეგისტრირებულ 980212 სუბიექტიდან აქტიურ საქმიანობას აგრძელებს 261449 სუბიექტი, რაც მთლიანი რაოდენობის 26,7% ია. ასევე საინტერესოა რეგიონების მიხედვით რაოდენობების შედარება, სადაც ჩანს, რომ რეგისტრირებული და აქტიური სუბიექტების რაოდენობის მიხედვით პირველ ადგილზეა

თბილისი, შემდეგ მოდის იმერეთი, აჭარის ა.რ., ქვემო ქართლი, სამეგრელო-ზემო სვანეთი და ა.შ. ასევე საინტერესო მონაცემებია ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმების მიხედვით კლასიფიკაციის შემთხვევაში, დეტალურად იხ. ცხრილი N2.

ცხრილი 6: GEOSTAT საქართველოში რეგისტრირებულ და აქტიურ სუბიექტთა რაოდენობა ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმებისა და ზომების მიხედვით 2024 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით

ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმა	რეგისტრირებული სუბიექტი		აქტიური სუბიექტი									
	რაოდენობა	%	სულ		მათ შორის							
					მსხვილი		საშუალო		მცირე		ზომა უცნობია	
			რაოდენობა	%	რაოდენობა	%	რაოდენობა	%	რაოდენობა	%	რაოდენობა	%
სულ	1011807	100.00	257246	100.00	759	100.00	3259	100.00	232377	100.00	20851	100.00
კომერციული იურიდიული პირები	362384	35.82	78874	30.66	574	75.63	2189	67.17	71514	30.77	4597	22.05
შემლუღული პასუხისმგებლობის საზოგადოება	350611	34.65	77729	30.22	490	64.56	2079	63.79	70590	30.38	4570	21.92
სააქციო საზოგადოება	3172	0.31	844	0.33	84	11.07	108	3.31	630	0.27	22	0.11
სოლიდარული პასუხისმგებლობის საზოგადოება	2741	0.27	125	0.05	0	0.00	1	0.03	123	0.05	1	0.00
კომანდიტური საზოგადოება	186	0.02	18	0.01	0	0.00	1	0.03	17	0.01	0	0.00
კოოპერატივი	5674	0.56	158	0.06	0	0.00	0	0.00	154	0.07	4	0.02
არასამეზარმეო (არაკომერციული) იურიდიული პირები	32660	3.23	3758	1.46	70	9.22	422	12.95	3084	1.33	182	0.87
ინდივიდუალური მენარმე	604814	59.78	171282	66.58	2	0.26	15	0.46	155236	66.80	16029	76.87
სხვა	6631	0.66	703	0.27	12	1.58	46	1.41	608	0.26	37	0.18
საჯარო სამართლის სუბიექტები	5318	0.53	2629	1.02	101	13.31	587	18.01	1935	0.83	6	0.03

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური

<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/67/organizatsiul-samartlebrivi-formebis-mikhedvit>

როგორც ვხედავთ, რეგისტრირებული იურიდიული პირების რაოდენობებში შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოებები (შპს) ლიდერობს, ხოლო ჯამურად რეგისტრირებული სამეწარმეო სუბიექტების რაოდენობაში პირველ ადგილზე ინდივიდუალური მეწარმეები არიან.

ბოლო წლების განმავლობაში საქართველოში პოლიტიკური, სამართლებრივი, სოციალური და სხვა რეფორმების კვალდაკვალ ინტენსიურად მიმდინარეობს ეკონომიკური მიმართულების რეფორმები. ევროინტეგრაციისკენ მიმავალ გზაზე და ახლა უკვე როგორც ევროკავშირის წევრობის კანდიდატი ქვეყნის სტატუსი საქართველოს მთავრობას რეფორმების ნაწილში გარკვეული სტანდარტების დაცვასა და მის ევრორეგულაციების შესაბამისი ღონისძიებების გატარებას ავალდებულებს.

უწყვეტ პროცესში მიმდინარეობს საკანონმდებლო ცვლილებები ეროვნულ კანონმდებლობაში და ასევე ხდება ახალი საერთაშორისო შეთანხმებების გაფორმება, რომლის მიზანი გარდა პოლიტიკურ-სოციალური მიზნებისა არის ბიზნესის ხელშეწყობა, გამარტივებული სავაჭრო ურთიერთობები და მდგრადი ეკონომიკური განვითარება. ბოლო წლებში დასრულებულ პროექტებთან ერთად, საყურადღებოა დაგეგმილი და მიმდინარე რეფორმები, რომელთა შესახებ ინფორმაციის მოძიება შესაძლებელია ოფიციალურ წყაროებსა და რესურსებში.

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე აღსანიშნავია რამდენიმე მათგანი კერძოდ: საქართველოს მთავრობის 2022 წლის 30 დეკემბრის დადგენილება N619-ის მიხედვით, საქართველოს მთავრობამ დაამტკიცა “საქართველოს 2023–2028 წლების კაპიტალის ბაზრის განვითარების სტრატეგია” და კაპიტალის ბაზრის განვითარების სტრატეგიის 2023–2024 წლების სამოქმედო გეგმა. სტრატეგიის მიზანი 1. კაპიტალის ბაზრის ინსტრუმენტებით ფინანსებზე ხელმისაწვდომობის გაზრდა შესაბამისობაშია 2021-2025 წლების საქართველოს მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარების სტრატეგიასთან, ასევე, სტრატეგიის ამოცანა 1.1 ადგილობრივი ობლიგაციების ბაზრის განვითარება შესაბამისობაშია 2022-2025 წლების მთავრობის ვალის მართვის სტრატეგიასთან. მისი შემუშავება მოხდა შესაბამისი სახელმწიფო უწყებების (მათ შორის ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო, და საქართველოს ეროვნული ბანკი, კერძო სექტორის წარმომადგენლების (მათ შორის საქართველოს საფონდო ბირჟა), ამიის განვითარების ბანკის ექსპერტებისა და კონსულტანტების აქტიური ჩართულობით. ამასთან, საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს მიერ, პარტნიორი სახელმწიფო უწყებების ჩართუ-

ლობით შემუშავებული საქართველოს 2023-2028 წლების კაპიტალის ბაზრის განვითარების სტრატეგიისა და 2023-2024 წლების სამოქმედო გეგმის პროექტების განხილვისა და მოსაზრებების მიღების მიზნით, სამინისტროს ორგანიზებით გაიმართა 2 შეხვედრა (2020 წლის აგვისტოსა და 2022 წლის ოქტომბერში) დაინტერესებულ მხარეებთან და კაპიტალის ბაზრის რეგულირებულ სუბიექტებთან. დამატებით, 2022 წლის 3 ოქტომბერს კაპიტალის ბაზრის განვითარების სტრატეგიისა და სამოქმედო გეგმის პროექტები განთავსდა ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს ვებ-გვერდზე (economy.ge). სტრატეგიისა და პროექტის შესახებ ჯამში მიღებულ იქნა 20 რეკომენდაცია, რომელთაგან 12 იქნა გათვალისწინებული, 6 ნაწილობრივ გათვალისწინებული, ხოლო 2 არ იქნა გათვალისწინებული. (<https://www.economy.ge/?page=reforms&s=17>).

საქართველოს კაპიტალის ბაზრის განვითარების 2022-2028 წლების სტრატეგიის სამოქმედო გეგმა სახელმწიფო საწარმოთა კაპიტალის ბაზარზე ჩართულობის გაზრდის უზრუნველსაყოფად შემდეგი აქტივობების განხორციელებას ითვალისწინებს:

- სახელმწიფო საწარმოების სტრატეგიის შემუშავება და მიღება;
- საჯარო კორპორაციების კანონის მიღება;
- კორპორაციული მიზნის მქონე განზრახვის გამოქვეყნება.

(https://www.economy.ge/uploads/files/2017/reformebi/sacarmoebus_reforma/2_strategy.pdf);

ასევე აღსანიშნავია სახელმწიფო საწარმოების ყოვლისმომცველი რეფორმა. როგორც საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს ოფიციალურ დოკუმენტში დაფიქსირებული: სახელმწიფო საწარმოების ყოვლისმომცველი რეფორმის 2023-2026 წლების სტრატეგია წარმოადგენს საუკეთესო საერთაშორისო სტანდარტებისა და პრაქტიკების საფუძველზე შემუშავებულ დოკუმენტს, რომელიც ადგილობრივი კონტექსტის გათვალისწინებით, განსაზღვრავს სექტორის მთავარ გამოწვევებს და მათი დაძლევის გზებს. დოკუმენტი მომზადებულია საერთაშორისო პარტნიორი ორგანიზაციების აქტიური მხარდაჭერით და მოიცავს რეფორმის 5 ძირითად მიმართულებას, რომელიც განსაზღვრავს სახელმწიფოს ხედვას სექტორის 4 წლიან პერსპექტივაში განვითარებასთან დაკავშირებით. სტრატეგიის მიზანია სახელმწიფო კორპორაციების ეფექტიანობის გაზრდა ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობისა და საჯარო ფინანსების გაძლიერების უზრუნველსაყოფად რეფორმის ფარგლებში დაგეგმილი ინსტიტუციური და საკანონმდებლო ღონეზე გასატარებელი ღონისძიებების საფუძველზე. ის უზრუნველყოფს სა-

ხელმწიფო კორპორაციების შესახებ ჩარჩო კანონის მიღებას, რომელიც შექმნის სტრატეგიაში განვირეული პრინციპებისა და რეფორმის ძირითადი მიმართულებების განხორციელების მკაფიო საკანონმდებლო საფუძველს.

სტრატეგიის შემუშავების პროცესში, საქართველოს ფინანსთა და ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროების მიერ, აქტიური კონსულტაციები განხორციელდა შემდეგ ინსტიტუციებთან:

- საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (IMF);
- აზიის განვითარების ბანკი (ADB);
- მსოფლიო ბანკი (WB);
- ენერჯეტიკული გაერთიანება (Energy Community);
- სსიპ სახელმწიფო ქონების ეროვნული სააგენტო;

2023 წლიდან სახელმწიფო საწარმოების კომპლექსური რეფორმით გათვალისწინებული აქტივობები დაიგეგმა საპილოტედ სამ სახელმწიფო კორპორაციაში: სს საქართველოს რკინიგზა, შპს საქართველოს აეროპორტების გაერთიანება და შპს საქართველოს გაზის ტრანსპორტირების კომპანია. ფინანსთა და ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს წარმომადგენლებისგან დაკომპლექტებული მაკორდინირებელი ორგანო (შემდგომში მაკორდინირებელი ორგანო) უზრუნველყოფს ამ პროცესში ყველა შესაბამისი პასუხისმგებელი სახელმწიფო უწყების ჩართულობას. სტრატეგიის შეფასება განხორციელდება პოლიტიკის ციკლის დასრულების ბოლო ეტაპზე, მაგრამ არაუგვიანეს 2027 წლის პირველი ნახევრისა. (https://www.economy.ge/uploads/files/2017/reformebi/sacarmoebus_reforma/2_strategy.pdf).

საქართველოს შემოსავლების სამსახურის ოფიციალურ ვებგვერდზე 2024 წლის სტრატეგიაში ჩამოთვლილია ის პროექტები, რომლებიც 2024 წელს უნდა განხორციელდეს, კერძოდ:

- მცირე ბიზნესის სტატუსის მქონე გადამხდელებთან კომუნიკაცია ქვევითი მიდგომის გამოყენებით კანონშესაბამისობის გასაუმჯობესებლად;
- საგადასახადო დეკლარაციის წინასწარი შევსების მექანიზმის დანერგვა;
- საგადასახადო სისტემისადმი დამოკიდებულების კვლევა;
- ძირითად გადასახადებში დეკლარაციების ავტომატური კონტროლის სისტემის დანერგვა;
- საგადასახადო დეკლარაციის წინასწარი შევსების მექანიზმის დანერგვა;

- ჯარიმების ავტომატიზაცია;
- შემოსავლების სამსახურის გადასახადების ადმინისტრირების საინფორმაციო სისტემის (გასს) მოდერნიზაცია;
- შემოსავლების სამსახურის 2025-2030 წლების განვითარების სტრატეგიის შემუშავება;
- მდგრადი ეკონომიკური განვითარება მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია ბიზნეს სუბიექტების მდგრად განვითარებაზე. წარმატებული სამეწარმეო საქმიანობა მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული როგორც ქვეყნის პოლიტიკურ გარემოზე ასევე საკანონმდებლო რეგულაციებზე. საქართველოში სამეწარმეო საქმიანობის მიმართულეებით აღსანიშნავია შემდეგი ნორმატიული აქტები:
  - საქართველოს საგადასახადო კოდექსი, რომელიც მიღებულია 2010 წლის 17 სექტემბერს და დღემდე მასში შეტანილია 200 ცვლილება.
  - საქართველოს კანონი მეწარმეთა შესახებ, რომელიც მიღებულია 2021 წლის 2 აგვისტოს. მანამდე მოქმედი იყო ძველი ვერსია, რომელიც თარიღდება 1994 წლის 28 ოქტომბრით და 2021 წლამდე მასში შეტანილი იყო 70 ცვლილება.
  - საქართველოს საბაჟო კოდექსი, რომელიც მიღებულია 2019 წლის 28 ივნისს და დღემდე მასში შესულია 7 ცვლილება.
  - საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, რომელიც მიღებულია 1997 წლის 26 ივნისს და მასში შესულია 123 ცვლილება.
  - საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსი, რომელიც მიღებულია 1999 წლის 22 ივლისს და მასში შესულია 248 ცვლილება.
  - „სამეწარმეო საქმიანობის კონტროლის შესახებ“ საქართველოს კანონი, რომელიც მიღებულია 2001 წლის 8 ივნისს და მასში შესულია 51 ცვლილება.
  - „ლიცენზიებისა და ნებართვების შესახებ“ საქართველოს კანონი, რომელიც მიღებულია 2005 წლის 24 ივნისს და მასში შესულია 96 ცვლილება.
  - „მოსაკრებლების სისტემის საფუძვლების შესახებ“ საქართველოს კანონი, რომელიც მიღებულია 1998 წლის 6 თებერვალს და მასში შესულია 42 ცვლილება.
  - „გადახდისუენარობის საქმის წარმოების შესახებ“ საქართველოს კანონი, რომელიც მიღებულია 2007 წლის 28 მარტს და მასში შესულია 31 ცვლილება.
  - „საგადასახადო დავალიანებებისა და სახელმწიფო სესხების რესტრუქტურზაციის შესახებ“ საქართველოს კანონი რომელიც მიღ-

ბულია 2004 წლის 13 თებერვალს და მასში შესულია 17 ცვლილება.

ასევე პრეზიდენტის ბრძანებულებები, მთავრობის დადგენილებები, ფინანსთა მინისტრის ბრძანებები, შემოსავლების სამსახურის უფროსის ბრძანებები და სხვა სამართლებრივი აქტები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია საერთაშორისო შეთანხმებები ადმინისტრაციული ურთიერთდახმარება/ინფორმაციის გაცვლის, ორმაგი დაბეგვრისა და სხვათა შესახებ.

2021 წლის 2 აგვისტოს მიღებულ „მენარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის პროექტის განმარტებითი ბარათში ვკითხულობთ: „მენარმეთა შესახებ“ ახალი კანონის პროექტზე მუშაობა 2013 წელს, იუსტიციის სამინისტროს სათათბირო ორგანოს - კერძო სამართლის რეფორმის განმახორციელებელი საკონსულტაციო საბჭოს ფარგლებში (რომელიც მოგვიანებით, 2016 წლის აგვისტოში, კერძო სამართლის რეფორმის განმახორციელებელ უწყებათაშორის საკოორდინაციო საბჭოდ გარდაიქმნა) შექმნილი სამუშაო ჯგუფის მიერ დაიწყო, USAID-ის პროგრამის „კანონის უზენაესობის მხარდაჭერა საქართველოში“ (PROLoG) და გერმანიის საერთაშორისო თანამშრომლობის საზოგადოების (GIZ) აქტიური ჩართულობით და მხარდაჭერით. კანონპროექტის პირველადი ვერსია სამუშაო ჯგუფის წევრი ექსპერტების მიერ მომზადდა, ხოლო შემდგომი სრულყოფის მიზნით ის იუსტიციის სამინისტროს წარედგინა“ (საქართველოს პარლამენტი, 2021). აქვე არის კანონის ცვლილების ძირითადი მიზეზი დასახელებული შემდეგი ფორმულირებით: „კანონის შემუშავების შემდგომ კორპორაციული ურთიერთობების მოცულობისა და სირთულის ზრდამ, ასევე ბიზნეს სექტორის სწრაფმა განვითარებამ, საჭირო გახადა უფრო დეტალური, თანამედროვე მოთხოვნებსა და გამომწვევებზე მორგებული რეგულაციების შემუშავება...2008 წელს განხორციელებულმა ცვლილებებმა მენარმეები სერიოზული პრობლემების წინაშე დააყენა, ვინაიდან ხშირად პარტნიორები ვეღარ ახერხებენ, ისარგებლონ კანონით მათთვის მინიჭებული შესაძლებლობით; წესდებები ზოგადი ხასიათისაა და არ აწესრიგებს მთელ რიგ მნიშვნელოვან საკითხებს, რის გამოც კანონით გაუთვალისწინებელი საკითხები, ფაქტობრივად, რეგულირების მიღმა რჩება, კანონი კი, რომელიც საშუალებას აძლევს სამენარმეო საზოგადოებებს, საკუთარი შეხედულებისამებრ მოაწესრიგონ სამართლებრივი ურთიერთობები, დავის წარმოშობის შემთხვევაში, ვეღარ ეხმარება მათ. ხანგრძლივი და ძვირადღირებული დავების ძირითად მიზეზად ხშირ შემთხვევაში სწორედ სუსტი წესდებები და „მენარმეთა შესახებ“ კანონით გათვალისწინებული არასაკმარისი რეგულაციები

სახელდება და დღითიდღე ცხადი ხდება, რომ არსებული საკანონმდებლო ჩარჩო მთელ რიგ ასპექტებში საჭიროებს შევსებას, რათა ცალკეული საკითხების პარტიორთა შეთანხმებით დაურეგულირებლობის შემთხვევაში, კანონით მოხდეს ძირითადი სტანდარტების დადგენა... მოქმედ კანონში არსებული ხარვეზები განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება დაგების სასამართლოსთვის გადაცემის შემდგომ. სასამართლო პრაქტიკის კვლევა კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს მოქმედი კანონის ხარვეზიანობას და მიუთითებს იმაზე, რომ კანონით არასათანადოდ არის მოწესრიგებული არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რაც, თავის მხრივ, ნეგატიურად აისახება სასამართლოში საქმის წარმოების ხარისხსა და კორპორაციული დაგების განხილვისას მოსამართლის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების შინაარსზე. აქედან გამომდინარე, საჭიროა არსებული ხარვეზების აღმოფხვრა და ამ მიმართულებით კანონმდებლის როლის გაძლიერება (საქართველოს პარლამენტი, 2021).

2020 წლის 11 მარტს ჯანმრთელობის დაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ ახალი კორონავირუსის (COVID-19) პანდემიად გამოცხადებამ (World Health Organization, 2020) დიდი გავლენა მოახდინა მსოფლიოს პოლიტიკურ-ეკონომიკურ-სოციალურ მდგომარეობაზე და მათ შორის ბიზნესის საკანონმდებლო რეგულირებაზეც. საქართველოში სრულიად შეცვალა მსოფლიოს დღის წესრიგი, რამაც პირდაპირი გავლენა იქონია ყველა სფეროზე, განსაკუთრებით კი ეკონომიკურ მიმართულებაზე. სახელმწიფოებს მოუხდა ფორს-მაჟორულ სიტუაციებში სწრაფი და მკაცრი გადაწყვეტილებების მიღება, რომელიც უმეტესად უნივერსალური ხასიათის იყო მთელს მსოფლიოში, ვინაიდან ეფუძნებოდა მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის რეკომენდაციებს (Katamadze G. , 2022).

პანდემიიდან ორი წლის შემდეგ, 2022 წლის თებერვლიდან, უწყებათაშორისმა საკოორდინაციო საბჭომ შეზღუდვების ეტაპობრივად გაუქმების გადაწყვეტილება მიიღო, რამაც სწრაფად და მნიშვნელოვნად იმოქმედა ბიზნეს სექტორზე. დღეის მდგომარეობით კი ბიზნესი, შეიძლება ითქვას, დაუბრუნდა პანდემიამდელ მდგომარეობას და უკვე მის წინაშე ახალი გამოწვევებია, მათ შორის ბიზნესის ინსტიტუციური გაძლიერება სამომავლო ფორს-მაჟორების მართივად გადასალახად და ბიზნესის მდგრადობის უზრუნველსაყოფი სხვა ღონისძიებების გატარება.

გარდა ბიზნესის რეგისტრაციისა და სხვა ორგანიზაციული პროცესების სიმარტივისა, ბიზნეს სუბიექტებისათვის მნიშვნელოვანია ის საკანონმდებლო აქტები, რომლებიც მათ სხვადასხვა სახის შეღავათებსა და პრეფერენციებს უწესებს. ასეთებად შეიძლება განვიხილოთ სპეციალ-

ური სამეწარმეო სტატუსები და დაბეგვრის სპეციალური რეჟიმები. არსებობს საერთო სახელმწიფოებრივი და ადგილობრივი სახის გადასახადები.

საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადებია:

- საშემოსავლო გადასახადი.
- მოგების გადასახადი.
- დამატებული ღირებულების გადასახადი (დღგ).
- აქციზი.
- იმპორტის გადასახადი.

საერთო-სახელმწიფოებრივი გადასახადები დაწესებულია საქართველოს საგადასახადო კოდექსით, რომელთა გადახდაც სავალდებულოა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე. ადგილობრივი გადასახადებია:

● **ქონების გადასახადი**

ადგილობრივი გადასახადის შემოღებას ახორციელებს ადგილობრივი თვითმმართველობის წარმომადგენლობითი ორგანო საქართველოს მთავრობის მიერ დადგენილი განაკვეთების ფარგლებში, რომლის გადახდაც სავალდებულოა შესაბამისი ადგილობრივი თვითმმართველი ერთეულის ტერიტორიაზე (<https://old.rs.ge/4771>).

თუმცა სპეციალური დაბეგვრის რეჟიმები საქართველოში მოქმედ ბიზნეს სუბიექტებს განსხვავებულ საგადასახადო რეგულირებას სთავაზობს.

● **თავისუფალი ინდუსტრიული ზონები - „თიზ“.**

საქართველოს ტერიტორიაზე ფუნქციონირებს 4 თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა: (შემოსავლების სამსახური, 2020).

1. ფოთის თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა;
2. ქუთაისის თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა;
3. ქუთაისის ჰუალინგის თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა;
4. თბილისის ტექნოლოგიური პარკის თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა.

თავისუფალი ინდუსტრიული ზონები რეგულირდება საქართველოს კანონით „თავისუფალი ინდუსტრიული ზონების შესახებ“, რომელიც მიღებულია 2007 წლის 3 ივლისს და მასში დღემდე შესულია 9 ცვლილება. „თიზ“-ების მთავარი მიზანი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა, ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობა და საერთაშორისო ვაჭრობის ხელშეწყობაა. ზოგადად თავისუფალი ინდუსტრიული ზონები უზრუნველყოფს ხელსაყრელ ბიზნეს გარემოს, განვითარებულ, თანამედროვე ინფრასტრუქტურას და საგადასახადო შეღავათებს პირდაპირი უცხოური

ინვესტიციების წახალისებისა და ინდუსტრიული საქმიანობის ხელშეწყობისთვის. რაც შეეხება შეღავათებს საქართველოში „თიზ“-ებისთვის: თავისუფალ ინდუსტრიულ ზონაში გადასახადებთან დაკავშირებული საკითხები წესრიგდება საქართველოს საგადასახადო კოდექსითა და საქართველოს საბაჟო კოდექსით.

ცხრილი 7: „თიზ“-თან დაკავშირებული გადასახადები

მოგების გადასახადი	გათავისუფლებულია მოგების გადასახადისაგან, თიზის საწარმოს მიერ თავისუფალ ინდუსტრიულ ზონაში ნებადართული საქმიანობიდან მიღებული მოგების განაწილება და ამავე საქმიანობის ფარგლებში განეული ხარჯები/განხორციელებული განაცემები, რომლებიც გათვალისწინებულია საგადასახადო კოდექსის შესაბამისად.
დამატებული ღირებულების გადასახადი	დამატებული ღირებულების გადასახადით არ იბეგრება თიზ-ში უცხოური საქონლის შეტანა და თიზ-ში განხორციელებული ოპერაციები.
ქონების გადასახადი	ქონების გადასახადისაგან გათავისუფლებულია თავისუფალ ინდუსტრიულ ზონაში არსებული ქონება
იმპორტის გადასახადი	იმპორტის გადასახადისაგან გათავისუფლებულია: თავისუფალ ინდუსტრიულ ზონაში უცხოური საქონლის შეტანა თავისუფალ ინდუსტრიულ ზონაში წარმოებული საქონლის თავისუფალი ინდუსტრიული ზონიდან შეტანა (იმპორტი) საქართველოს სხვა ტერიტორიაზე (თავისუფალი ინდუსტრიული ზონის გარეთ) შენიშვნა თავისუფალ ინდუსტრიულ ზონაში საშემოსავლო გადასახადს დაქირავებული იხდის შემოსავლის დეკლარირების საფუძველზე.

წყარო: საქართველოს კანონი „თავისუფალი ტურისტული ზონების განვითარების ხელშეწყობის შესახებ“, 2010

ო თავისუფალი ტურისტული ზონა

2010 წლის 2 ნოემბერს საქართველოში მიღებულ იქნა კანონი „თავისუფალი ტურისტული ზონების განვითარების ხელშეწყობის შესახებ“, რომლის მიზანია ტურიზმის განვითარება და მეწარმეობის ხელშეწყობა, რისთვისაც ეს კანონი ადგენს პირობებს თავისუფალ ტურისტულ ზონებში სასტუმროების მშენებლობისა და ფუნქციონირებისათვის, ასევე საგადასახადო და სხვა შეღავათებს (საქართველოს კანონი „თავისუფალი ტურისტული ზონების განვითარების ხელშეწყობის შესახებ“, 2010). ამავე კანონის მე-5 მუხლი დეტალურად განსაზღვრავს შეღავათებს:

1. ინვესტორი თავისუფლდება:

ა) საქართველოს საგადასახადო კოდექსით დადგენილი ქონების გადასახადისა და მოგების გადასახადის გადახდის ვალდებულებისაგან 15 წლის ვადით, ამ კანონით დადგენილი პირობების დაკმაყოფილების შემთხვევაში;

ბ) მშენებლობის ნებართვის მოსაკრებლის გადახდის ვალდებულებებისაგან.

2. ინვესტორს შესაბამისი ფართობის მიწის ნაკვეთი საკუთრებაში გადაეცემა საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით, სიმბოლურ ფასად – 1 ლარად, გარდა ამ კანონის მე-4 მუხლის პირველი პუნქტის „დ“ ქვეპუნქტით გათვალისწინებული შემთხვევისა.

3. ამ კანონით დადგენილი შეღავათები, გარდა ამ მუხლის მე-2 პუნქტით გათვალისწინებულისა, არ მოქმედებს, თუ ინვესტორი აღარ უზრუნველყოფს სასტუმროს ფუნქციონირებას.

აქვე აღსანიშნავია, რომ კანონი პირდაპირ განსაზღვრავს ინვესტორის წინაშე ვალდებულებებს და ამავე კანონის მე-6 მუხლში დეტალურად ჩამოთვლილია:

მუხლი 6. სახელმწიფოს მიერ განსახორციელებელი ღონისძიებები

1. საქართველოს მთავრობა უზრუნველყოფს:

ა) სასტუმროს შენობამდე შესაბამისი ინფრასტრუქტურის (გამი, წყალი, წყალარინება, ელექტროენერგია) მოწესრიგებას და საჭიროების შემთხვევაში ახლის მშენებლობას;

ბ) სასტუმროსთან მისასვლელი გზების მშენებლობას/შეკეთებას;

გ) სასტუმროს ტერიტორიის მიწის ნაკვეთის გონივრულ ფარგლებში კეთილმოწყობასა და გამწვანებას;

დ) ამ კანონით გათვალისწინებული სასტუმროსთვის საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი განსაკუთრებული მნიშვნელობის ობიექტის სტატუსის მინიჭებას და მშენებლობის ნებართვის გამართივებული წესით გაცემას;

o ვირტუალური ზონა-სპეციალური რეჟიმი

შემოსავლების სამსახურის მეთოდურ მითითებაში ვირტუალური ზონის პირის მოგების გადასახადით დაბეგვრის თაობაზე ვკითხულობთ: „საინფორმაციო ტექნოლოგიური ზონების შესახებ“ საქართველოს კანონის მიზანია საქართველოში საინფორმაციო ტექნოლოგიები განვითარება, რაც უზრუნველყოფს საქართველოში პროგრამული უზრუნველყოფის პროდუქტების შექმნას. ამასთან, ამავე კანონის მე-6 მუხლით განიმარტე-

ბა რა განეკუთვნება ვირტუალურ ზონაში საქმიანობას. კერძოდ, ასეთ საქმიანობას მიეკუთვნება იურიდიული პირის მიერ განხორციელებული ეკონომიკური საქმიანობა, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე მმართველი იქნება საინფორმაციო ტექნოლოგიების შექმნასთან. შესაბამისად, მოგების გადასახადში საგადასახადო შეღავათის გავრცელების მიზნებისათვის არსებითია ვირტუალური ზონის პირი საქართველოს ტერიტორიაზე ქმნიდეს საინფორმაციო ტექნოლოგიებს და მის მიერ შექმნილი საინფორმაციო ტექნოლოგიების საქართველოს ფარგლების გარეთ მიწოდებით (მათ, შორის მომსახურების სახით მიწოდებით) იღებდეს მოგებას. რაც შეეხება პირის საქმიანობის საქართველოს ტერიტორიაზე საინფორმაციო ტექნოლოგიების შექმნად მიჩნევის საკითხს, აღნიშნულის მიზნებისათვის სხვა ფაქტობრივ გარემოებებთან ერთად გასათვალისწინებელია, რომ ვირტუალური ზონის პირი საინფორმაციო ტექნოლოგიების შესაქმნელად არსებითად იყენებდეს საქართველოში შესაბამისი პროფილური განხრით დაქირავებული ფიზიკური პირების შრომას - ჰყავდეს სათანადო ადამიანური რესურსები საჭირო კვალიფიკაციით. ამასთანავე, საქართველოს ტერიტორიაზე ჰქონდეს საინფორმაციო ტექნოლოგიების შესაქმნელად აუცილებელი შესაბამისი აქტივები. საქართველოს საგადასახადო კოდექსის მე-8 მუხლის 35-36 ნაწილები განმარტავს ვირტუალური ზონის პირის და საინფორმაციო ტექნოლოგიების ცნებას. კერძოდ, ვირტუალური ზონის პირი არის იურიდიული პირი, რომელიც ახორციელებს საინფორმაციო ტექნოლოგიურ საქმიანობას და მინიჭებული აქვს შესაბამისი სტატუსი, ხოლო საინფორმაციო ტექნოლოგიები არის კომპიუტერული საინფორმაციო სისტემების შესწავლა, მხარდაჭერა, განვითარება, დიზაინი, წარმოება და დანერგვა, რის შედეგადაც მიიღება პროგრამული უზრუნველყოფის პროდუქტები. ვირტუალური ზონის პირის სტატუსის მინიჭების წესი, პირობები და ვირტუალური ზონის პირის სტატუსის მიმნიჭებელი პირი განსაზღვრულია საქართველოს მთავრობის 2011 წლის 26 იანვრის N49 დადგენილებით (შემდგომში - დადგენილება) (საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო, 2023).

აღნიშნული დადგენილების შესაბამისად, იურიდიული პირი, რომელიც ახორციელებს საინფორმაციო ტექნოლოგიურ საქმიანობას, უფლებამოსილია ვირტუალური ზონის პირის სტატუსის მისაღებად მიმართოს საჯარო სამართლის იურიდიულ პირს – საფინანსო-ანალიტიკურ სამსახურს.“ (საქართველოს შემოსავლების სამსახურის მეთოდური მითითება ვირტუალური ზონის პირის მოგების გადასახადით დაბეგვრის თაობაზე, 2022).

o საერთაშორისო კომპანიის სტატუსი

საქართველოს საგადასახადო კანონმდებლობა მნიშვნელოვან საგადასახადო შეღავათებს სთავაზობს საერთაშორისო კომპანიის სტატუსით მოსარგებლეთ ბიზნეს სუბიექტებს. შეღავათიანი დაბეგვრის რეჟიმით სარგებლობისთვის კი კომპანიას აუცილებელია მინიჭებული ჰქონდეს საერთაშორისო კომპანიის სტატუსი. საქართველოს საგადასახადო კოდექსის 23-ე მუხლის თანახმად: „საერთაშორისო კომპანია არის საქართველოს სანარმო, რომელიც საქართველოს მთავრობის დადგენილებით“ (საქართველოს მთავრობა, 2020) განსაზღვრულ საქმიანობებს ახორციელებს და შემოსავალს მხოლოდ ამ საქმიანობებიდან იღებს (საქართველოს საგადასახადო კოდექსი, 2010).

რაც შეეხება კონკრეტულ შეღავათებს, კანონი მას შემდეგნაირად აკონკრეტებს:

- საერთაშორისო კომპანიაში დაქირავებით მუშაობის შედეგად მიღებული შემოსავალი 5 პროცენტით იბეგრება;
- საერთაშორისო კომპანიის მიერ გაცემული დივიდენდი გადახდის წყაროსთან არ იბეგრება და დივიდენდის მიმღები პირის ერთობლივ შემოსავალში არ ჩაირთვება;
- საერთაშორისო კომპანიის მოგების გადასახადით დაბეგვრის ობიექტი ამ კოდექსის 97-ე მუხლის პირველი ნაწილის შესაბამისად განისაზღვრება;
- საერთაშორისო კომპანიის მოგების გადასახადის განაკვეთია 5 პროცენტი;
- საერთაშორისო კომპანიის მოგების გადასახადით დასაბეგრი თანხა მიიღება დაბეგვრის ობიექტის მიხედვით განხორციელებული განაცემის/გაწეული ხარჯის ოდენობის 0.95-ზე გაყოფით;
- საქართველოს მთავრობის დადგენილებით განსაზღვრული ხარჯის საქართველოში გაწევის შემთხვევაში საერთაშორისო კომპანიას უფლება აქვს, საქართველოს ფინანსთა მინისტრის მიერ დადგენილი წესით შეამციროს მოგების გადასახადით დასაბეგრი თანხა, ამ ხარჯის ოდენობით;
- საერთაშორისო კომპანია ვათავისუფლებულია ქონების (გარდა მიწისა) გადასახადისაგან, თუ ეს ქონება საქართველოს მთავრობის დადგენილებით ნებადართული საქმიანობის განხორციელებისათვის არის გამიზნული ან გამოიყენება;

- საგადასახადო ორგანოსთვის დაქირავებულების შესახებ ინფორმაციის მიწოდებისა და ამ მუხლის მე-7 ნაწილით გათვალისწინებული შეღავათის გამოყენების წესს ადგენს საქართველოს ფინანსთა მინისტრი;

საქართველოს კანონმდებლობით განსაზღვრული სხვადასხვა ბიზნეს სუბიექტების სამართლებრივი სტატუსები მნიშვნელოვან საგადასახადო შეღავათებთან და ადმინისტრირების პროცესის სიმარტივესთანაა დაკავშირებული. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ მცირე ბიზნესთან დაკავშირებული შეღავათები (მიკრო, მცირე და ფიქსირებული გადასახადის გადამხდელი) ძირითადად ფიზიკურ პირებს-ინდივიდუალურ მენარმეებს ეხება, მაგრამ როგორც წინა თავში აღვნიშნეთ, არსებობს ასევე სხვა შეღავათიანი სტატუსები რომლებიც იურიდიულ პირებს ეხება.

„მცირე ბიზნესი“ არის მენარმე ფიზიკური პირის მიერ მიღებული შემოსავლის საშემოსავლო გადასახადით დაბეგვრის სპეციალური რეჟიმი, რომლის სტატუსი შეიძლება მიენიჭოს მენარმე ფიზიკურ პირს, რომლის მიერ ეკონომიკური საქმიანობიდან მიღებული ერთობლივი შემოსავალი კალენდარული წლის განმავლობაში არ აღემატება 500 ათას ლარს.

არსებობს „მიკრო ბიზნესის“ სტატუსი, მიკრობიზნესის სტატუსი ენიჭება გადასახადის გადამხდელად რეგისტრირებულ ფიზიკურ პირს. მიკრობიზნესის სტატუსის მისანიჭებლად არ არის სავალდებულო, ის იყოს რეგისტრირებული მენარმე ფიზიკურ პირად და საკმარისია დამოუკიდებლად ეწეოდეს ეკონომიკურ საქმიანობას და მის მიერ მისაღები ჯამური ერთობლივი შემოსავალი კალენდარული წლის განმავლობაში არ აღემატებოდეს 30 ათას ლარს. აღსანიშნავია, რომ მიკრო ბიზნესის სტატუსის მქონე პირი არ იხდის საშემოსავლო გადასახადს, თუმცა ვალდებულია საანგარიშო წლის მომდევნო წლის 1 აპრილამდე საგადასახადო ორგანოში წარადგინოს საშემოსავლო გადასახადის წლიური დეკლარაცია. მიკრო ბიზნესის სტატუსის მქონე ფიზიკურ პირს არ აქვს შემოსავლებისა და ხარჯების აღრიცხვის ვალდებულება (საქართველოს ფინანსთა მინისტრის 2010 წლის 31 დეკემბრის N999 ბრძანება, მუხლი 2);

კიდევ ერთი შეღავათიანი სტატუსია „ფიქსირებული გადასახადის გადამხდელი“, რომელიც შეიძლება იყოს როგორც ფიზიკური, ასევე იურიდიული პირი, რომელიც არ არის დღგ-ის გადამხდელი და ახორციელებს ფიქსირებული გადასახადით დასაბეგრ ერთ ან ერთზე მეტ საქმიანობას (საქართველოს შემოსავლების სამსახური, 2023).

საქართველოს კანონმდებლობა ბიზნეს სუბიექტებს საშუალებას აძლევს საქმიანობის შესაბამისი სამართლებრივი სტატუსი მარტივად მიიღონ, რაც კიდევ უფრო აადვილებს ბიზნესის ადმინისტრირებას. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნესის შესაბამისი სტატუსის შერჩევასა და ეფექტურად საქმიანობის განხორციელებაში მნიშვნელოვანია მენეჯმენტის როლი, ვინაიდან შესაძლოა არასწორად შერჩეულმა ბიზნეს სუბიექტის სტატუსმა შემდგომი გართულებები გამოიწვიოს ბიზნესის მართვის პროცესში.

როგორც ბიზნეს სუბიექტებისათვის სხვადასხვა საგადასახადო სტატუსების ანალიზით გამოვლინდა, მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებისათვის საგადასახადო კუთხით სხვადასხვა შესაძლებლობებია ბიზნეს საქმიანობის წარმატებით განსახორციელებლად და მისი განვითარებისათვის. გასათვალისწინებელი და აღსანიშნავია ბიზნესის ადმინისტრირების მარტივი ფორმები, რომლითაც მცირე ბრუნვების მქონე მენარმე სუბიექტს არ უწევს ყოველთვიურად დეკლარაციის წარდგენა და ასევე მასთან დაკავშირებული სხვადასხვა ხარჯის გაღება.

დასკვნის სახით შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოვყალიბოთ:

მცირე და საშუალო ბიზნესის წარმატებული საქმიანობისათვის საქართველოში მნიშვნელოვანი წინაპირობებია, მათ შორის: ბიზნესის რეგისტრაციის გამარტივებული პროცედურა, საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისი სრულყოფილი კანონმდებლობა, საშეღავათო რეჟიმები, სპეციალური სტატუსები, ბიზნესის მხარდაჭერის სახელმწიფო პროექტები, მონენსრიგებული ინფრასტრუქტურა და სხვა, თუმცა ამ სეგმენტის გაძლიერებისათვის შესაძლებელია სხვადასხვა მიმართულებით მუშაობის გააქტიურება, კერძოდ:

- საჭიროა მცირე და საშუალო ბიზნესების მხარდამჭერი როგორც სახელმწიფო ასევე საერთაშორისო პროექტების მეტად პოპულარიზაცია, ინფორმაციის გავრცელება სხვადასხვა საკომუნიკაციო არხებით და ფინანსურ რესურსებზე ხელმისაწვდომობის ზრდა, რომელიც უფრო გააძლიერებს ამ სეგმენტს და გაზრდის მათ წვლილს ქვეყნის ეკონომიკაში.
- მცირე და საშუალო საწარმოების გაძლიერებისათვის მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს მხრიდან ინსტიტუციური მხარდაჭერა, როგორც ბიზნესის მფლობელთა და დასაქმებულთა კვალიფიკაციის ამაღლების შესაძლებლობების მიცემით, ასევე მათი წარმოჩენისა და პოპულარიზაციის მიმართულებით კომპლექსური, ინტენსი-

ური ღონისძიებების დაგეგმვით. უნდა გაძლიერდეს კომუნიკაცია ბიზნესსა და ბიზნეს სექტორთან დაკავშირებულ სახელმწიფო ინსტიტუციებში, საჭიროა ბიზნესის მეტი ჩართულობა რეგულაციების შემუშავებისა და განხილვის პროცესში.

- თანამედროვე ცხოვრების რიტმისა და ტექნოლოგიების განვითარების გათვალისწინებით, საჭიროა ბიზნესის მხარდაჭერა ციფრული ტექნოლოგიებისა და ელექტრონული კომერციის განვითარების მიმართულებით, ვინაიდან ყოველწლიურად უფრო მეტად საჭიროებს ციფრული ტექნოლოგიების ინტეგრირებას ბიზნესი და დიდია ელექტრონული პლატფორმების როლი წარმატებულად ბიზნესის ადმინისტრირებაში.

თავი II. მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების გამომწვევები პოსტ-პანდემიურ პერიოდში

2.1. მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები და სახელმწიფო პოლიტიკა პანდემიისა და პოსტ-პანდემიურ პერიოდში;

სახელმწიფოს და ბიზნესის ურთიერთობა მუდმივად არის ცხარე დისკუსიებისა და სხვადასხვა სამეცნიერო კვლევების ინსპირაცია. ქვეყნის საგარეო პოლიტიკური ორიენტირი და შიდა პოლიტიკური გადაწყვეტილებები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე, ისევე როგორც ეკონომიკური ცვლილებები პირდაპირპროპორციულად მოქმედებენ ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ პროცესებზე. პოლიტიკისა და ეკონომიკის ეს მჭიდრო და ურთიერთგავლენიანი დამოკიდებულება ქმნის რეგულირებულ სივრცეს ქვეყანაში, სადაც ბიზნეს სუბიექტებს უწევთ საქმიანობა.

ბიზნესი, როგორც ქვეყნის ეკონომიკის მნიშვნელოვანი შემადგენელი, როგორც სამინაო, ასევე საგარეო პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების მიმართ განსაკუთრებით მგრძობიარეა. სახელმწიფო პოლიტიკის როლი, ისევე როგორც ბიზნეს სუბიექტების მნიშვნელობა უდიდესია ეკონომიკური განვითარების პროცესსა და შედეგებში, ამიტომაც პოლიტიკური სტაბილურობა მნიშვნელოვანია ქვეყნის მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისათვის. ცხოვრების დონის განვითარების კვალდაკვალ იზრდება ადამიანთა მოთხოვნილება სხვადასხვა ნივთებზე, მომსახურებაზე და ა.შ. სწორედ ეს პროგრესი განაპირობებს ბიზნესის შეუქცევად განვითარებას და მისი ფაქტორის კიდევ უფრო გაძლიერებას, რომელიც სათანადო, თავისუფალი და ჯანსაღი კონკურენტული ბიზნეს გარემოთი უნდა იყოს უზრუნველყოფილი სახელმწიფოს მიერ.

ზოგადად, ბიზნეს სუბიექტების წარმატებული საქმიანობა და პოზიტიური შედეგები დამოკიდებულია სხვადასხვა ფაქტორებზე, მაგრამ ძირითადი რაც ბიზნესს სჭირდება არის ხელსაყრელი ეკონომიკური გარემო, რაც თავის თავში მოისაზრებს: ქვეყნის დადებით საერთაშორისო იმიჯს, სტაბილურ პოლიტიკურ გარემოს, მიმზიდველ ბიზნეს რეგულაციებს, სახელმწიფო პროგრამების ორიენტირს ბიზნესის განვითარებისათვის და

სახელმწიფო ინსტიტუტების გამართულ მუშაობას. თავისუფალი ეკონომიკური ურთიერთობების მხარდამჭერი ქვეყნის პასუხისმგებლიანი მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი მიზანი ბიზნესისათვის ხელსაყრელი გარემოს უზრუნველყოფა, დაბალი გადასახადები და ზოგადად მდგრადად განვითარებადი ეკონომიკური პროცესების ხელშეწყობა წარმოადგენს.

სახელმწიფოსა და ბიზნესის ურთიერთობა შესაძლებელია მრავალმხრივი და კომპლექსური იყოს და ის უშუალოდ მოიცავდეს რეგულაციებთან, გადასახადებთან, სუბსიდიებთან, საერთაშორისო ვაჭრობასა და ცნობადობის მრდასთან დაკავშირებულ ურთიერთობებს, თუმცა ორივე მხარე მაქსიმალურად იცავს ფორმალობას და ფრთხილად იცავენ საკუთარი ინტერესების საზღვრებს ამ ურთიერთობებში. ბიზნესის მიზანი ზოგადად მოგების მაქსიმიზაციაა, სახელმწიფოს მიზანი ბიზნესთან კი ეკონომიკის განვითარება, დასაქმება და საბიუჯეტო შემოსავლების მრდაა. ბიზნესის ქმედება ამ მიზნის მისაღწევად არის სათანადო პროდუქციის ქონა, კონკურენტუნარიანი ფასების შეთავაზება, კარგი რეპუტაცია მომხმარებლებში და ბიზნესის კარგი ადმინისტრირებაა. სახელმწიფოს ქმედება მიზნის მისაღწევად კი არის სათანადო რეგულაციების ქონა, კარგი საგადასახადო ადმინისტრირება, ბიზნესის მხარდამჭერა და ინფრასტრუქტურაზე ზრუნვა.

სტანდარტულ შემთხვევაში, სახელმწიფო-ბიზნესის ურთიერთობა არის კონკრეტული ტიპი, რომელიც, პირველ რიგში, ბიზნესის საკანონმდებლო რეგულირებითა და საგადასახადო ადმინისტრირებით შემოიფარგლება; საბოლოო ჯამში, პარტნიორობის ეს ეტაპი განსაზღვრავს პროცედურების სტრუქტურას, რომელიც თავის მხრივ განსაზღვრავს როგორ ვითარდება ბიზნესი ან როგორ უმკლავდება ის გადასახადს პრობლემებს. ბიზნესისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა, მათი კომუნიკაციის ფორმა, სტანდარტი და ინტენსივობა იყო, არის და ყოველთვის იქნება განხილვის საგანი მეცნიერთა, პრაქტიკოსთა, ბიზნეს და სახელმწიფო წრეებში. თამაშის წესებს მთავრობა განსაზღვრავს, რომელიც ასევე ზრუნავს მათ ზედმინევით დაცვაზე. ბიზნეს სუბიექტები მოქმედებენ ამ წესებით, რომლებიც შეიძლება დროდადრო შეიცვალოს, მაგრამ, როგორც წესი, თანმიმდევრულია, გარდა კრიზისის შემთხვევებისა და გაუთვალისწინებელი გარემოებებისა.

ბოლოდროინდელი კრიზისებისა და ფორსმაჟორული მოვლენების პირობებში (განსაკუთრებით კოვიდ-19-ის პანდემია, რუსეთ-უკრაინის ომი და ა.შ.), რომლებმაც გავლენა მოახდინა მსოფლიო ეკონომიკასა და

ფინანსურ-ეკონომიკურ სისტემებზე, მნიშვნელოვნად გაიზარდა სახელმწიფოს როლი და ფუნქცია ბიზნეს სექტორის მიერ ამ პროცესების დაძლევაში. ეს სახელმწიფოს მიერ ბიზნესის მხარდაჭერის პროგრამებში, სუბსიდიებში, შეღავათებში და ა.შ. გამოიხატა. ბიზნეს სუბიექტების წარმატებული ფუნქციონირება დამოკიდებულია სხვადასხვა ფაქტორებზე, მაგრამ მთავარი, რაც ბიზნესს სჭირდება არის კარგი ეკონომიკური გარემო, რომელიც მოიცავს: ქვეყნის პოზიტიურ საერთაშორისო იმიჯს, სტაბილურ პოლიტიკურ გარემოს, მიმზიდველ ბიზნეს რეგულაციას, სამთავრობო პროგრამების ფოკუსირებას ბიზნესის განვითარებაზე და სამთავრობო ინსტიტუტების ეფექტურ ფუნქციონირებას. ამ ნაშრომის მიზანია გაანალიზდეს მიმდინარე პრაქტიკა და უკეთ გავიგოთ ის ინსტიტუციური პროცესები, რომლებიც საფუძვლად უდევს ბიზნეს სუბიექტებსა და სამთავრობო ორგანიზაციებს შორის ურთიერთობას საქართველოში.

მთავრობასა და ბიზნესს შორის ურთიერთობის განხილვისას მნიშვნელოვანია გვახსოვდეს ორი ფუნდამენტური თეორია: ადამ სმიტის „ხილაგი ხელის“ კონცეფცია - (Smith, 1937) მეტაფორა, რომელიც აღწერს თავისუფალ ბაზარზე გავლენის უხილავ ძალებს და ჯონ მეინარდ კეინსის „დასაქმების, პროცენტისა და ფულის ზოგადი თეორია“ (J.M & Keynes, 2016), რომლითაც გამართლებულია მთავრობის ჩარევა ეკონომიკაში კრიზისის დასაძლევად, თუმცა, თანამედროვე მსოფლიოში ქვეყნები უფრო და უფრო ცდილობენ ეკონომიკის ლიბერალიზაციას. მთავრობასა და ბიზნესს შორის ურთიერთობის განხილვისას დიდი მნიშვნელობა აქვს რამდენიმე რესურსს, განსაკუთრებით ინსტიტუციურ ანალიზს: ეკონომიკური შეხედულება სახელწოდებით „New Institutional Economics (NIE)“ („ახალი ინსტიტუციური ეკონომიკა“), რომელიც მიზნად ისახავს ეკონომიკის განვითარებას ინსტიტუტებზე აქცენტირებით (North, 1986) და პორტერის „ბრილიანტის მოდელი“ (“diamond model”) (Porter, 1998), რომლის კვლევაც სამთავრობო პოლიტიკასა და კონკურენტულ სტრატეგიას შორის ურთიერთობას ეძღვნებოდა. ქვეყნის კონკურენტული პოზიციის შემუშავებისას, მისი მოდელის ჰიპოთეზა ხაზს უსვამს დაკავშირებული და დამხმარე ინდუსტრიების ურთიერთდამოკიდებულებას, მთავრობის პოლიტიკას, ფაქტორებისა და მოთხოვნის გარემოებებს, ფირმის სტრატეგიას, სტრუქტურას და კონკურენციას.

ფისკალურ პოლიტიკასთან დაკავშირებულ სამეცნიერო ნაშრომებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი მოსაზრებები: სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული სწორი ფისკალური პოლიტიკა მთელი ქვეყნის წარმატების საფუძველს ქმნის. ქვეყნის ბიუჯეტი შემუშავებულია

ამ ქვეყნის საგადასახადო სისტემის თეორიულ და მეთოდოლოგიურ საფუძვლებზე დაყრდნობით, რაც ასევე საფუძვლად უდევს საგადასახადო განაკვეთის სტრუქტურას. (Abuselidze, 2020).

ზოგიერთი ავტორის მოსაზრებით (Sergi et al., 2019), სახელმწიფო-კერძო (საჯარო-კერძო) პარტნიორობა კარგი გზაა მდგრადი განვითარების დასაფინანსებლად, რადგან ისინი ხელს უწყობენ საჯარო და კერძო ინტერესების გაერთიანებას, აერთიანებენ სახელმწიფო და კერძო ინვესტიციებს და ქმნიან უაღრესად ეფექტურ და ყოვლისმომცველ გზას მდგრადი განვითარების ინიციატივის განსახორციელებლად (Sergi, 2019). მიუხედავად იმისა, რომ ახლადდაარსებული და უკვე შემდგარი კომპანიები ექვემდებარებიან მრავალფეროვან მარეგულირებელ ჩარჩოებს ბაზრის სხვადასხვა ფორმებში, მენეჯმენტის ფუნქციები დიდ როლს ასრულებს საჯარო და კერძო პარტნიორობის ორგანიზაციების დაფინანსების გადანყვეტილებებში (Devapriya, 2006).

„ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონით, საქართველომ მოახდინა სახელმწიფოს ძირითადი ეკონომიკური ღირებულებების დეკლარირება და განსაზღვრა: „სახელმწიფო უზრუნველყოფს ეკონომიკურ უფლებებსა და თავისუფლებებს, რომლებიც საფუძვლად უნდა დაედოს საზოგადოების განვითარებას, ხალხის კეთილდღეობისა და ეკონომიკის გრძელვადიან, სტაბილურ ზრდას“ (საქართველოს კანონი 01.07.2011).

ბოლო წლებში საქართველოში მნიშვნელოვანი რეფორმები განხორციელდა სხვადასხვა მიმართულებით, მათ შორის აღსანიშნავია ეკონომიკური და ინსტიტუციური რეფორმები, რომელთა მთავარი მიზანი იყო ბიზნესის კეთებისა და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისთვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა, ტურიზმის სხვადასხვა მიმართულებების წახალისება, რომლებიც თავის მხრივ პირდაპირპროპორციულად უწყობენ ხელს ქვეყნის ეკონომიკურ წინსვლასა და დამოუკიდებლობას. როგორც პროფესორი დავით ნარმანია აღნიშნავს, 2003 წლიდან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეფორმა იყო ბიზნესის რეგისტრაციის დროის შემცირება (Narmania, 2009, pp 113-121), რომელმაც ბიზნესის რეგისტრაციის რაოდენობის ზრდის მიმართულებით მნიშვნელოვანი აქსელერაციის ფუნქცია შეასრულა.

სახელმწიფო ინსტიტუციები იღებენ ფისკალურ თუ ზოგადად პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს, რომელიც ქვეყნის სტრატეგიისა და განვითარების ძირითადი მიზნების შესაბამისია, ამით კი სახელმწიფოს მიერ მიზანმიმართულად ხდება ბიზნესის იმ სეგმენტების წახალისება / მხარდა-

ჭერა, რომელიც პრიორიტეტულია სახელმწიფოს ერთიანი პოლიტიკური სტრატეგიისათვისა და ზოგადად ქვეყნის განვითარებისათვის, მაგალითად:

- კოოპერატივების გასააქტიურებლად საკანონმდებლო აქტების ინიცირება. კოოპერატივების საგადასახადო შეღავათებით სახელმწიფოს მიზანი იყო სოფლის მეურნეობისა და სოფლის განვითარების მხარდაჭერა/წახალისება;
- შ.პ.ს-ების რეგისტრაციების გამარტივებით სახელმწიფოში გაიზარდა იურიდიული პირებისათვის ბიზნესის ყველაზე მეტად მოქნილი და მიმზიდველი ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის ბიზნეს სუბიექტების შ.პ.ს-ების რაოდენობა, რომელთა შენატანები ქვეყნის ბიუჯეტში არის დიდი მოცულობის და ყოველწლიურად იზრდება;
- კანონმდებლობაში მიკრო და მცირე ბიზნეს სუბიექტების ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმების წარმოშობით ინდ.მენარმეებსა და ფიზიკურ პირებს საშუალება მიეცათ „მარტივ“ ბიზნეს სუბიექტებად რეგისტრაცია / სტატუსის შეცვლით, ამით კი გაუმარტივდათ ბიზნესის ადმინისტრირება, შეუმცირდათ საბუღალტრო მომსახურების ხარჯები, ასევე შეუმცირდათ გადასახადები და გაიზარდა მათი შემოსავლები, საერთო ჯამში ეს პირდაპირპროპორციულად აისახა მოსახლეობის კეთილდღეობაზე რაც იყო სახელმწიფო პოლიტიკის მიზანი (Abuselidze & Katamadze, 2018);

სახელმწიფოს ეკონომიკური პოლიტიკის მიზნების მიღწევისა და ამოცანების განხორციელების ირიბი ინსტრუმენტია კონკრეტული ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობის ზრდის წახალისება, იმის მიხედვით, თუ ეკონომიკის რომელი დარგების წახალისება-გაძლიერება სურს სახელმწიფოს, შესაბამისად ბიზნეს სუბიექტების როლი ეკონომიკური გარემოს ფორმირებაში არის მნიშვნელოვანი და ხშირ შემთხვევაში ეკონომიკური პოლიტიკის წარმატებულად განხორციელების უმთავრესი ინსტრუმენტი. უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნესის ნებისმიერი ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის პრიორიტეტულ მდგომარეობაში ჩაყენება პირდაპირ მოქმედებს სხვა ბიზნეს სუბიექტის საქმიანობაზე და აქედან გამომდინარე ყველა მსგავსი გადაწყვეტილება სახელმწიფოს მიერ საჭიროებს დაგეგმილი ცვლილებების შეგავლენის ვრცელ, სიღრმისეულ ანალიზსა და ფაქიზ დამოკიდებულე-

ბას, ვინაიდან ბიზნეს საქმიანობა თითოეული ცვლილების მიმართ არის სენსიტიური და პირდაპირ მოქმედებს მისი საქმიანობის შედეგებზე.

რაც შეეხება ფისკალურ პოლიტიკას:

მსოფლიო ეკონომიკური განვითარების დინამიკა აჩვენებს, რომ არსებული ფინანსური და ეკონომიკური გარემოდან გამომდინარე, სამთავრობო პოლიტიკა, რომელიც ხელს უწყობს ბიზნეს სექტორის წარმატებას, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დაბალანსებული ეკონომიკური ზრდის მისაღწევად.

სახელმწიფოსა და ბიზნეს სექტორს შორის ფინანსური თანამშრომლობის ხარისხის გაუმჯობესებას განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა გლობალურ პანდემიისა და პოსტპანდემიურ სამყაროში. მის მნიშვნელობას განსაზღვრავს ფინანსური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები. ერთის მხრივ, მთავრობასთან თანამშრომლობა ასტიმულირებს ბიზნესს, რადგან კონკრეტული პროექტებისთვის ნაკლები ფინანსური რისკები და მეტი რესურსია ხელმისაწვდომი, თუმცა, ბიზნესის ზრდა სახელმწიფოს აძლევს ხელსაყრელ უკუგებას გადასახადებიდან მიღებული შემოსავლის სახით. მთავრობა და ბიზნეს სექტორი აღიქმება, როგორც კონკურენტული მხარეები, რადგან ისინი ხელს უწყობენ მათთვის მნიშვნელოვან პრიორიტეტებს: მთავრობა ერევა ეკონომიკაში ბიზნეს ოპერაციების რეგულირებით და კონკრეტული საგადასახადო განაკვეთების განსაზღვრით, ბიზნესი კი ცდილობს მაქსიმალურად გაზარდოს მოგება და შეამციროს ხარჯები; ეს კავშირი ქმნის პოლიტიკური და ეკონომიკური სიძლიერის ბალანსს. კერძოდ, მთავრობას შეუძლია შესთავაზოს სუბსიდიები, შეღავათები გადასახადებზე და ფინანსური მხარდაჭერის სხვა ფორმები, თუმცა ამავდროულად დაარეგულიროს ბიზნეს საქმიანობა რეგულაციების, კანონებისა და სხვა პოლიტიკის მეშვეობით.

საქართველოს განვითარების ფისკალური ჩარჩოს ფორმირების პროცესში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ქვეყნის მაკროეკონომიკური პარამეტრების ანალიზს და მომავალი ზრდის პერსპექტივების პროგნოზირებას. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, სახელმწიფოსა და ბიზნეს სექტორს შორის ურთიერთქმედებისას გადამწყვეტია ეკონომიკური პოლიტიკის ფისკალური მიმართულებების აღწერა: საგადასახადო პოლიტიკა ბიზნეს სექტორზე გავლენას სხვადასხვა გზით ახდენს, მათ შორის საგადასახადო შეღავათების გამოყენებით, საგადასახადო განაკვეთების ცვლილებით და გადასახადების დაწესებით. გადასახადის გადამხდელთა და საგადასახადო ორგანოს წარმომადგენლების უფლებები და მოვალეობები, საგადასახადო შემოწმების პროცედურების ეფექტი-

ანობა, საგადასახადო ადმინისტრირების რეგულაციები და სხვა საკითხები უნდა იყოს მკაფიო და მარტივად გასაგები. ზემოაღნიშნული საკითხების არა მკაფიო განმარტება ხშირად საგადასახადო ორგანოებსა და ბიზნესის მფლობელებს შორის დავის საფუძველს ქმნის; ბიზნეს სექტორთან მიმართებაში, საჭიროა სიფრთხილის გამოჩენა მცირე და საშუალო ბიზნესის დაბეგვრის ლიბერალური ხასიათის მინიჭებისას (სპეციალური დაბეგვრის რეჟიმები). სხვა შემთხვევაში, სიტუაცია შეიძლება განვითარდეს ისე, რომ სხვადასხვა წყაროდან შემოსავლების დაბეგვრის განსხვავებული განაკვეთების გამო, გადასახადის გადამხდელს შეიძლება გაუჩინდეს სტიმული მიიღოს შემოსავალი იმ ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმის ბიზნესით, რომლებიც იბეგრება უფრო დაბალი განაკვეთით. ასეთი პოლიტიკის რაციონალურობის ერთ-ერთი მთავარი პირობაა გადასახადების შესაბამისობა რეგულირებად ხარჯებთან. მნიშვნელოვანია, რომ ხარჯების კორექტირება მიზნად ისახავდეს თანაბარ პირობებს და არა უპირატესობის შექმნას. ბარიერების შემცირების სარგებელი შეიძლება დაკომპენსირდეს პროდუქციის საშუალო ღირებულების ზრდით, თუმცა მასშტაბის ზრდა საგადასახადო ვალდებულებების ნახტომსაც იწვევს. თუ პროდუქციის მოცულობის, აქტივების ან დასაქმებულთა რაოდენობის ლიმიტი დაწესდება მაღალ ნიშნულზე, მაშინ ამ ზღვართან ახლოს დაგროვდება შესაბამისი დარგის სანარმოების დიდი რაოდენობა, რომლებთანაც კონკურენცია რთული იქნება დამწყები სანარმოებისთვის. სწორედ ამიტომ საჭიროა განსაკუთრებული ყურადღება რეგულაციის შემუშავების დროს, რომ ბიზნეს სექტორთან დაკავშირებით დადგენილმა პოლიტიკამ, კონკურენციის ხელშეწყობის ნაცვლად ამ სფეროში დამატებითი ბარიერები არ შექმნას.

აქედან გამომდინარე, საგადასახადო პოლიტიკის მკაფიოდ განსაზღვრული მიზანი არ შეიძლება პირდაპირ მივიჩნიოთ ბიზნეს სექტორის ხელშეწყობად ან განმავითარებლად, თუ თანმდევნი განმარტებები არ გაკეთდება. დამატებითმა ხელოვნურმა სტიმულირებამ შეიძლება გამოიწვიოს რესურსების არაეფექტური გამოყენება მაშინაც კი, როდესაც ნარმოების მინიმალური ეფექტური რაოდენობა არ არის დიდი. ასეთ დროს მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეასრულოს ფისკალური პოლიტიკის მეორე ნაწილმა – საბიუჯეტო პოლიტიკამ. ფისკალური პოლიტიკა, ერთის მხრივ, საქონლისა და მომსახურების შესყიდვით და შრომით უზრუნველყოფს ბიზნეს სექტორის გაფართოების სტიმულირებას ან/და შეიძლება შექმნას ახალი შესაძლებლობები ბიზნესისთვის. ხოლო, მეორეს მხრივ, ინოვაციების და საინვესტიციო ხარჯების მეშვეობით ასტიმუ-

ლირებს ბიზნეს იდეების განხორციელებას. საქართველო აქტიურად ახორციელებს თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულებებს და ეკონომიკურ ინტეგრაციას სხვადასხვა ქვეყნებთან, არის მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (WTO) წევრი და ხელი მოაწერა თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულებებს ევროკავშირთან, ჩინეთთან, თურქეთთან და სხვა ქვეყნებთან, რამაც უზრუნველყო ბიზნესის გაძლიერება, ბაზარზე წვდომა და საერთაშორისო ვაჭრობის ხელშეწყობა; ქვეყანაში შეიქმნა ეროვნული საინვესტიციო სააგენტო (GNIA) და «ანარმოე საქართველოში» (Enterprise Georgia). საქართველოს ეკონომიკური პოლიტიკა დადებითად იქნა შეფასებული სხვადასხვა საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტოების და საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების მიერ და შესაბამისი შედეგები აისახა იმ ინდექსებსა და რეიტინგებში, რომლებითაც ქვეყნების ეკონომიკური თავისუფლება ფასდება. სახელმწიფო ხელისუფლება თავის უფლებამოსილებას ახორციელებს სხვადასხვა მექანიზმებით, ხოლო სახელმწიფოებრივი გადაწყვეტილების ასახვა ხდება კონკრეტული სამართლებრივი დოკუმენტით, რომელიც ახდენს ცალკეული საკითხის რეგულირებას ან დერეგულირებას. სახელმწიფო ხელისუფლების ნებისმიერ გადაწყვეტილებას კონკრეტული რეგულირების სფერო და სამიზნე აუდიტორია ჰყავს, თუმცა კოვიდ 19 პანდემიამ მსოფლიოს შეუცვალა დღის წესრიგი და ბოლო პერიოდის სახელმწიფოთა რეგულირების ძირითადი და ინტენსიური აქცენტები პანდემიის მართვის სტრატეგიიდან გამომდინარეობდა. ბიზნესის სხვადასხვა სექტორებისთვის გამოიკა ინდივიდუალური სახელმძღვანელოები პანდემიის პერიოდში შემზღვევების პარალელურად საქმიანობის გასაგრძელებლად აუცილებელი ღონისძიებების შესახებ, თუმცა მოთხოვნების დაკმაყოფილება მარტივი არ აღმოჩნდა ცალკეული ბიზნესებისათვის, სახელმწიფოებს მოუხდა ფორსმაჟორულ სიტუაციებში სწრაფი და მკაცრი გადაწყვეტილებების მიღება, რომელიც უმეტესად უნივერსალური ხასიათის იყო მთელს მსოფლიოში, ვინაიდან ეფუძნებოდა მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) რეკომენდაციებს. რეგულაციების გავრცელება მოხდა ყველა სფეროზე, სადაც ადამიანს უწევდა კომუნიკაცია და ადამიანი იყო ქმედების ძირითადი ობიექტი. რა თქმა უნდა ეს რეგულაციები პირდაპირ შეეხო ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროებს და კონკრეტულად ბიზნეს სუბიექტებს, რომლის როლი ქვეყნის ეკონომიკურ მდგრადობაში არის ძალიან მნიშვნელოვანი.

მიუხედავად იმისა, რომ მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები არიან უფრო მოქნილები სხვადასხვა კრიზისებთან ადაპტირებისა და ბიზნესის

ტრანსფორმაციის მიმართულებით, მაინც ყველაზე მოწყვლადი ბიზნეს ჯგუფია სხვადასხვა კრიზისების მიმართ. ასევე არ შეიძლება ამ კრიზისებთან ბრძოლაში გამოირიცხოს ბიზნესის ადგილმდებარეობის ფაქტორი, ვინაიდან დიდი ქალაქები და დასახლებები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ბიზნესის კრიზისებთან ბრძოლისას, ვინაიდან მოსახლეობის დიდი რაოდენობა პირდაპირპროპორციულად ნიშნავს მომხმარებლების დიდ რაოდენობას.

COVID-19 თანამედროვე მსოფლიოს სხვადასხვა სფეროებში სისუსტეების გამოვლენის სტრეს-ტესტი იყო. ფაქტობრივად ყველა მიმართულებამ გამოავლინა სად იყო მისი სუსტი მხარე და სად გადაჭარბებული თვითდაჯერებულობა. ერთმნიშვნელოვანია, რომ საქმიანობების გაჩერებით და პანდემიის შესაბამისი ღონისძიებების გატარებით მსოფლიო „დაპაუზდა“ და ეს სტაგნაცია ყველაზე მეტად ბიზნეს გარემოსა და ქვეყნის ეკონომიკურ პროცესებზე დიდი ხნის განმავლობაში იქონიებს გავლენას. როგორც უკვე აღინიშნა, 2020 წლის 11 მარტს ჯანმრთელობის დაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ ახალი კორონავირუსის (COVID-19) პანდემიად გამოცხადების შემდგომ, ბიზნესის სხვადასხვა მიმართულებებისათვის გამოიცა ცალკეული სახელმძღვანელოები საქმიანობის გასაგრძელებლად აუცილებელი ღონისძიებების შესახებ, თუმცა მოთხოვნების დაკმაყოფილება მარტივი არ აღმოჩნდა ცალკეული ბიზნესებისათვის, მაგალითად: საჭირო იყო სპეციალური წესითა და ხსნარებით დეზინფექცია, რომლის დეტალური სახელმძღვანელო არ არსებობდა, ამას გარდა საჭირო იყო სამუშაო ობიექტზე მომუშავეთა სპეცტანსაცმლით აღჭურვა, რომლის ერთ პერსონაზე ეკვიპირების საფასური საკმაოდ მაღალი იყო, ასევე სამუშაო სივრცეში საჭირო იყო სოციალური დისტანციის დაცვა, საქმიანობის სპეციფიკიდან გამომდინარე ბევრი ობიექტი ვერ ახერხებდა ამ პირობების დაკმაყოფილებას. სწორედ ეს იყო მიზეზების ძირითადი ჩამონათვალი, რის გამოც ბიზნესის უდიდესმა ნაწილმა საკუთარი სურვილით შეაჩერა საქმიანობა.

საქართველოს მთავრობის რეაგირება პანდემიის გავრცელების გამოცხადებიდან იყო ძალიან სწრაფი და ინტენსიური. რეგულაციიდან რეგულაციამდე შუალედებში, ძალიან მოკლე დროში, ვერ ხერხდებოდა უშუალოდ ბიზნეს სუბიექტების მხრიდან რაიმეს დაგეგმვა ან შეთავაზება ბიზნეს სექტორის ოპერირების შეუფერხებლად განხორციელებისათვის მთავრობა გადაწყვეტილებებს იღებდა ფორს-მაჟორულ მდგომარეობაში. რა თქმა უნდა პანდემიამ დააზიანა ყველა სექტორი, თუმცა უნდა აღინიშნოს რომ განსაკუთრებით ნეგატიური გავლენა იმ რეგიონებზე იქ-

ონია, რომელთაც ძირითადი ეკონომიკური საქმიანობა ერთი მიმართულებით აქვთ და ძირითადი შემოსავლის წყარო ეს სეგმენტია. ჩვენი ქვეყნის შემთხვევაში აჭარის ა.რ. მცხოვრებთა შემოსავალი მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია საერთაშორისო ტურიზმზე. ტურისტულ კომპანიებზე სერიოზული გავლენა მოახდინა COVID 19-ის პანდემიამ, განსაკუთრებით სასტუმროებზე - რომლებიც ძირითადად დამოკიდებულნი არიან საერთაშორისო ტურისტების ნაკადებზე - შემომავალ ტურიზმზე; ასეთ ფორს-მაჟორულ და კრიტიკულ სიტუაციებში კომპანიებისთვის ძალიან რთულია ადაპტაცია, რადგან სასტუმროს ბიზნესი მთლიანად დამოკიდებულია ადამიანების განთავსებაზე. ერთადერთი გამოსავალი იყო „COVID Hotel“-ად გადაქცევა, რაც სასტუმროების უმეტესობა, მიმდინარე ხარჯების ნაწილობრივ დასაფარად გააკეთა (Katamadze, G. 2021). ეს იყო მნიშვნელოვანი გადანყვეტილება, რომელმაც სასტუმრო ბიზნესს მცირე, თუმცა ღირებული დახმარება გაუწია. პანდემიის პერიოდში ტურიზმში, ერთ-ერთი ყველაზე მოწყვლადი სექტორი აღმოჩნდა საქართველოში, განსაკუთრებით აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში.

ბიზნესისა და სახელმწიფო რეგულაციების ურთიერთდამოკიდებულებასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნეს სექტორი მთლიანად მოქცეულია სახელმწიფო რეგულაციებში, რომლების პოლიტიკურ-სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების პარალელურად იცვლება. ფორს-მაჟორულ სიტუაციებში კი როგორც ბიზნესს ასევე სახელმწიფოს არ გააჩნია არც პრევენციული, არც ანტიკრიზისული და არც პოსტ-კრიზისული სტრატეგია. შესაბამისად მსგავსი სიტუაციების წარმოქმნის პროცესში როგორც ბიზნესს ასევე სახელმწიფოს უხდება ამ ყველაფრის დაჩქარებულად, შემჭიდროებულ პერიოდში მომზადება. აქვე ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ფორს-მაჟორული სიტუაციის შემთხვევაში, სახელმწიფოს უპირველეს ყოვლისა კრიტიკულად მნიშვნელოვანი სფეროების მართვა უნევს და შემდეგ უკვე დანარჩენის. ბიზნეს სუბიექტებს არ აქვთ სტრატეგია, რომელიც ორიენტირებულია ფორსმაჟორული სიტუაციების დაძლევაზე, რომელიც წარმოიშვა მათი საქმიანობის პროცესში; შესაბამისად, ნებისმიერ მსგავს მოვლენას კომპანიის მენეჯმენტი გადაჰყავს სპონტანური გადანყვეტილებების მიღების რეჟიმში. სპონტანური გადანყვეტილებები აორმაგებს კრიზისის გამომწვევი ფაქტორების გაძლიერების რისკს (Katamadze, G. 2022).

კრიზისის სირთულეზე მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული ზოგადად კეთილდღეობა, ვინაიდან კრიზისში მყოფი კომპანიების მართვის ხისტი მეთოდი, სწრაფი და გადაუდებელი გადანყვეტილებები, ინ-

ტუიციური, რისკების შემცველი ნაბიჯები დიდი საფრთხის წინაშე აყენებს როგორც ზოგადად სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებს, ასევე ადამიანის ფუნდამენტური უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის უზრუნველყოფის საკითხს. მართალია, სახელმწიფო შეღავათების დაწესებისას სახელმწიფო ბუჯეტიდან გაიღებს დიდ თანხებს, თუმცა შენარჩუნებული და კრიზისგადალახული ბიზნეს სექტორი გრძელვადიან პერსპექტივაში მეტად დაეხმარება სახელმწიფოს ეკონომიკური პროცესების სწრაფ აღდგენაში. აქვე მეორე მომენტიც, კერძოდ ბიზნეს სექტორს გაუჩნდება სახელმწიფოსგან ძლიერი თანადგომის, დაცულობის განცდა და უფრო მეტი პასუხისმგებლობით მოეკიდება საგადასახადო და ბიზნეს პროცესების ადმინისტრირების საკითხს.

ამ ეტაპისთვის ფაქტია ერთი რამ, კოვიდ 19 პანდემიისგან გამომწვეული „ფორს-მაჟორი“ ამონურულია, თუმცა ამ ფორს-მაჟორისგან გამომწვეული კრიზისის დაძლევა, გადალახვა ძირითადად დამოკიდებულია ბიზნეს სუბიექტების სწორად დაგეგმილ, კარგად გააზრებულ ქმედებებზე, რომელიც შეიძლება იყოს რისკების შემცველი, თუმცა ნებისმიერი რისკის დაზღვევა ან შერბილება დროის თვალსაზრისით უფრო კომფორტული და შედარებით მართვადი პროცესია ვიდრე ფორს-მაჟორი, რომელიც ჩნდება მოულოდნელად და მხოლოდ მისი ამონურვის შემდეგ გახდება შესაძლებელი შედეგების შეფასება და შემდგომ ქმედებებზე ფიქრი.

პანდემიისა და პოსტ-პანდემიურ პერიოდში მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები იყო:

- ტურიზმთან დაკავშირებულ ბიზნეს-სუბიექტებისთვის ქონებისა და საშემოსავლო გადასახადის გადავადება;
- მცირე სასტუმროებისთვის საბანკო სესხის პროცენტის გადახდის ექვსი თვით
- გადავადება;
- ავტოიმპორტიორებისთვის განბაჟების ვადის გადავადება;
- თვეში 1500 ლარზე ნაკლები ოდენობის ხელფასის მქონე პირებისთვის საშემოსავლო გადასახადის დროებითი შეჩერება;
- ამავე პერიოდში ამოქმედდა დღგ-ს ავტომატური დაბრუნების მექანიზმი და გაორმაგდა დღგ-ს დაბრუნება ბიზნესებისთვის;
- კომერციული ბანკებს მიეცა წვდომა 600 მილიონი ლარის გრძელვადიან რესურსზე;
- ამუშავდა სასესხო გარანტიების პროგრამა ბიზნეს სესხებისთვის;

- გაუმჯობესდა ბიზნესის მხარდამჭერი პროგრამები, მათ შორის სესხის პროცენტის სუბსიდირების პროგრამა და მიკრო და მცირე გრანტების პროგრამა;
- გრანტები ტექნიკისთვის, სათბურებისთვის და სარწყავი სისტემებისთვის;
- თანადაფინანსება სესხებზე და სასოფლო სამეურნეო დაზღვევაზე;
- დიზელის საწვავის ფასების სუბსიდირება;
- ერთჯერადი დახმარება რეგისტრირებული მიწათმესაკუთრეთათვის;

ასევე გაიმიჯნა ტურიზმისა და მშენებლობა/დეველოპმენტის მხარდასაჭერი პაკეტი, რომელიც მოიცავდა შემდეგს:

- სასტუმროებისთვის სესხის პროცენტის სუბსიდირება და ტურ ოპერატორებისთვის საბანკო გარანტიის პროცენტის სუბსიდირება;
- ქონების გადასახადისგან გათავისუფლება და საშემოსავლო გადასახადის გადავადება;
- რესტორნების ჩართვა საკრედიტო საგარანტიო სქემაში;

მშენებლობა/დეველოპმენტის მიმართულებით:

- იპოთეკური სესხის პროცენტის გადასახადის სუბსიდირება;
- გარანტია იპოთეკური სესხებისთვის;
- მიმდინარე მშენებლობების დასრულების უზრუნველყოფა შესყიდვის გარანტიის გაცემით საცხოვრებელი ფართის არაუმეტეს 30%-ზე;
- ამოქმედდა საცხოვრებელი ფართის არანაკლებ 20%-ის ესქრო (Escrow) ანგარიშის გამოყენებით რეალიზაციის ვალდებულება; (https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00Z2S4.pdf)

პანდემიამ ბიზნეს სუბიექტები, კრიზისისა და ფორს-მაჟორული მდგომარეობის პარალელურად, განვითარების ახალ შესაძლებლობებზეც დააფიქრა, რომელიც უკავშირდებოდა პროდუქციის განახლებას, ახალი სერვისების დანერგვას, ახალი მომწოდებლებისა და მომხმარებლების მოძიებას, ელექტრონული კომერციისა და დისტანციური არხების განვითარებას, წარმოების ეფექტიანობას და სხვა.

კვლევამ აჩვენა, რომ:

- მთავრობისა და ბიზნესის თანამშრომლობა არის პროცესი, რომელიც სარგებელს მოუტანს ორივე მხარეს და მიიღებს დადებით შე-

დეგებს, რაც საბოლოოდ აისახება ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისა და მდგრადობის დადებით დინამიკაზე;

- ბიზნესის განვითარებისთვის ყველაზე ხელსაყრელი პირობები იქმნება სახელმწიფო რეგულაციებით და ზოგადად კანონმდებლობით, რაც აისახება საგადასახადო პოლიტიკაზე, მაგალითად ბიზნეს სუბიექტებისათვის კატეგორიების მინიჭებით, გადასახადებისა და დეკლარაციების მართვის უმარტივესი პროცედურების შეთავაზებით და ა.შ.;
- პანდემიის შემდეგ, ბიზნეს პროცესები დაუბრუნდნენ პანდემიამდელ მდგომარეობას და ბოლო ორი წლის განმავლობაში დაფიქსირდა ბიზნეს შემოსავლების/ბრუნვისა და ახალი კომპანიების რეგისტრაციის მნიშვნელოვანი ზრდა;
- მთავრობამ ხელი მოაწერა რამდენიმე კონვენციას და შეთანხმებას, რომლებიც მხარს უჭერენ თავისუფალ ვაჭრობას სხვადასხვა ქვეყნებთან, რათა შეიქმნას მსოფლიო კომერციული კავშირები და გაზარდოს ექსპორტი. ეს საბოლოოდ გააუმჯობესებს საგარეო ვაჭრობის დინამიკას და გარდა ამისა, ექსპორტის ზრდის პროპორციულად პირდაპირ გავლენას მოახდენს ქვეყნის ეროვნული ვალუტის სტაბილურობის პროცესზე;
- კვლევის შედეგები მიუთითებს, რომ გარემოებიდან გამომდინარე, ფინანსური და ეკონომიკური თანამშრომლობის გავლენა საზოგადოების კეთილდღეობის მნიშვნელოვანი ფაქტორია ეკონომიკური პოლიტიკის სტრატეგიაში. სახელმწიფო-ბიზნეს სექტორის თანამშრომლობის მოსალოდნელი უპირატესობები ნაჩვენებია იყო ემპირიული ანალიზით და მოიცავდა სოციალურ და გარემოსდაცვით მდგრადობას, ეკონომიკურ ზრდას, სამუშაო ადგილების შექმნას, სიღარიბის შემცირებას და სერვისების უკეთ ხელმისაწვდომობას. მიუხედავად ამისა, მიგვაჩნია, რომ თითოეული დასკვნა შესაძლოა გახდეს დამოუკიდებელი კვლევის საგანი მომავალში.

სახელმწიფოს მიერ ბიზნეს სუბიექტების მხარდაჭერა და მათი აქტივობის ხელშეწყობი ღონისძიებები, პროექტები, სწორედ იმ სტრატეგიის ნაწილია, რომლის უკუგებას სახელმწიფო ბიზნეს სექტორის გაძლიერებითა და ეკონომიკური მაჩვენებლების ზრდით იღებს. საქართველოში ბიზნესის მხარდაჭერი პროექტები ბოლო წლების დამკვიდრებული პრაქტიკაა და მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა როგორც ომისშემდგომ, ასევე სხვადასხვა კრიზისებისა და პოსტკრიზისულ პერიოდში. ნებისმიერი კრიზისის განსაკუთრებულად ზრდის სახელმწიფო ინსტიტუციების როლს, რომელ-

თა წარმატებული საქმიანობა პირდაპირ აისახება როგორც ხელისუფლების იმიჯზე ასევე ზოგადად ქვეყნის საერთაშორისო რეპუტაციაზე.

საქართველოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის რამდენიმე ათწლეულის ისტორია აქვს და ამ ათწლეულებში ხელისუფლებისა და სახელისუფლებო პოლიტიკის რადიკალური ცვლილების მიუხედავად, ყოველთვის ერთმნიშვნელოვნად ხდებოდა ბიზნესის ხელშემწყობი პროექტების განხორციელება, ვინაიდან სახელმწიფოს ეკონომიკურ სტაბილურობაში ბიზნეს სუბიექტების მნიშვნელობა სულ უფრო და უფრო იზრდება.

ბიზნესის ხელშემწყობი სახელმწიფო ინიციატივების/პროგრამების ზოგადი მიზანია ეკონომიკური გარემოს გაძლიერება, რომელიც ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკის გაძლიერებას და ბიზნესის განვითარებას. ამ ინიციატივებსა და პროგრამებს შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა ფორმა, როგორც საკანონმდებლო დონეზე რეგულაციების გამარტივება/შემსუბუქება, ასევე პირდაპირი ხასიათის ღონისძიებები, მაგალითად ინფრასტრუქტურის განვითარება და საგადასახადო შეღავათები.

„სახელმწიფო - შენი პარტნიორი“ საქართველოს მთავრობის ინიციატივით შექმნილი პლატფორმაა, რომელიც თავს უყრის ბიზნესის ხელშემწყობაზე ორიენტირებულ 20-ზე მეტ სახელმწიფო პროგრამას. პროექტის მთავარი მიზანია, მაქსიმალურად გაამარტივოს და გაზარდოს წვდომა სახელმწიფოს მიერ შეთავაზებულ ფინანსურ და ტექნიკურ დახმარებაზე მათთვის, ვისაც ბიზნესის დაწყება, ან არსებულის გაფართოება სურს. დღეისათვის, ბიზნეს პროგრამების ერთიან პლატფორმაზე წარმოდგენილია სააგენტოების „აწარმოე საქართველოში“, „ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციისა“ და „სოფლის განვითარების სააგენტოს“ პროგრამები. შესაბამისად, სახელმწიფოს მხარდაჭერის მიღების შესაძლებლობა აქვთ მიკრო და საშუალო ზომის საწარმოებს, ექსპორტზე ორიენტირებულ კომპანიებს, ტურიზმის სფეროში მოქმედ სუბიექტებს, ფერმერებს, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებს და სხვებს (www.programs.gov.ge).

სააგენტო აწარმოე საქართველოში 2014 წელს შეიქმნა და წარმოადგენს მენარმეობის, მათ შორის, მცირე და საშუალო მენარმეობის მხარდაჭერა ძირითად სახელმწიფო ინსტიტუტს საქართველოში. როგორც საქართველოს მცირე და საშუალო მენარმეობის განვითარების სტრატეგიაში 2021-2025 ვკითხულობთ: სააგენტოს მიზანია კერძო სექტორის კონკურენტუნარიანობის ზრდა, მენარმეობის მხარდაჭერის ინსტრუმენტების გამოყენებით, ასევე ექსპორტის ზრდის მხარდაჭერა და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის წახალისება. მიზნებიდან გამომ-

დინარე, სააგენტოს გააჩნია 3 საკვანძო მიმართულება: 1) ბიზნესის განვითარება; 2) ექსპორტის მხარდაჭერა და 3) ინვესტიციების მოზიდვა. www.economy.ge.

სააგენტოს პროგრამები მცირე და საშუალო ბიზნესის ხელშეწყობისა და განვითარებისკენაა მიმართული, დეტალურად იხილეთ ცხრილი „პროგრამების ჩამონათვალი“.

ცხრილი 8: პროგრამების ჩამონათვალი

ინდუსტრიული მიმართულების კომპონენტი	ფინანსებზე ხელმისაწვდომობის გამართივების და ტექნიკური დახმარების მეშვეობით გამომწვლია ბიზნესის განვითარების, ახალი სანარმოების შექმნისა და არსებული სანარმოს გაფართოების ან გადაიარაღების ხელშეწყობაზე;
სასტუმრო ინდუსტრიის განვითარების კომპონენტი	რეგიონებში სასტუმრო ინდუსტრიის განვითარების ხელშეწყობ ინიციატივას ნარმოადგენს;
მიკრო და მცირე ბიზნესის მხარდაჭერის კომპონენტი	საქართველოს მასშტაბით ფინანსურ მხარდაჭერას (საგრანტო პროგრამა) და კონსულტაციას უწევს მიკრო და მცირე მენარმებს;
„გადაიღე საქართველოში“ კომპონენტი	კინოინდუსტრიის წამახალისებელი პროგრამაა. პროგრამა კინონარმოებით დაინტერესებულ ადგილობრივ თუ საერთაშორისო პროდიუსერებს შესაძლებლობას აძლევს საქართველოში გადაიღონ ფილმი თუ სხვა სახის აუდიო/ვიზუალური პროდუქცია;
„ანარმე უკეთესი მომავლისთვის“ საგრანტო პროგრამა	ითვალისწინებს გამყოფი ხაზების (აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა, ცხინვალის რეგიონი (ყოფილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიები)) გასწვრივ ვაჭრობისა და მასთან დაკავშირებული ეკონომიკური საქმიანობის ხელშეწყობის, აგრეთვე თანამშრომლობისა და ნდობის მშენებლობისათვის საფუძვლის შექმნის მიზნით, გამყოფი ხაზების ორივე მხარეს მცხოვრები მოსახლეობის ერთობლივი წარმოებისა და პარტნიორული პროექტების მხარდაჭერას;
საკრედიტო-საგრანტო მექანიზმი	ხელს უწყობს ისეთი სიცოცხლისუნარიანი მცირე და საშუალო სანარმოების დაფინანსებას, რომელთაც არ გააჩნიათ საკმარისი უზრუნველყოფა არსებული საკრედიტო პოლიტიკის ფარგლებში სესხის ასაღებად ან ოპერირებენ ისეთ სექტორში ან ბაზარზე, რომელიც საბანკო სექტორში არსებული საკრედიტო პოლიტიკის შესაბამისად დაკავშირებულია განსაკუთრებით მაღალ რისკთან.

<p>ექსპორტის მხარდაჭერა</p>	<p>სააგენტოს „აწარმოე საქართველოში“ ექსპორტის მიმართულების მიზანია საქართველოს საექსპორტო პოტენციალის განვითარება, ქართული პროდუქტების კონკურენტუნარიანობის გაზრდა საერთაშორისო ბაზრებზე, ქართული პროდუქტების ექსპორტის მოცულობის ზრდა და საქართველოს საექსპორტო ბაზრების დივერსიფიცირება. ექსპორტის ხელშეწყობის მხრივ სსიპ აწარმოე საქართველოში ორი მიმართულებით - ექსპორტის პოპულარიზაციისა და განვითარების საკითხებზე მუშაობს. ექსპორტის პოპულარიზაციის კუთხით სააგენტო ახორციელებს საერთაშორისო გამოფენების, შიდა და გარე სავაჭრო მისიების ორგანიზებას. ამასთანავე, სააგენტოს შექმნილი აქვს სავაჭრო პორტალი და საექსპორტო პროდუქციის ონლაინ-კატალოგი. შესაბამისად, www.tradewithgeorgia.com ვებ-გვერდის „Business Inquiry“ ფუნქციის მეშვეობით კომპანიებს შეუძლიათ ონლაინ რეჟიმში განათავსონ საკუთარი წინადადებები და შეთავაზებები.</p>
<p>ინვესტიციების მოზიდვის მიმართულება</p>	<p>ინვესტიციის მიმართულების მიზანია საქართველოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა, ხელშეწყობა და რეინვესტირების წახალისება.</p> <p>აღნიშნული მიმართულება წარმოადგენს ერთგვარ მედიატორს უცხოელ ინვესტორებსა და საქართველოს მთავრობას შორის, მუშაობს „ერთი ფანჯრის პრინციპით“ და ეხმარება დაინტერესებულ ინვესტორებს სხვადასხვა ინფორმაციის მიღებასა და ქართულ მხარესთან ეფექტური კომუნიკაციის წარმოებაში.</p>

წყარო: <https://www.economy.ge/?page=services&s=72>

2022 წელს, სააგენტოში „აწარმოე საქართველოში“ შეიქმნა 1 ახალი პროგრამა - „ექსპორტის სტიმულირების პროგრამა“ და განახლდა 3 პროგრამა - პროგრამის „აწარმოე საქართველოში“ უნივერსალური ინდუსტრიული ნაწილი ბიზნეს უნივერსალი, მიკრო და მცირე მენარმეობის პროგრამა და საკრედიტო-საგარანტიო მექანიზმი. „სოფლის განვითარების სააგენტომ“ დაიწყო 7 ახალი პროგრამა და ასევე, 13 არსებული პროექტისა და პროგრამის ფარგლებში განახორციელა 22 ცვლილება. კერძოდ, დაიწყო შემდეგი ახალი პროგრამები: თხილის წარმოების ხელშეწყობის პროგრამა; საპილოტე პროგრამა ქალებისთვის; ბიონარმოების ხელშეწყობის პროგრამა; სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისათვის კენკროვანი კულტურების შესანახი მაცივრების თანადაფინანსების სახელმწიფო პროგრამა; სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივებისათვის შემნახველი საწარმოების სახელმწიფო პროგრამა; სასოფ-

ლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის ნაკვეთების მესაკუთრეთა ხელშეწყობის სახელმწიფო პროგრამა; 2022 წლის ვაშლის მოსავლის რეალიზაციის ხელშეწყობის ღონისძიებების შესახებ. სააგენტოს მიერ ცვლილებები განხორციელდა შემდეგ პროგრამებში: სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის თანადაფინანსების სახელმწიფო პროგრამა; სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიწის ნაკვეთების მესაკუთრეთა ხელშეწყობის სახელმწიფო პროგრამა; ჩაის პლანტაციების რეაბილიტაციის სახელმწიფო პროგრამა; სახელმწიფო პროგრამა „დანერგე მომავალი“; სასოფლო-სამეურნეო მექანიზაციის თანადაფინანსების სახელმწიფო პროგრამა; მერძეეობის დარგის მოდერნიზაციისა და ბაზარზე წვდომის სახელმწიფო პროგრამა; ტექნიკური დახმარების სახელმწიფო პროგრამა; აგროდაზღვევის პროგრამა; მაღალმთიან რეგიონებში სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული სათიბ-საძოვრების რაციონალურად გამოყენების სახელმწიფო პროგრამა; რძის მწარმოებელი სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების მხარდაჭერის სახელმწიფო პროგრამა; მეფუტკრეობის სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივების მხარდაჭერის სახელმწიფო პროგრამა; შეღავათიანი აგროკრედიტის პროექტისა და გადამამუშავებელი და შემნახველი საწარმოების თანადაფინანსების პროექტი; 2022 წლის ვაშლის მოსავლის რეალიზაციის ხელშეწყობის ღონისძიებების შესახებ. www.economy.ge

სტარტაპ საქართველო:

საქართველოს მთავრობის დადგენილებით, 2016 წლის ივნისიდან, ქვეყანაში ამოქმედდა ვენჩურული საინვესტიციო პროგრამა – „სტარტაპ საქართველო“, რომელიც მთავრობის 4 პუნქტიანი გეგმის ნაწილია. პროექტის კოორდინატორები არიან „საპარტნიორო ფონდი“ და „საქართველოს ინოვაციების და ტექნოლოგიების სააგენტო“. პროგრამა ერთობლივად მომზადდა საპარტნიორო ფონდისა და საქართველოს ინოვაციების და ტექნოლოგიების სააგენტოს მიერ და საქართველოს მთავრობის 2016 წლის 11 მაისის №206 დადგენილებით დამტკიცდა. (matsne.gov.ge). სააგენტო დაფინანსებას გასცემს მხოლოდ უნიკალურ მაღალტექნოლოგიურ ინოვაციურ იდეებზე, ხოლო საპარტნიორო ფონდი ინოვაციურ პროექტებზე. „სტარტაპ საქართველოს“ მიზანია ხელი შეუწყოს საქართველოში ინოვაციების იდეებზე დაფუძნებული ბიზნესის განვითარებას და საერთაშორისო ბაზარზე გასვლას.

საქართველოს მთავრობა ეკონომიკური განვითარების პროცესში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს მცირე და საშუალო მეწარმეობ-

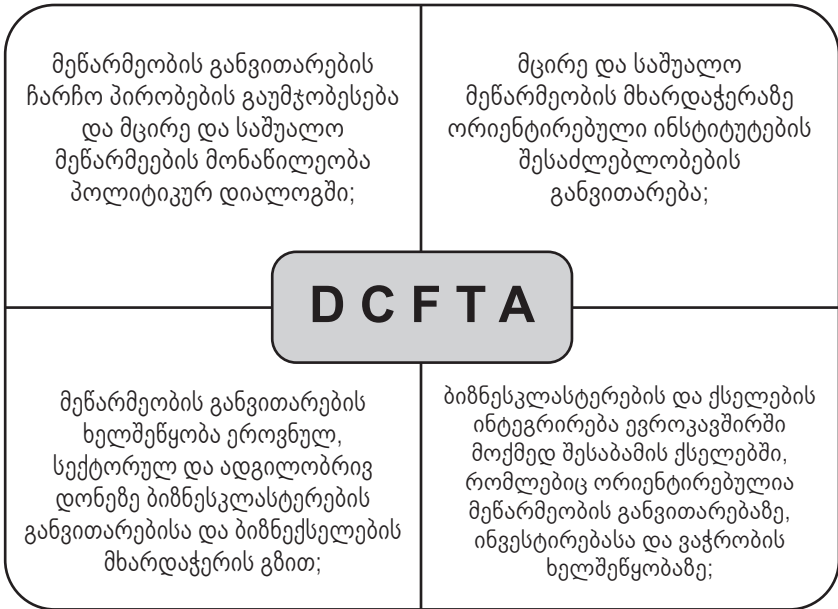

ას და მიზნად ისახავს სამეწარმეო გარემოს შემდგომ სრულყოფას, რაც ხელს შეუწყობს მცირე და საშუალო სანარმოების ზრდას და განვითარებას. კერძო სექტორის განვითარების და განსაკუთრებით კი მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარების მხარდაჭერა საქართველოს მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია, რაც ასევე ასახულია საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიაში

ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შესახებ შეთანხმება (DCFTA) ასოცირების შესახებ შეთანხმების უმნიშვნელოვანესი ნაწილია (IV კარი - ვაჭრობა და ვაჭრობასთან დაკავშირებული საკითხები), რადგან სწორედ ის მოიცავს ევროკავშირთან ეკონომიკური ინტეგრაციის მექანიზმს და საქართველოსთვის ხსნის ევროკავშირის შიდა ბაზარს. DCFTA გულისხმობს როგორც საქონლით, ისე მომსახურებით ვაჭრობის ლიბერალიზაციას. გარდა ამისა, DCFTA მოიცავს ვაჭრობასთან დაკავშირებულ საკითხთა ფართო სპექტრს (მაგ.: სურსათის უვნებლობა, კონკურენციის პოლიტიკა, ინტელექტუალური საკუთრების დაცვა, ფინანსური მომსახურება და სხვა) და ითვალისწინებს ვაჭრობასთან დაკავშირებული საქართველოს კანონმდებლობის ეტაპობრივ დაახლოებას ევროკავშირის კანონმდებლობასთან. DCFTA საქართველოს აძლევს საშუალებას ეტაპობრივად მიიღოს ევროკავშირის შიდა ბაზრის ოთხი თავისუფლებიდან სამი: საქონლის, მომსახურების და კაპიტალის თავისუფალი გადაადგილება. მეოთხე თავისუფლებას - ადამიანების თავისუფალ გადაადგილებას ხელს უწყობს სავიზო რეჟიმის ლიბერალიზაციის პროცესი (MOA, 2018). მცირე და საშუალო ბიზნესის მხარდაჭერის მიმართულებით უნდა აღინიშნოს, ასევე პროექტი „მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარება და DCFTA საქართველოში“, რომელიც ევროკავშირის თანადაფინანსებით მიმდინარეობს და მას გერმანიის საერთაშორისო თანამშრომლობის საზოგადოება (GIZ) ახორციელებს. პროექტის მიზანია ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის (DCFTA) განხორციელებასთან დაკავშირებული ინსტიტუციური და მარეგულირებელი გარემოს რეფორმების მხარდაჭერა, კერძოდ, მცირე და საშუალო მეწარმეობის შესაძლებლობათა გაძლიერების კუთხით, რათა გაიზარდოს ამ სექტორის კონკურენტუნარიანობა და უზრუნველყოფილ იქნას ახალ მარეგულირებელ გარემოსთან მისი ადაპტირება. პროექტი მოამზადებს ნიადაგს მცირე და საშუალო მეწარმეობის გაძლიერებისთვის საქართველოში ფართომასშტაბიანი ეკონომიკური ზრდის უზრუნველსაყოფად. პროექტი მოიცავს ოთხ კომპონენტს:

ცხრილი 9: პროექტის კომპონენტები

წყარო: ცხრილი ავტორის შემუშავებულია DCFTA.GOV.GE-ზე დაყრდნობით

პროექტი ხელს უწყობს ბიზნეს საზოგადოების, მათ შორის, მცირე და საშუალო მენარმეების, ინფორმირებულობის გაზრდას DCFTA-ს შესახებ. მისი მხარდაჭერით შეიქმნა საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს DCFTA.gov.ge ვებგვერდი და დაარსდა საქართველოს სავაჭრო-სამრეწველო პალატის DCFTA საინფორმაციო ცენტრები. (<https://dcfta.gov.ge/ge/>)

მსოფლიოში მიმდინარე თანამედროვე, დაჩქარებული ეკონომიკური პროცესების ვგადავალ საქართველოს ეკონომიკის მდგრადი და სტაბილური განვითარების მნიშვნელოვანი საფუძველი საფინანსო ინსტიტუტებია. ისევე როგორც სასტარტო ბიზნესის ასევე ზოგადად ბიზნეს სექტორის გაძლიერება/განვითარება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული სწორ დაფინანსებაზე და ფინანსური ოპერაციების გამართულად წარმოებაზე.

საქართველოში მცირე და საშუალო მენარმეობის განვითარების 2021-2025 წლების სტრატეგიის ძირითადი პრიორიტეტული მიმართულებებია:

1. საკანონმდებლო დახვეწა, ინსტიტუციური გაძლიერება და ოპერაციული გარემოს

გაუმჯობესება მცირე და საშუალო მენარმეობისთვის;

2. მცირე და საშუალო მენარმეობის უნარების განვითარებისა და სა-მენარმეო

კულტურის ამაღლების ხელშეწყობა;

3. ფინანსებზე ხელმისაწვდომობის გაუმჯობესება;

4. მცირე და საშუალო სანარმოთა ექსპორტის ზრდის, ბაზარზე წვდო-მისა და

ინტერნაციონალიზაციის ხელშეწყობა;

5. ელექტრონული კომუნიკაციების, საინფორმაციო ტექნოლოგიებ-ის, ინოვაციების,

კვლევისა და განვითარების ხელშეწყობა მცირე და საშუალო მენარ-მეობისთვის;

6. ქალთა მენარმეობის განვითარების ხელშეწყობა;

7. მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობა. www.economy.ge.

აღსანიშნავია საქართველოს ინოვაციების და ტექნოლოგიების სა-აგენტოს (GITA) პროგრამები, რომელიც მიმართულია საქართველო-ში ინოვაციების და ტექნოლოგიების განვითარებისთვის საჭირო ეკოს-ისტემის ფორმირების, ცოდნისა და ინოვაციის კომერციალიზაციის ხელშეწყობისაკენ, ასევე სააგენტოს მისიაა ინოვაციებისა და ტექნო-ლოგიების გამოყენების სტიმულირება ეკონომიკის სხვადასხვა დარ-გებში, ასევე ინოვაციების და მაღალტექნოლოგიური პროდუქტების ექსპორტის ზრდის ხელშეწყობა. სააგენტო ახორციელებს სტარტაპე-ბის დაფინანსებისა და ბიზნესის განვითარებისკენ მიმართულ სხვა-დასხვა პროგრამებს და ის სთავაზობს დაინტერესებულ პირებს სხვა-დასხვა უფასო მომსახურებას. სააგენტო ტექნოპარკთან ერთად მოიც-ავს როგორც საერთო სამუშაო სივრცეს, ასევე სამრეწველო ინოვაცი-ების უნივერსალურ ლაბორატორიას FABLAB-ს, საკონფერენციო დარ-ბაზს, შეხვედრების ოთახებსა და სარეკრეაციო ზონას. ასევე ინოვაცი-ების სააგენტო სტარტაპებს უფასოდ სთავაზობს საერთო სამუშაო სივ-რცეს, ე.წ. co-working-ს.

ზოგადად უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც სახელმწიფო ასევე საერ-თაშორისო პროგრამებისა და ფონდების მიერ ბიზნესის განვითარების და ხელშეწყობის პროექტების უმეტესობაში მთავარი აქცენტი გაკეთებუ-ლია ინოვაციურ ბიზნესზე, ტექნოლოგიურ ფაქტორზე, ჭკვიან ტექნოლო-გიაზე და ა.შ. რაც ბოლო წლების ძირითად ტენდენციად შეიძლება ჩაით-

ვალოს. განსაკუთრებით საზგასმულია ამ მიმართულებით მოთხოვნები საგრანტო დაფინანსებებისას.

მაშინ როცა პანდემიის პერიოდში სახელმწიფოს ყველა ინსტიტუციის ძირითადი საზრუნავი მოსახლეობის უსაფრთხოება და შემდგომ ეკონომიკური სტაბილურობის შენარჩუნება იყო, პანდემიის დასრულების ნიშნების გაჩენისთანავე სახელმწიფოს მთელი აქცენტი ეკონომიკის ზრდისა და ბიზნეს გარემოს გაძლიერებაზე იქნა გადატანილი. ბოლო წლებში გლობალური გავლენის მქონე ორმა მოვლენამ მთლიანად შეცვალა მსოფლიო ეკონომიკური ურთიერთობების თამაშის წესები - ეს იყო COVID 19-ის პანდემია და ომი უკრაინაში. საქართველომ, რომელიც მნიშვნელოვნად გარე ფაქტორებზე დამოკიდებული, პანდემიის შედეგად მასიური ეკონომიკური შოკი განიცადა. კორონა ვირუსმა, უკიდურესად უარყოფითი გავლენა მოახდინა საქართველოზე, სწრაფად დააბიანა 2019 წელს მიღწეული ეკონომიკური ზრდა, გარდა ამისა, პირდაპირ შეეხო ინდუსტრიებს. კოვიდ 19-ის პანდემია იყო მსოფლიო მაკრო და მიკრო ეკონომიკის სტრეს ტესტი, რომლის პასუხების მიღება საკმაოდ ძვირი დაუჯდა მსოფლიოს, მაგრამ ეს გამოცდილება და შედეგები ძალიან მნიშვნელოვანია მომავალი მდგრადი განვითარებისთვის.

პანდემიის პერიოდი განსაკუთრებით პრობლემური იყო ინფლაციისთვის. საწყის პერიოდში, 2020 წლის მარტში საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებისა და საზღვრების ჩაკეტვის შემდეგ, ეროვნული ვალუტა გაუფასურდა. ამ პერიოდში სურსათის ფასებმაც დაიწყო ზრდა. COVID-19 არის მსოფლიო პანდემია, რომელიც აჩერებს ეკონომიკურ აქტივობას და სერიოზულ რისკს უქმნის საერთო კეთილდღეობას. COVID-19-ის გლობალური სოციალურ-ეკონომიკური გავლენა მოიცავს უმუშევრობისა და სიღარიბის მაჩვენებლებს, ნავთობზე დაბალ ფასებს, განათლების სექტორების ცვლილებას, სამუშაოს ბუნების ცვლილებებს, მშპ-ს შემცირებას და ჯანდაცვის მუშაკებისთვის გაზრდილ რისკებს (M. Mofijur a, 2021) ამ პანდემიის გამო ყველაზე მეტად დაზარალდნენ ვაჭრები, რომლებიც მთლიანად იყვნენ დამოკიდებული სატრანსპორტო სისტემებზე. ასევე, დაინფიცირების შემთხვევების რაოდენობის მნიშვნელოვანი ზრდის გამო, ყოველდღიური მუშაკთა რაოდენობა შემცირდა, რამაც დიდი გავლენა მოახდინა ინდუსტრიულ სექტორებზე (NT Pramathesh Mishra a, 2020). პოსტპანდემიური ეპოქა მომავალი კვლევისთვის მნიშვნელოვანი სფეროა, რადგან COVID-19-ის კატასტროფული ზემოქმედებისგან თავის დაღწევა და აღდგენა არის პროცესი, რომელიც დიდ ყურადღებას საჭიროებს - როგორც აკადემიური, ასევე ინსტიტუციური წრეების მხრიდან (Petrova

& Tairov, 2022). კოვიდ 19-ით გამოწვეული პანდემია ეკონომიკური კრიზისის მიზეზი გახდა (Narmania & Zurashvili, 2022). კრიზისმა გააუარესა სახელმწიფო ფინანსების მდგომარეობა განვითარებად ბაზრებსა და განვითარებად ეკონომიკებში (Kovzanadze, 2021). COVID-19-ის გავრცელების წინააღმდეგ დაწესებულმა შეზღუდვებმა, ეკონომიკის აღდგენის პროცესის შემდგომ გაძლიერებასთან და მოთხოვნილების ზრდასთან ერთად, გამოიწვია სატრანსპორტო არხების შეფერხება, მკვეთრად გაზრდილი მსოფლიო ტრანსპორტისა და სხვა საოპერაციო ხარჯები. ამან, თავის მხრივ, იმოქმედა თითქმის ყველა პროდუქტის საბოლოო ფასზე. 2020 წლის დროს ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ, რომელიც გამოწვეული იყო COVID-19 პანდემიით, გლობალური ეკონომიკური აქტივობა მნიშვნელოვნად აღდგა 2021 წელს.

საქართველოში ინფლაციას კლების ტენდენცია აქვს და 2023 წლის ივნისში მთლიანი ინფლაცია 0,6%-მდე დაეცა. ეს შემცირება ძირითადად ეგზოგენური ფაქტორებით იყო განპირობებული. ბოლო დროს საერთაშორისო ბაზრებზე საკვები პროდუქტებისა და ნავთობის ფასები იკლებს. ეს ლარის გამყარებულ კურსთან ერთად ამცირებს იმპორტირებულ საქონელზე ფასებს საქართველოში. მცირდება შიდა წარმოების საქონლის ინფლაციაც, თუმცა შედარებით ნელი ტემპით - ტენდენცია, რომელიც, სავარაუდოდ, წლის განმავლობაში გაგრძელდება (National Bank of Georgia, 2023).

საწვავის ფასების სტაბილიზაციისა და მიწოდების ჯაჭვების თანდათანობითი აღდგენით, ტრანსპორტირების ღირებულება გლობალურად მცირდება. საერთაშორისო გადაზიდვების ფასმა 2021 წლის სექტემბერში პიკს მიაღწია და 2022 წლის დასაწყისიდან კლების ტენდენცია ჰქონდა, რამაც იმპორტირებული ინფლაციის შენელება გამოიწვია. 2023 წლის ივნისში ტვირთების ფასი თვეში 7,4%-ით და ყოველწლიურად 77,5%-ით შემცირდა, რაც პანდემიამდელ დონემდე (საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2022 წ.) მიახლოებას უზრუნველყოფს.

მაღალი ინფლაციური გარემო სუფევდა როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებად ქვეყნებში 2023 წლის მეორე კვარტალში. თუმცა, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სურსათისა და ნავთობის ფასები კვლავ კლებულობს. მაღალი შიდა ინფლაცია დიდწილად დაკავშირებულია მომსახურების გაძვირებასთან, რაშიც ყველაზე დიდი წვლილი შეიტანა საბანკო მომსახურების, ბინების ქირის, სანოტარო გადასახადის და კაფე-რესტორნების გაძვირებამ. ივნისში ადგილობრივი ინფლაციის 8,5%-დან 5,4 პროცენტი მომსახურებაზე მოდიოდა. მომსახურებებში მაღა-

ლი ინფლაცია ნაწილობრივ ქვეყანაში უცხოელების რაოდენობის მკვეთრი მრდისა და ფასებზე გაზრდილი ზეწოლის ასახვაა. მიუხედავად დადებითი ნიშნუბებისა, გლობალური ეკონომიკური ექსპანსიის ნელი რეალობის გათვალისწინებით, მიმდინარე მაღალი და ნიშნულზე მაღალი გლობალური ინფლაცია და გაურკვეველი მაკროეკონომიკური პროგნოზები კვლავ ხასიათდება რუსეთ-უკრაინის ომთან დაკავშირებული ურვეულო გაურკვეველობითა და საფრთხეებით. ქვეყნის ზოგადი მაკროეკონომიკური მაჩვენებლები და საერთაშორისო სარეიტინგო ინდექსები (საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2024 წ) შემდეგია:

ცხრილი 10: ზოგადი მაკროეკონომიკური ინდიკატორები

დასახელება	წყარო:	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
მოსახლეობა წლის ბოლოს (ათასი კაცი)	საქსტატი	3,729	3,726	3,730	3,723	3,717	3,729	3,689	3,736	3,695
უმუშევრობის დონე	საქსტატი	21.9%	21.7%	21.6%	19.2%	17.6%	18.5%	20.6%	17.3%	16.4%
სლიური ინფლაცია (დეკემბერი/დეკემბერთან)	საქსტატი	4.9%	1.8%	6.7%	1.5%	7.0%	2.4%	13.9%	9.8%	0.4%
მშპ, მლრდ ლარი	საქსტატი	34.5	36.6	41.3	45.4	49.7	49.8	60.7	72.9	80.2
მშპ, მლრდ აშშ დოლარი	საქსტატი	15.2	15.4	16.5	17.9	17.6	16.0	18.9	25.0	30.5
მშპ რეალური ზრდა	საქსტატი	3.4%	3.4%	5.2%	6.1%	5.4%	-6.3%	10.6%	11.0%	7.5%
მშპ ერთ სულზე, აშშ დოლარი	საქსტატი	4,085	4,143	4,420	4,804	4,741	4,301	5,084	6,731	8,210
მშპ ერთ სულზე, მსყიდველობითი უნარის პარიტეტით, PPP (მიმდინარე საერთაშორისო \$)	საერთაშორისო საგალოტო ფონდი	12,100	12,855	13,596	14,584	15,611	14,772	16,997	20,243	22,357
დანაშოგის დონე (ეროვნული დანაშოგი/მთლიან ეროვნულ განკარგვად შემოსავალთან)	სებ-ის გაანგარიშება	14.5%	16.3%	16.7%	20.5%	20.6%	11.4%	9.8%	18.5%	21.4%
მიმდინარე ანგარიში/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	-11.6%	-12.2%	-7.9%	-6.7%	-5.9%	-12.4%	-10.3%	-4.5%	-4.3%
საგარეო სავაჭრო გახსნილობა (საქონლისა და მომსახურების ექსპორტი+საქონლისა და მომსახურების იმპორტი)/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	97.0%	95.0%	102.6%	109.8%	117.4%	93.0%	102.0%	115.7%	107.9%

დასახელება	წყარო:	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	11.4%	10.7%	12.1%	7.5%	7.7%	3.7%	6.6%	8.4%	5.2%
საერთაშორისო რეზერვები, მლრდ აშშ დოლარი	სებ	2.5	2.8	3.0	3.3	3.5	3.9	4.3	4.9	5.0
საერთაშორისო რეზერვები საქონლისა და მომსახურების იმპორტის თვეებით	სებ-ის გაანგარიშება	3.5	4.0	3.9	3.7	3.8	5.2	4.6	3.8	3.4
მთლიანი საგარეო ვალი/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	100.6%	103.2%	105.2%	99.9%	106.9%	130.3%	117.0%	94.3%	79.1%
მთავრობის საგარეო ვალი/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	28.8%	30.3%	32.1%	30.1%	32.5%	46.4%	42.2%	32.2%	28.4%
რეალური ეფექტური გაცვლითი კურსი (საშუალო წლიური ცვლილება)	სებ	-4.6%	3.4%	-2.2%	1.0%	-5.4%	-2.9%	1.7%	18.7%	11.6%
ფისკალური დეფიციტი/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	-2.3%	-2.6%	-2.9%	-2.1%	-2.0%	-9.2%	-6.0%	-3.0%	-2.4%
კომერციული ბანკების მიერ გაცემული სესხები, მლრდ ლარი	სებ	16.0	18.9	22.3	26.6	31.9	38.2	43.1	44.8	52.7
კომერციული ბანკების მიერ გაცემული სესხების ზრდა	სებ	23.5%	18.1%	17.8%	19.4%	20.0%	19.7%	12.7%	3.9%	17.6%
კომერციული ბანკების სესხების ზრდა, გაცვლითი კურსის ცვლილების გავლენის გამორიცხვით	სებ	6.1%	10.8%	18.6%	17.8%	16.2%	9.0%	18.2%	12.1%	17.1%
დეპოზიტები კომერციულ ბანკებში, მლრდ ლარი	სებ	14.4	17.0	19.9	23.1	26.3	34.6	37.2	44.3	50.6
დეპოზიტები კომერციულ ბანკებში, ზრდა	სებ	23.5%	18.2%	16.8%	16.1%	13.9%	31.9%	7.5%	18.9%	14.2%
დეპოზიტების ზრდა კომერციულ ბანკებში, გაცვლითი კურსის ცვლილების გავლენის გამორიცხვით	სებ	5.9%	10.8%	17.0%	14.4%	9.3%	20.8%	12.2%	29.6%	14.1%

დასახელება	წყარო:	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
კომერციული ბანკების აქტივები/მშპ	სებ-ის გაანგარიშება	72.8%	82.5%	83.7%	87.5%	94.9%	114.2%	99.7%	96.6%	99.7%
დეპონიტების დოლარიზაცია (საბანკო სექტორი)	სებ	69.1%	71.2%	65.3%	63.1%	64.0%	61.4%	60.0%	56.1%	50.7%
სესხების დოლარიზაცია (საბანკო სექტორი)	სებ	64.6%	65.4%	57.1%	57.1%	55.4%	55.7%	50.8%	45.0%	45.2%
მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთი	სებ	8.00%	6.50%	7.30%	7.00%	9.00%	8.00%	10.50%	11.00%	9.50%
საპროცენტო განაკვეთი ლარით გაცემულ სესხებზე	სებ	19.4%	18.2%	16.8%	15.7%	15.4%	14.4%	15.7%	16.2%	15.3%
საპროცენტო განაკვეთი უცხოური ვალუტით გაცემულ სესხებზე	სებ	10.3%	8.7%	7.9%	7.6%	6.3%	6.9%	6.3%	8.6%	9.0%

წყარო: nbg.gov.ge

ბოლო წლების განმავლობაში სტაბილურად იზრდება მოგადად ქვეყნის საბიუჯეტო შემოსავალი, ხარჯები და წმინდა საოპერაციო ბალანსი. მონაცემთა ანალიზის შედეგად ჩანს, რომ პოსტპანდემიურ პერიოდში დინამიკა დადებითია. მონაცემები დეტალურად შეგიძლიათ ნახოთ ცხრილში:

ცხრილი 11: საქართველოს ბიუჯეტის დინამიკა

	ნაერთი ბიუჯეტი						
	2023				2023	2024*	
	I	II	III	IV		I	II
შემოსავლები	5,069.7	5,798.7	5,389.6	5,866.2	22,124.2	6,323.8	6,555.0
გადასახადები	4,609.3	4,899.7	4,893.2	5,330.4	19,732.6	5,773.4	5,766.2
საშემოსავლო გადასახადი	1,541.8	1,471.0	1,532.2	1,526.5	6,071.5	1,748.1	1,824.3
მოგების გადასახადი	671.1	441.8	475.3	430.0	2,018.2	620.8	1,116.1
დღგ	1,957.2	2,019.3	2,176.9	2,233.6	8,387.0	2,147.9	2,222.8
აქციზი	434.1	530.5	638.2	667.5	2,270.3	515.3	665.1
იმპორტის გადასახადი	32.1	39.3	42.7	37.1	151.2	31.8	36.0
ქონებაზე გადასახადი	6.7	475.1	20.5	146.1	648.4	10.3	490.4
სხვა არაკლასიფიცირებული გადასახადები	-33.7	-77.3	7.4	289.6	186.0	699.3	-588.5
სოციალური შენატანები	-	-	-	-	-	-	-

ნაერთი ბიუჯეტი							
	2023				2023	2024*	
	I	II	III	IV		I	II
გრანტები	89.2	30.7	28.9	52.3	201.1	82.0	27.6
სხვა შემოსავლები	371.2	868.3	467.5	483.5	2,190.5	468.4	761.2
ხარჯები	4,229.1	4,506.8	4,666.3	5,154.0	18,556.2	4,948.7	5,188.7
შრომის ანაზღაურება	626.7	642.1	652.1	758.3	2,679.2	721.1	778.2
საქონელი და მომსახურება	549.9	714.1	647.8	848.5	2,760.3	654.9	737.3
პროცენტი	313.0	227.3	375.9	278.7	1,194.9	422.1	291.9
სუბსიდიები	553.6	554.3	572.0	699.9	2,379.8	600.8	652.5
გრანტები	6.6	8.8	1.3	11.6	28.3	9.3	5.7
სოციალური უზრუნველყოფა	1,647.8	1,746.0	1,896.5	1,821.6	7,111.9	1,924.6	2,008.7
სხვა ხარჯები	531.5	614.2	520.7	735.4	2,401.8	615.9	714.4
ბიუჯეტის საოპერაციო სალდო	840.6	1,291.9	723.2	712.2	3,568.0	1,375.1	1,366.3
არაფინანსური აქტივების ცვლილება	742.2	1,214.5	1,557.8	1,941.9	5,456.4	1,141.8	1,342.4
ბიუჯეტის მთლიანი სალდო	98.4	77.4	-834.6	-1,229.7	-1,888.4	233.3	23.9
ფინანსური აქტივების ცვლილება	167.8	859.4	-121.4	-437.3	468.5	417.9	474.3
საშინაო	167.8	859.4	-121.4	-437.3	468.5	417.9	474.3
საგარეო	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
მონეტარული ოქრო და ნასესხობის პეციალური უფლება	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
ვალდებულებების ცვლილება	69.4	782.0	713.1	792.4	2,356.9	184.6	450.4
საშინაო	43.8	615.6	282.2	456.2	1,397.8	229.8	212.9
საგარეო	25.6	166.4	430.9	336.2	959.1	-45.2	237.5

წყარო: WWW.GEOSTAT.GE

2023 წლის მეორე კვარტალში, გასული წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით, ბიუჯეტის ნაერთი შემოსავლები 24,2 პროცენტით, ხოლო ხარჯები 12,5 პროცენტით გაიზარდა. ამასთან, ნაერთი ბიუჯეტის საოპერაციო ბიუჯეტმა, რომელიც წარმოადგენს მთავრობის დანაშობს, 1291,9 მლნ ლარი შეადგინა, ჯამური ნაშთი კი 77,4 მლნ ლარით განისაზღვრა. ბიუჯეტის შემოსავლებში მნიშვნელოვანი წილი საგადასახადო შემოსავლებს უკავია, რაც 2023 წლის მეორე კვარტალში 84,5 პროცენტია. ნაერთ ბიუჯეტში 4 900 მილიონი ლარის გადასახადია მიღებული, რაც 23,9 პროცენტით მეტია წინა წლის ანალოგიურ მაჩვენებელზე. საშემოსავლო გადასახადიდან მიღებული შემოსავალი 20.0 პროცენტით გაიზარდა 1 471 მლნ ლარამდე. შემცირება შეინიშნება მოგებიდან მიღებუ-

ლი შემოსავლის სახით, რომელიც 2022 წლის მეორე კვარტალთან შედარებით ყოველწლიურად 1,6 პროცენტით შემცირდა, შეადგინა 442 მლნ. და მთლიანი გადასახადებიდან მიღებული შემოსავლის 9,0 პროცენტი (Ministry of Finance of Georgia, 2023). პანდემიისა და რუსეთ-უკრაინის ომის ფონზე ბიზნესის კრიზისების გათვალისწინებით, საინტერესოა დასაქმების სტატისტიკის ანალიზი, სადაც ჩანს, რომ საქართველოში დასაქმებულთა რაოდენობა იზრდება, ხოლო უმუშევართა რაოდენობა მცირდება (National Statistics Office of Georgia, 2023).

ცხრილი 12: დასაქმება და უმუშევრობა

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024-I
საშუალო ძალა, ათასი კაცი	1641.4	1605.2	1572.8	1523.7	1533.6	1551.6	1596.3	1630.5
დასაქმებული, ათასი კაცი	1286.9	1296.2	1295.9	1241.8	1217.4	1283.7	1334.6	1401.9
უმუშევარი, ათასი კაცი	354.5	309	276.9	281.9	316.2	267.9	261.7	228.6
უმუშევრობის დონე, პროცენტი	21.6	19.2	17.6	18.5	20.6	17.3	16.4	14

წყარო: WWW.GEOSTAT.GE

აღსანიშნავია, რომ ყოველწლიურად იზრდება რეგისტრირებული, აქტიური და ახლად რეგისტრირებული ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობაც და თუ ბოლო 10 წლის დინამიკას გადავხედავთ, 2020 წელს კლება მხოლოდ რამდენიმე კომპონენტში დაფიქსირდა, რისი მთავარი მიზეზიც Covid-19 პანდემიაა (Katamadze G., 2023). ასევე მნიშვნელოვანია ბიზნესთან დაკავშირებული ბოლო წლების ზოგადი სტატისტიკური მონაცემების გათვალისწინება, რომლის მიხედვითაც მკაფიოდ არის გამოხატული ბოლო სამი წლის ზრდის დინამიკა მნიშვნელოვანი მიმართულებებით. საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის წარმატებული საქმიანობისთვის არსებობს მნიშვნელოვანი წინაპირობები, მათ შორის: ბიზნესის რეგისტრაციის გამარტივებული პროცედურა, სრული კანონმდებლობა საერთაშორისო სტანდარტების გათვალისწინებით, შეღავათიანი რეჟიმები, სპეციალური სტატუსები, სახელმწიფო ბიზნესის მხარდაჭერის პროექტები, კარგი ინფრასტრუქტურა და სხვა. (Katamadze G., 2023). ბიზნესი, როგორც ეკონომიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი, განსაკუთრებით განიცდის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროცესებს. სახელმწიფოს გადამწყვეტი როლი აქვს ბიზნეს სუბიექტების განვითარების პროცესში;

ბიზნეს სუბიექტების როლს, თავის მხრივ, ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების პროცესისა და შედეგებისთვის (Kamtadze G. , 2022).

ბიზნესის ზოგადი ძირითადი მონაცემები ასე გამოიყურება (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2023 წ.).

ცხრილი 13: ბიზნესის სტატისტიკა

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024-I	2024-II
ბრუნვა, მილიარდი ლარი	71.7	86.6	109	114.3	150.4	181.8	204.6	48.9	53.6
გამომწვეული პროდუქცია, მილიარდი ლარი	38.2	41.6	47.5	46.2	57.6	71.8	77.9	17.9	20.5
დამატებული ღირებულება, მილიარდი ლარი	19	20.7	23.3	22.3	27.8	36.2	39.8	...	...
შუალედური მოხმარება	19.2	20.9	24.2	24	29.8	35.6	38	...	...
ფიქსირებული აქტივები, მილიარდი ლარი	34.9	33.8	36.8	38.7	44.7	46.8	48.8	...	...
დასაქმებულთა რაოდენობა, ათასი კაცი	708.2	734.2	756.9	703.9	744.3	779.4	823.6	749.4	769.9
დაქირავებით დასაქმებულთა საშუალო თვიური შრომის ანაზღაურება, ლარი	1019.7	1101.3	1161.7	1222.9	1347.6	1605.9	1827.3	1985.4	2105.5

წყარო: WWW.GEOSTAT.GE

გეოპოლიტიკურმა არასტაბილურობამ და რთულმა გარემომ ვერ შეაჩერა საქართველო საერთაშორისო საკრედიტო რეიტინგების კრიზისამდე არსებულ დონეზე მიღწევისგან. 2020 წელს COVID-19-ის პანდემიამ გლობალური ეკონომიკური კრიზისი გამოიწვია ეკონომიკის გარკვეული სექტორების და მასში მოქმედი ფირმების საქმიანობის დროებითი ჩაკეტვის გამო. ეს ჩაკეტვა აღმოჩნდა ეფექტური მექანიზმი ვირუსის გავრცელების შესაჩერებლად ადამიანებს შორის კონტაქტების შეზღუდვით (Papava, 2021). 2020 წელს, ახალი კორონავირუსის (COVID-19) გავრცელების გამო ეკონომიკის წინაშე მდგარი ახალი გამოწვევების საპასუ-

ხოდ, მენარმეობის ხელშეწყობა გაფართოვდა ბიზნესის ხელშეწყობის არსებული პროგრამების მიმართულებით. კერძოდ, გაფართოვდა საწარმოო და სასტუმრო ინდუსტრიის მიმართულებით პროცენტის სუბსიდიების არსებული სქემა, შეიცვალა საკრედიტო გარანტიის მექანიზმის დიზაინი და გამოცხადდა მიკროგრანტების კონკურსის ახალი ეტაპი გამზრდილი დაფინანსებითა და დაფარვით. ამასთან, შემუშავდა ბიზნესის ხელშეწყობის დამატებითი ეფექტური მექანიზმები, კერძოდ, ტურიზმის, რესტორნების ინდუსტრიის, ღონისძიებების ორგანიზატორებისა და სამშენებლო სექტორში. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, 2020 წელს სააგენტოს ბიუჯეტი 57.5 მილიონი ლარიდან 477 მილიონ ლარამდე გაიზარდა (ENTERPRISE GEORGIA, 2020).

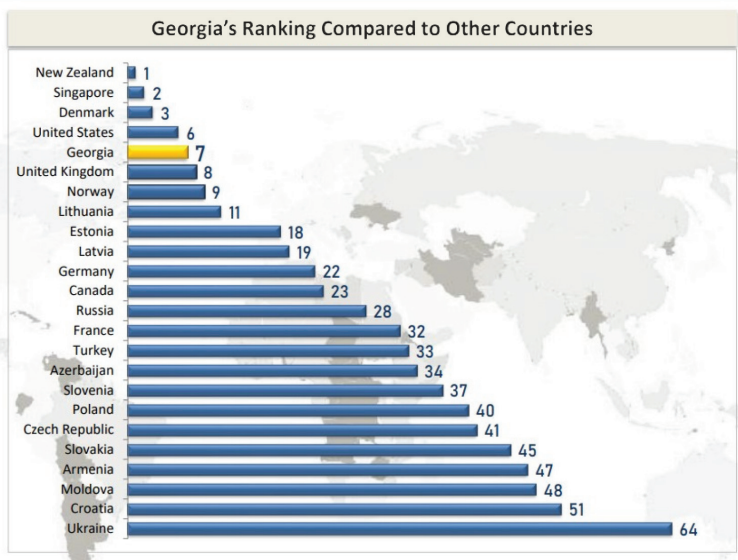
Covid-19-ის პანდემიამ მნიშვნელოვანი გამოწვევები შეუქმნა ბიზნესის ფინანსურ მდგომარეობას. ამ ვითარებაში განსაკუთრებით მცირე და საშუალო ბიზნესი დაზარალდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, Covid-19-ის პანდემიამ და შესაბამისმა ეკონომიკურმა კრიზისმა ბიზნეს სექტორში ლიკვიდურობის სერიოზული პრობლემა შექმნა. შესაბამისად, კერძო სექტორის მიმართ სახელმწიფო დახმარება მიმართული იყო ლიკვიდურობის პრობლემის შესარბილებლად, როგორც საგადასახადო ვალდებულებების გაუქმების ან გადავადების, ასევე პირდაპირი ფინანსური დახმარების განვების გზით. ამ მიზნით შეიცვალა სახელმწიფო ფინანსური დახმარების პროგრამები, კერძოდ შეიცვალა თანადაფინანსების ვადები და ლიმიტები და გაფართოვდა თანადაფინანსების ნებადართული სფეროების სია. ასევე, უკვე არსებულ ინსტრუმენტებს დაემატა ახალიც. (საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, 2021 წ.). Covid-19-ის პანდემიით გამოწვეული მნიშვნელოვანი და სწრაფი ცვლილებები გლობალურ მიწოდების ჯაჭვში საქართველომ შესაძლოა გამოიყენოს როგორც შესაძლებლობა, მაქსიმალურად აითვისოს თავისი გეოგრაფიული მდებარეობა ამიური და ევროპული ტვირთების გადაზიდვის პროცესში (Katamadze & Katamadze, 2023).

საქართველოში სურსათის ტრანსპორტირება ვერ აკმაყოფილებს 2030 წლის დღის წესრიგით გათვალისწინებული მდგრადი განვითარების მიზნებს, სატრანსპორტო ბაზარზე ჩამოყალიბებულია ასიმეტრიული სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა, მცირეა ტრანსპორტის როლი ინკლუზიურ ეკონომიკურ ზრდაში. მდგრადი ტრანსპორტი გადამწყვეტია სასურსათო უსაფრთხოების მისაღწევად, ადგილობრივი წარმოების გამზრდისა და სურსათის ბაზრების განვითარებისთვის (Kharaishvili & Gechbaia, 2023). საერთაშორისო შეფასება უაღრესად მნიშვნელოვანია ქვეყნის ეკ-

ონომიკური მდგომარეობისთვის, რადგან ის არის მაკროეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ მონაცემების პირველი წყარო და ადვილად ხელმისაწვდომია. ეს მონაცემები ნამდვილად შეიძლება წარმოადგენდეს მნიშვნელოვან მიმოხილვას ინვესტორისათვის ქვეყანაში ინვესტიციის განხორციელებამდე. მსოფლიო ბანკის „Doing Business“-ის რეიტინგის მიხედვით, საქართველო წამყვან პოზიციებს იკავებს (საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, 2022 წ.).

ბიზნესის კეთების რეიტინგი (საქართველო)

World Bank “Doing Business”

წყარო: WWW.ECONOMY.GE

2023 წლის პირველ ნახევარში ტურიზმიდან შემოსავალი 2022 წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით 58%-ით გაიზარდა და 1804,5 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა. 2023 წლის პირველ ნახევარში ტურიზმიდან შემოსავალი 24%-ით გაიზარდა 2019 წლის პირველ ნახევართან შედარებით. ყველაზე ძლიერი აღდგენა დაფიქსირდა ისრაელის, თურქეთის, უკრაინის, ევროკავშირისა და რუსეთის მხრიდან (საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, 2023 წ.).

პოსტ-კოვიდ პერიოდის ეკონომიკური ანალიზის დროს ასევე მნიშვნელოვანია რუსეთ-უკრაინის ომის ფაქტორი, რის გამოც საგრძნობლად გაიზარდა დროებითი მაცხოვრებლების რაოდენობა უკრაინიდან, რუსეთიდან და ბელორუსიდან. ამასთან, შემოსული დიდი რაოდენობით უცხოური ვალუტის ფონზე მკვეთრად გამყარდა ეროვნული ვალუტა - ლარიც. აღსანიშნავია, რომ დიდი რაოდენობით შემოსული უცხოელები დასახლდნენ ტურისტებისთვის მიმზიდველ ქალაქებში, სადაც ინფრასტრუქტურა ოპტიმალურად არის შენარჩუნებული. ქალაქებში (განსაკუთრებით ბათუმსა და თბილისში) ახლად გახსნილი საერთო სამუშაო სივრცეების სიმრავლე მოწმობს, რომ მათთვის სწრაფ ინტერნეტზე წვდომა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმისთვის, რომ შეძლონ ონლაინ დისტანციურად მუშაობა. ამ ყველაფერთან ერთად გასათვალისწინებელია ისიც, რომ COVID-19-ის პანდემიამ დააჩქარა ციფრული ეკონომიკის გაფართოება მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში (Lucaci, Nastase, & Aceleanu, 2022).

ზოგიერთი კვლევაში ვკითხულობთ, რომ თითქმის ყველა მაკროეკონომიკური ინდიკატორი შენეულა ან გახდა არაპოზიტიური, რაც მიუთითებს Covid 19-ის უარყოფით ეფექტზე განუვითარებელი ქვეყნების ეკონომიკაში. ანალოგიურად, მიკრო დონეზე, მიმოხილვა აჩვენებს, რომ მან სერიოზული გავლენა მოახდინა ეროვნულ ეკონომიკასა და კომერციულ კომპანიებზე (Tisha, 2021). COVID-19 პანდემია ნათლად ასახავს ამ ეფექტებს მთელ მსოფლიოში. ამრიგად, პოლიტიკის განმსაზღვრელებმა და კანონმდებლებმა გულდასმით უნდა გააანალიზონ ეს ფენომენი, რათა შექმნან ახალი, სტრუქტურირებული წესები, იმისათვის რომ დაეხმაროს ბიზნესებსა და ინდივიდებს, თავიდან აიცილონ გაურკვევლობის უარყოფითი გავლენა კორპორაციულ საქმიანობებზე (Saud Asaad Al-Thaqeb, 2022). მოგზაურობისა და მობილურობის შეზღუდვამ სერიოზული გავლენა მოახდინა შრომის ბაზრებზე, ასევე მომხმარებელთა მოთხოვნაზე პროდუქტებსა და მომსახურებაზე, დამატებით ასევე იმოქმედა მასალების ტრანსპორტირებაზე, რამაც გააუარესა კომპანიების არაადეკვატურობა წარმოების მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად, რაც გავლენას ახდენდა საზოგადოებაზე და ტალღოვანი ზეგავლენა მოყვა ეკონომიკაზე (Delardas, Kechagias, Pontikos, & Giannos, 2022).

2023 წლის მესამე კვარტალში საერთაშორისო მოგზაურობები 19.4%-ით გაიზარდა ყოველწლიურად და 2,706,863 შეადგინა. საერთაშორისო მოგზაურობები ასევე მოიცავს საერთაშორისო ვიზიტორების მიერ განხორციელებულ მოგზაურობებს. 2023 წლის მესამე კვარტალში საერთა-

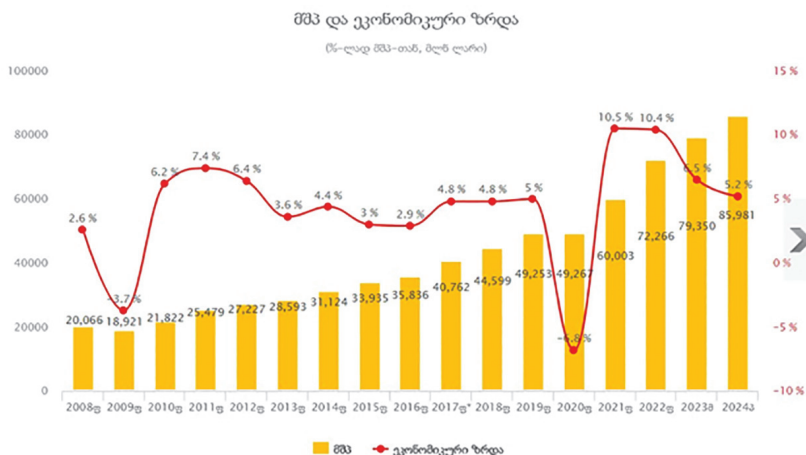

შორისო ვიზიტორთა რიცხვმა 2,298,720-ს მიაღწია (21.0%-ით მეტი 2022 წლის მესამე კვარტალთან შედარებით).

საერთაშორისო ვიზიტორების მიერ განხორციელებული მოგზაურობების უმეტესი ნაწილი იყო რუსეთიდან (571,421, ზრდა წინა წელთან შედარებით 7,2%), თურქეთიდან (498,892, ზრდა 77,3% წინა წელთან შედარებით) და სომხეთიდან (338,970, ზრდა 4,0% წინა წელთან შედარებით). 2023 წლის მესამე კვარტალში შემოსავალმა უცხოური მოგზაურობიდან 1,447,1 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც 5,3%-ით გაიზარდა წინა წელთან შედარებით (საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი, 2023 წ.).

საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის მონაცემებით, 2023 წლის მეორე კვარტალში საბითუმო და საცალო ვაჭრობას ჰქონდა ყველაზე მაღალი წილი მთლიან შიდა პროდუქტში (15.5%). მნიშვნელოვანი წილი დაფიქსირდა რამდენიმე სექტორზე, კერძოდ, უძრავი ქონებით საქმიანობა (10.6%), წარმოება (8.9%), მშენებლობა (7.7%), სოფლის მეურნეობა, სატყეო მეურნეობა და თევზაობა (7.7%), სახელმწიფო მმართველობა, თავდაცვა, სოციალური უზრუნველყოფა (6.9). % და ტრანსპორტირება და შენახვა (6.0%) (საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი, 2023 წ.).

დიაგრამა 1: მშპ და ეკონომიკური ზრდა

წყარო: <https://www.mof.ge/4552>

ბიზნეს სუბიექტები უნდა იყვნენ ადაპტირებული ბიზნეს გარემოსთან, რომელიც ექვემდებარება სხვადასხვა ფაქტორებით გამოწვეულ მრავალ ცვლილებას. სწორედ ამიტომ კომპანიებმა და მათმა მენეჯმენტმა უნდა გაითვალისწინონ შემდეგი: 1) ქვეყანაში მიმდინარე პროცესები; 2) კომპანიის საქმიანობაში ნებისმიერი ცვლილების ადეკვატური ასახვა ან ადაპტაცია (Katamadze G., 2022).

ძირითადი მიზნის მისაღწევად მაკროეკონომიკურ გარემოში მნიშვნელოვანი განვითარების უზრუნველსაყოფად დროულად არის გამოვლენილი და გადაწყვეტილების მიმღები პირები ალტერნატიული არიან უახლესი ინფორმაციით შესაბამისი პოლიტიკის დასაგეგმად/დასარეგულირებლად, პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი ყოველთვიურად, კვარტალურად და ყოველწლიურად ახორციელებს მაკროეკონომიკურ მიმოხილვებს. 2023 წლის კვარტალური ანგარიშის მიხედვით:

- 2023 წლის III კვარტალში, წინასწარი შეფასებით, რეალური მშპ 5.4%-ით გაიზარდა. აღსანიშნავია, რომ რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდა აგვისტოში პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისის მიერ პროგნოზირებულ 6,9%-ზე ნაკლებია.
- 2023 წლის მესამე კვარტალში, წლიური ინფლაცია 0.6%,-ს შეადგენდა, რაც ინფლაციის 3.0%-ან მიზანზე დაბალია.
- 2023 წლის მესამე კვარტალში კონსოლიდირებული ბიუჯეტის უარყოფითმა მთლიანმა ბალანსმა 834.5 მლნ ლარი შეადგინა.
- სახელმწიფო ვალი ნომინალური თვალსაზრისით ზრდის ტენდენციას ავლენს. შემცირდა საგარეო ვალის წილი მთლიან სახელმწიფო ვალში. კერძოდ, საგარეო ვალის წილმა 73.7% შეადგინა, ხოლო 2022 წლის მესამე კვარტალში იგივე მაჩვენებელი 76.3% იყო.
- 2023 წლის მეორე კვარტალში მიმდინარე ანგარიშის ბალანსი გაუარესდა. კერძოდ, მიმდინარე ანგარიშის უარყოფითმა ბალანსმა 366.0 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა.
- 2023 წლის მესამე კვარტალში საერთაშორისო რეზერვების მოცულობამ 5,273.2 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა.
- 2023 წლის მესამე კვარტალში ექსპორტის წილი საგარეო ვაჭრობაში 30.0%-დან 28.7%-მდე შემცირდა (წინა წელთან შედარებით).
- 2023 წლის მესამე კვარტალში ფულადი გზავნილები წინა წელთან შედარებით 15.1%-ით შემცირდა და 872.0 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა.
- მონეტარული პოლიტიკის (რეფინანსირების) განაკვეთი 2023 წლის სექტემბრიდან 10.0%-მდე შემცირდა.

- ლარი დოლართან მიმართებაში კვარტალში 2.4%-ით გაუფასურდა, წინა წელთან შედარებით კი 7.7%-ით.
- წინა წელთან შედარებით დოლარიზაციის კოეფიციენტი შემცირდა როგორც დეპოზიტებზე, ასევე სესხებზე (საქართველოს პარლამენტის საბიუჯეტო ოფისი, 2023 წ.).

როგორც ოფიციალურ წყაროებსა და მონაცემებზე დაფუძნებულმა კვლევამ აჩვენა, ამჟამად, პოსტპანდემიური მაკროეკონომიკური მდგომარეობა და დინამიკა საქართველოში დადებითია. მიუხედავად ბოლო წლების პანდემიისა და ომების მძიმე შედეგებისა, ქვეყნის განვითარება შეუქცევადად, დაგეგმილი პროექტები და პროგრამები კი ნორმალურად, შეზღუდვებისა და შეფერხებების გარეშე მიმდინარეობს.

მაკროეკონომიკური ფაქტორები აძლიერებს ბიზნეს სუბიექტის კრიზისის გამომწვევ შიდა ფაქტორებს და შესაბამისად კომპლექსური, მრავალფაქტორიანი კრიზისული სიტუაციები უფრო რთულ სტაბილიზაციისა და საბოლოო რეაბილიტაციის ღონისძიებებს საჭიროებს. თუ ცალკეულ შემთხვევაში შესაძლებელია მაგ., კომპანიის ტექნოლოგიური მოდერნიზაცია, მაგრამ ქვეყანაში კვლავ გრძელდება საგარეო შოკების გავლენით ვალუტის კურსის მერყეობა, შესაძლებელია ანტიკრიზისულ ღონისძიებებში ჩადებული ინვესტიცია კიდევ უფრო ბარალიანი აღმოჩნდეს კომპანიისათვის. შესაბამისად სახელმწიფოს როლი მაკროეკონომიკური ფაქტორების სტაბილიზაციისათვის არის ბიზნესისათვის გადაწყვეტი.

თავისუფალი ეკონომიკური ურთიერთობებს მხარდამჭერი ქვეყნის პასუხისმგებლიანი მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ძირითადი მიზანი ბიზნესისათვის ხელსაყრელი გარემოს უზრუნველყოფა, დაბალი გადასახადები და ზოგადად მდგრადად განვითარებადი ეკონომიკური პროცესების ხელშეწყობა წარმოადგენს.

საქართველოს მთავრობა მაკროეკონომიკურ ფაქტორების ანალიზისას ძირითადად ეყრდნობა შემდეგ საერთაშორისო რეიტინგების მონაცემებს, ესენია:

- Doing Business-ი არის მსოფლიო ბანკის ჯგუფის ნაწილი, რომლის ანგარიშიც ქვეყნდება ყოველწლიურად. მსოფლიო ბანკი ბიზნესის კეთების რეიტინგს ათი სხვადასხვა ინდიკატორით ადგენს და აფასებს იმ რეგულირებებს, რომელიც აძლიერებს ან აფერხებს ბიზნეს-საქმიანობას;
- Fraser Institute - წარმოადგენს მსოფლიო ეკონომიკური თავისუფლების მიმოხილვას. მსოფლიოს ეკონომიკური თავისუფლება ზო-

მავს ქვეყნის ეკონომიკურ თავისუფლებას 5 ძირითადი სფეროს მიხედვით;

- ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი ბიზნესის დაწყების, ფუნქციონირებისა და დახურვის შესაძლებლობის შეფასებას ახდენს;
- მსოფლიო კონკურენტუნარიანობის ინდექსი (GCI), რომელსაც განსაზღვრავს მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმი, ზომავს მაკროეკონომიკური გარემოს ხარისხს, ქვეყნის საჯარო ინსტიტუტების მდგომარეობას და ტექნოლოგიური მზაობის დონეს;
- კორუფციის აღქმის ინდექსი მოიცავს კორუფციის საერთო მოცულობას (სიხშირე ან/და კორუფციული გარიგებების მოცულობა) როგორც პოლიტიკურ, ასევე საზოგადოებრივ სექტორში და ახდენს ქვეყნების რანგირებას კორუფციის აღქმის მიხედვით;

საქართველოს მთავრობა ასევე ყურადღებას აქცევს ისეთ საკრედიტო რეიტინგებს როგორცაა: S&P (Standard and Poors), Moody's და Fitch, რომელთა მიერ საქართველოსთვის რეიტინგების მინიჭების პრაქტიკა 2005 წლიდან იწყება.

- სახელმწიფოს მაკროეკონომიკური პოლიტიკა მაქსიმალურად უნდა იყოს ორიენტირებული საგარეო შოკების გავლენით სავალუტო ბაზრის მკვეთრი ცვალებადობისაგან დაცვაზე, ასევე საჭიროების შემთხვევაში მაქსიმალურად უნდა იყოს გამოყენებული ბაზარზე ინტერვენციები. სახელმწიფოს როლი, მისი მონეტარული პოლიტიკის გამკაცრება, შესაძლებელია გადამწყვეტი აღმოჩნდეს ბიზნეს სუბიექტების სიცოცხლისუნარიანობის შენარჩუნების საქმეში.
- საქართველოში არსებული მაკროეკონომიკური მდგომარეობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა კოვიდ-19-ის პანდემიის დროს საქართველოს მთავრობის მიერ მიღებულმა გადაწყვეტილებამ, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკის სხვადასხვა მიმართულება მაქსიმალური მონიტორინგისა და დახმარების რეჟიმში იმყოფებოდა. მთავრობა ცდილობდა ნაკლები ზეწოლა მოეხდინა ბიზნესზე, მიუხედავად მკაცრი შეზღუდვებისა მთელ მსოფლიოში..
- მთავრობის მიერ განხორციელებული ფინანსური ინტერვენციები როგორც ჯანდაცვის, ისე ეკონომიკის მიმართულებით სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა როგორც ბიზნეს სუბიექტებისთვის, ასევე მთლიანად ქვეყნისთვის;
- პანდემიის დასრულების შემდეგ ეკონომიკამ სწრაფად გაუმჯობესება დაიწყო, მაგრამ ეს ყველაფერი დაემთხვა რუსეთ-უკრაინის ომის დაწყებას, რამაც კვლავ შექმნა არასტაბილური ეკონომიკა-

ური და პოლიტიკური ვითარება რეგიონში. თუმცა, ამავე დროს, აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში რუსეთიდან, უკრაინიდან, ბელორუსიდან და სხვა ქვეყნებიდან დროებითი რეზიდენტების მიერ უცხოური ვალუტის შემოდინების გამო, ეროვნული ვალუტა დასტაბილურდა და დაიწყო გამყარება.

- როგორც კვლევამ აჩვენა, ამ დროისთვის საქართველოს მაკროეკონომიკური მონაცემები კარგია და მკვეთრ რყევებს არ განიცდის. მონეტარული, ფისკალური და ზოგადი სახელმწიფო ეკონომიკური პოლიტიკის მკაფიო მიმართულებები იძლევა პოზიტიური პროგნოზების გაკეთების საშუალებას.

2.2 მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები და საბანკო პოლიტიკის გამომწვევები პანდემიისა და პოსტ-პანდემიურ პერიოდში;

ფინანსური ინსტიტუტები ქმნიან ძლიერ რგოლს თანამედროვე მსოფლიოს ბიზნეს ოპერაციების ჯაჭვში; გარდა ამისა, ისინი ასევე შეიძლება ჩაითვალოს დამაკავშირებლად. Covid-19-ის პანდემიის დროს ფინანსური ინსტიტუტები მთელ მსოფლიოში და საქართველოშიც მთელი რიგი პრობლემებისა და გამომწვევების წინაშე დადგა: ერთის მხრივ, დიდი რაოდენობით გაიცა სამომხმარებლო და ფიზიკურ პირებზე იპოთეკური სესხები, ხოლო მეორე მხრივ, ბიზნეს სუბიექტებზე საბრუნავი და ძირითადი საშუალებების, უძრავი ქონების შესყიდვისა და სხვა მიზნებისთვის გაცემული სესხები, მათი საკრედიტო პორტფელის ძირითად ნაწილს წარმოადგენდა. პანდემიამ ფიზიკური და იურიდიული პირები ფორს-მაჟორულ სიტუაციაში შეიყვანა, ხოლო ფინანსური ინსტიტუტების გადაწყვეტილებები გადამწყვეტი იყო მათი სიცოცხლისუნარიანობისთვის. თუმცა, ამ თავში ჩვენი მიზანია განვიხილოთ საკრედიტო პოლიტიკის გავლენა ბიზნეს სუბიექტებზე და მათ განვითარების პროცესებზე.

წინამდებარე თავში განხილულია ფინანსური ინსტიტუტების პოლიტიკა Covid-19-ის პანდემიისა და პოსტ-პანდემიურ პერიოდში, მიღებული გადაწყვეტილებების ქრონოლოგია და ასეთი გადაწყვეტილებების შედეგები ხელმისაწვდომ ოფიციალურ მონაცემებზე დაყრდნობით, ასევე დაკრედიტების გავლენა ბიზნეს სუბიექტებზე და განსაზღვრულია თანამედროვე ტენდენციები და გამომწვევები. ასვე განხილულია საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ პანდემიამდე და მის შემდეგ მიღებული გადაწყვეტილებები სესხებისა და ფინანსური ტრანზაქციების შესახებ. ფინანსური ინსტიტუტები წარმოადგენენ ქვეყნის ეკონომიკური პროცესების

ფუნდამენტურ კომპონენტებს, რომლებიც ახორციელებენ სხვადასხვა ფინანსურ ტრანზაქციას ქვეყნის შიგნით და მის ფარგლებს გარეთ, ასევე უზრუნველყოფენ ბიზნესის დაფინანსების პროცესს, რაც აუცილებელია ბიზნეს სუბიექტების სტაბილური და უწყვეტი ფუნქციონირებისთვის. ფინანსურ ინსტიტუტებს შეიძლება ჰქონდეთ არსებითი გავლენა როგორც ქვეყნის მთლიან ეკონომიკურ პროცესებზე, ასევე ბიზნეს სუბიექტების მიკროეკონომიკურ საქმიანობაზე. ნებისმიერი ფინანსური ინსტიტუტის მიერ უპასუხისმგებლო დაკრედიტებამ შესაძლოა კომპანია მიიყვანოს მოულოდნელ, ფორსმაჟორულ, კრიზისულ სიტუაციამდე, რაც ხშირად იწვევს გაკოტრებას და კომპანიის საქმიანობის შეწყვეტას. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნეს საქმიანობის შეჩერებას უმეტეს შემთხვევაში ვალეზულებებია დაფარვის სირთულე მოჰყვება. ვადაგადაცილებული სესხები იწვევს დამატებით ჯარიმებს; თუ ისინი დროულად არ გადაიხადეს, კომპანიის წინააღმდეგ იწყება შესაბამისი სამართლებრივი მოქმედებები, ბანკი ართმევს და ყიდის სესხის უზრუნველყოფის გარანტირებულ ქონებას.

მონეტარული და საკრედიტო პოლიტიკა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ პროცესებზე. მონეტარული და საკრედიტო პოლიტიკის მიზანია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარებისა და სტაბილურობის უზრუნველყოფა, ეროვნული ვალუტის სტაბილურობის შენარჩუნება, მასზე მოქმედი ფაქტორების რეგულირება და ზედამხედველობა, როგორცაა რესურსების ხელმისაწვდომობა და სხვა. ბოლო წლების განმავლობაში, გლობალური კრიზისების კონტექსტში (Covid-19 პანდემია, ომები სხვადასხვა ქვეყნებს შორის), კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი გახდა ბიზნეს სუბიექტების მდგრადობის შენარჩუნება, რადგან ეს არის საკითხი, რომელზეც დიდი გავლენა იქონია მიმდინარე გამოწვევებმა, როგორც ბიზნეს საოპერაციო ციკლის, ისე მისი მართვის თვალსაზრისით და რომელშიც ფინანსური ოპერაციები კრიტიკულ როლს თამაშობს. პანდემიამ წარმოქმნა ფორსმაჟორული მდგომარეობა, რომელიც გადაიზარდა კრიზისში (Katamadze & Tsiklashvili, 2024). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საერთაშორისო პრაქტიკაში არსებობს ანტიკრიზისული მართვის ზოგადი მეთოდოლოგია, რომელიც ზოგადია და ძირითადად მოიცავს ხარჯების შემცირებას, დებიტორული დავალიანების დაჩქარებას, საკრედიტო ვალდებულებების რესტრუქტურირებას და კომპანიის რეორგანიზაციას. ამჟამად საქართველოში მოქმედი ძირითადი საფინანსო ინსტიტუტების შესახებ მონაცემები შემდეგნაირად გამოიყურება:

ცხრილი 14: ფინანსური ინსტიტუტები საქართველოში

ფინანსური ინსტიტუტები								
პერიოდი	კომერციული ბანკები				არასაბანკო სადეპოზიტო დანესხებულებები	მიკროსაფინანსო ორგანიზაციები	სესხის გამცემი სუბიექტები	ვალუტის გადამცემი პუნქტები
	სულ	უცხოური კაპიტალის მონაწილეობით	ფილიალები	სერვის-ცენტრები				
01-2023	15	13	139	764	1	36	176	691
02-2023	15	13	140	767	1	36	174	695
03-2023	15	13	142	771	1	35	174	699
04-2023	15	13	142	771	1	35	173	696
05-2023	15	13	142	768	1	35	172	697
06-2023	15	13	144	760	1	34	172	705
07-2023	15	13	145	760	1	34	168	711
08-2023	15	13	145	752	1	34	166	719
09-2023	15	13	145	754	1	34	165	725
10-2023	15	13	145	757	1	34	167	724
11-2023	16	14	145	760	1	34	168	725
12-2023	17	15	146	759	1	34	169	728
01-2024	17	15	146	760	1	34	168	709
02-2024	17	15	148	760	1	34	167	708
03-2024	17	15	148	761	1	34	167	713
04-2024	17	15	149	763	1	34	165	704
05-2024	17	15	149	761	1	34	164	706
06-2024	17	15	149	757	1	34	164	709
07-2024	17	15	149	760	1	34	162	716

წყარო: <https://nbg.gov.ge/statistics/statistics-data>

პანდემია ბევრ სხვადასხვა სახის პრობლემას უქმნის ბანკებს. მოსალოდნელია, რომ მდგომარეობა გაუარესდება ფინანსური ბაზრის სუსტი სტრუქტურის მქონე ქვეყნებში (Barua and Barua). პანდემიამ მთლიანად შეცვალა მსოფლიო ეკონომიკა და საოცრად იმოქმედა ბიზნესის უმეტესობაზე. საბანკო სისტემა არსებით როლს ასრულებს ამ სიტუაციაში, რადგან ეკონომიკური თვალსაზრისით ის საკვანძო კომპონენტია (Marcu). ფინანსური ინსტიტუტები, გადასახადები, საერთაშორისო ვაჭრობა, გა-

რემოს დაცვა, მომხმარებელთა უფლებები, შრომის რეგულირება, კონკურენცია და ანტიმონოპოლიური საქმიანობა, ეს არის მთავარი ჩამონათვალი, რომელთა ერთობლიობა ქმნის მდგრად ეკონომიკურ და კონკურენტულ ბიზნეს გარემოს, რაც წარმოადგენს უმთავრეს პირობას ბიზნეს სუბიექტების წარმატებული საქმიანობისთვის (Katamadze, 2023). ფინანსური სექტორი არის ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობის წამყვანი მიმართულება, რომელიც ასევე პირდაპირ აისახება სოციალურ მდგომარეობაზე. სწორედ ამიტომ, პანდემიამ საფრთხის ქვეშ დააყენა სხვადასხვა სფერო, მათ შორის მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა შრომით უფლებებსა და ურთიერთობებზე (Katamadze, G., Tavdgiridze, L., & Bolkvadze, M., 2023).

ბიზნესი სულ უფრო მეტ ყურადღებას აქცევს ამ სფეროებს და უფრო მნიშვნელოვანი ხდება ანტიკრიზისული გეგმების შემუშავება მათი მდგრადობის უზრუნველსაყოფად (Katamadze, 2022). მონეტარული პოლიტიკა ყველაზე დიდ გავლენას ახდენს კომერციული ბანკების დაკრედიტების გადაწყვეტილებებზე იმ ქვეყნებში, სადაც უფრო ძლიერი ინსტიტუტები, ძლიერი ფინანსური სტრუქტურები და კონკურენტუნარიანი საბანკო სისტემებია (Mishra, Montiel, Pedroni, & Spilimbergo, 2014). მთავრობის ეკონომიკური პოლიტიკის ბუნდოვანება არის ეკონომიკურად მნიშვნელოვანი რისკის ფაქტორი საბანკო სესხების განაკვეთების განსაზღვრისათვის (Ashraf & Shen, 2019). ცენტრალური ბანკები, როგორც წესი, არბილებენ პოლიტიკას, როდესაც ეკონომიკა სუსტია და აძლიერებენ პოლიტიკას, როდესაც ეკონომიკა უფრო ძლიერია (Arestis, Philip, Sawyer, & Malcolm, 2002). თუმცა, ბოლოდროინდელი კრიზისების პარალელურად, ასევე მნიშვნელოვანია მსოფლიო განვითარების ფაქტორის აღნიშვნა, კერძოდ, გლობალიზაციას, შეუძლია გავლენა მოახდინოს ცენტრალური ბანკების მოტივაციაზე, გააკონტროლონ ინფლაცია, ასევე ინფლაციის ტენდენციებზე მოკლევადიან და საშუალოვადიან პერიოდში (Mishkin). ფინანსური ინსტიტუტების მიერ გაცემული კრედიტების მოცულობიდან გამომდინარე, მონეტარული პოლიტიკისა და მისი სისტემატური ანალიზისთვის შესწავლილ იქნა ოფიციალური დოკუმენტაცია და მონაცემები. ოფიციალური სტატისტიკური ინფორმაცია დამუშავებულ იქნა ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკისა და ზოგადი ეკონომიკური პარამეტრების გასაანალიზებლად. კომპანიებთან ჩატარდა ჩალრმაგებული ინტერვიუები სასესხო პოლიტიკისა და ბიზნეს სუბიექტების ზოგადი ტენდენციების შესახებ სრული ინფორმაციის მისაღებად. საბოლოოდ, ყველა შედეგის სინთეზირებით მივიღეთ ანალიზი შესაბამისი დასკვნებით. ცალკეულმა

ეკონომიკურმა და ფინანსურმა ინსტიტუტებმა უნდა იმოქმედონ გამართულად ქვეყნის ეკონომიკური მდგრადობისთვის. ფინანსური ინსტიტუტები ამ პროცესში გადამწყვეტ როლს ასრულებენ, რადგან ისინი ხელს უწყობენ სახსრების გადინებას, მიმოქცევას და დაფინანსებას მრავალი მიმართულებით. საქრთველოში ეკონომიკური ტენდენციები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ღია ეკონომიკური სისტემის მქონე ქვეყნებზე, როგორც საქრთველოში. დღევანდელ მსოფლიოში მუდმივად ვითარდება ფინანსური ტრანზაქციების ადმინისტრირების მეთოდები და მექანიზმები, რაც დაკავშირებულია ბანკების განვითარებასთან და ზოგადად ფინანსური სექტორის წარმატებებთან. სახელმწიფო მონეტარული პოლიტიკის გადამწყვეტილებები და განსაკუთრებით საკრედიტო პოლიტიკის კორექტირება მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ მდგრადობაზე. საქრთველოს ეროვნული ბანკი მუდმივად მუშაობს მონეტარული პოლიტიკის ინსტრუმენტების შემუშავება/გაუმჯობესებისა და მონეტარული მექანიზმის ეფექტურობის გაუმჯობესების მიზნით (Katamadze, 2020).

საქრთველოში სხვადასხვა ფინანსურ ოპერაციებში ფულის მიმოქცევას, ძირითადად, კომერციული ბანკები ახორციელებენ, რომლებიც განსხვავდებიან თავიანთი სამართლებრივი და ორგანიზაციული სტრუქტურით, მაგრამ ყველა ბანკის ერთ-ერთი უპირველესი მახასიათებელია ის, რომ ისინი პასუხისმგებელი არიან სხვადასხვა ფინანსურ ოპერაციებზე და ასევე ასრულებენ პასუხისმგებლიანი დაკრედიტების ვალდებულებას. საქრთველოს ეროვნული ვალუტა „ლარი“ ოფიციალურად 1995 წლის 25 სექტემბერს შევიდა მიმოქცევაში და იმავე წლის 2 ოქტომბერს იგი აღიარებულ იქნა გადახდის ერთადერთ კანონიერ საშუალებად მთელ საქრთველოში (საქრთველოს ეროვნული ბანკი თ.გ.). 2014 წლის 7 ივლისს საქრთველოს ეროვნულმა ბანკმა საბჭომ დაამტკიცა ლარი, როგორც ქართული ვალუტის სიმბოლო (საქრთველოს ეროვნული ბანკი თ.გ.).

საქრთველოს კონსტიტუციაში ნათქვამია, რომ ეროვნული ბანკი თავის ოპერაციებს დამოუკიდებლად ახორციელებს. საქრთველოს საკანონმდებლო და სამთავრობო მოხელეებს არ აქვთ უფლება ჩაერთონ ეროვნული საბანკო ჯგუფების ოპერაციებში. საქრთველოს ორგანული კანონი „საქრთველოს ეროვნული ბანკის შესახებ“ განსაზღვრავს საქრთველოს ეროვნული ბანკის, როგორც ქვეყნის ცენტრალური ბანკის, პასუხისმგებლობებსა და უფლებამოსილებებს, ასევე მისი საქმიანობის სახელმძღვანელო პრინციპებს და დამოუკიდებლობის უზრუნველყო-

ფას. საქართველოს პარლამენტის მიერ დადგენილ მონეტარული და საგალუტო პოლიტიკის ძირითად სახელმძღვანელო პრინციპებს ახორციელებს საქართველოს ეროვნული ბანკი მონეტარული პოლიტიკის განხორციელებისას (მონეტარული პოლიტიკის ანგარიში, 2024 წ.). საქართველოში მოქმედი კომერციული ბანკები ვალდებული არიან 2021 წლიდან უზრუნველყონ კომერციული ბანკების შესაბამისობის კონტროლის სისტემის ზედამხედველობის კითხვარები. ამ გზით ზედამხედველებს შეუძლიათ შეაფასონ შესაბამისობა გარე ინსტრუმენტებით, საქართველოს კანონმდებლობის შესაბამისად, ეროვნული საბანკო ჯგუფების მიერ გამოცემულ სამართლებრივ აქტებთან/სახელმძღვანელო შენიშვნებთან და საუკეთესო საერთაშორისო პრაქტიკასთან ერთად.

პანდემიის პერიოდში მენარმეებმა ვერ შეინარჩუნეს თავიანთი ფინანსური მდგომარეობა, რადგან მათ უნდა გადაეხადათ ყველა ფიქსირებული ხარჯი, როგორცაა სესხის განვადება, ხელფასი, ელექტროენერჯის გადასახადები და ა.შ. მუდმივი შემოსავლის გარეშე (Boro, 2022). განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სახელმწიფო მონეტარული პოლიტიკის შესახებ გადამწყვეტილებები და განსაკუთრებით, საკრედიტო პოლიტიკაში ცვლილებები, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური პროცესებისთვის (Katamadze, 2020). სესხის პროცესის ფაქტორების უგულებელყოფით წარმოიქმნება უპასუხისმგებლო დაკრედიტება, რომელიც შეიძლება განისაზღვროს შემდეგნაირად: უპასუხისმგებლო დაკრედიტება არის ფინანსური ინსტიტუტის დაკრედიტება მის არსებულ ან პოტენციურ კლიენტზე რისკებისა და ფინანსური მდგომარეობის ყოვლისმომცველი შეფასების გარეშე, რაც მოიცავს მიზანმიმართულ, მოსალოდნელი რისკების უგულებელყოფას ან არაკეთილსინდისიერი მოგების მიზანმიმართულ იგნორირებას, გამიზნული ფინანსური პროდუქტის გასაყიდად. საბანკო ინდუსტრიის უმთავრეს პრიორიტეტად უნდა ჩაითვალოს პასუხისმგებელი დაკრედიტება, რადგან ის არის ერთ-ერთი ფაქტორი, რომლის უგულებელყოფამ შეიძლება გამოიწვიოს კრიზისი ბიზნეს სექტორში, რაც მნიშვნელოვან გავლენას იქონიებს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე. დაკრედიტების სტრატეგია ასევე მოიცავს ვალუტებთან დაკავშირებული რისკების შეფასებას, რადგან ვალუტის კურსის მერყეობამ შესაძლოა პრობლემები შეუქმნას ბიზნეს სუბიექტებს. ფინანსური ინსტიტუტების პროდუქტები უნდა იყოს გამჭვირვალე, გამოყენების მკაფიო პირობებით. ამ სერვისებთან დაკავშირებული კონტრაქ-

ტები უნდა იყოს მოქნილი, მარტივი ენით დაწერილი; ამ სფეროში მთავრობის მიზანი უნდა იყოს ყველაზე მკაცრი რეგულაციების დადგენა ფინანსურ/ეკონომიკური კონცეფციების ნიუანსების შესახებ საზოგადოების ინფორმირებულობის ნაწილში (Katamadze, G., & Abuselidze, G., 2016). ეკონომიკური ცნობიერების გაძლიერება და ეკონომიკასთან დაკავშირებული თემების საბაზისო შესწავლა/განხილვა სკოლამდელ საფეხურზე არის მომავალი წარმატებული მოქალაქეებისა და ცხოვრებისთვის აუცილებელი უნარებით აღჭურვილი ადამიანების ჩამოყალიბების ქვაკუთხედი (Tavdgiridze, Katamadze and Bolkvadze). მონეტარული პოლიტიკის პროგრესულმა შემსუბუქებამ გაზარდა საკრედიტო აქტივობა. 2024 წლის მარტში საკრედიტო ზრდა 17,3 პროცენტამდე გაიზარდა. საკრედიტო აქტივობას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი სამომხმარებლო და ბიზნეს სესხების ზრდამ. მონეტარული პოლიტიკის დაბალანსებასთან ერთად იზრდება ბიზნეს სესხები ლარში. ამავდროულად, საქართველოს ეროვნული ბანკის მაკროპრუდენციულმა პოლიტიკამ, რომელმაც 2023 წლის 1 ნოემბერს არაუზრუნველყოფილი სამომხმარებლო სესხების მაქსიმალური ხანგრძლივობა ოთხ წლამდე გაახანგრძლივა, სამომხმარებლო კრედიტის აქტივობის ზრდას შეუწყო ხელი. შედეგად, სამომხმარებლო სესხების ზრდამ 2023 წლის ბოლოსთან შედარებით 1,5% გაიზარდა და 26,4%-ს მიაღწია (საქართველოს ეროვნული ბანკი, 2024 წ.).

საქართველოს მთავრობის ჩარევამ Covid-19-ის პანდემიის მართვის პროცესში სერიოზულად იმოქმედა ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. პანდემიის დროს მთავრობამ პრიორიტეტად მიიჩნია ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორის მონიტორინგი და დახმარება. მიუხედავად გლობალური შეზღუდვებისა, მთავრობა ცდილობდა შეემცილებინა გენოლა ბიზნესზე (Katamadze, Petrova, & Tsiklashvili, 2024). 2023 წლის მეოთხე კვარტალში რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტი წინა წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით 6.9%-ით გაიზარდა. 2023 წელს მიმდინარე ანგარიშის დეფიციტის მშპ-ს თანაფარდობამ მიაღწია ისტორიულ მინიმუმს 4,3%-ს. 2024 წლის პირველ კვარტალში ნომინალური ეფექტური გაცვლითი კურსი კვარტალურად 1.9%-ით, ხოლო წლიურად 13.1%-ით შეფასდა. საგარეო შოკების თანდათანობით შემსუბუქებასთან ერთად, 2023 წლის დასაწყისიდან იმპორტირებულ საქონელზე ფასები შემცირდა, რამაც შეამცირა იმპორტირებული ინფლაცია. შერეულ პროდუქტებზე წინა წელთან შედარებით ფასები 1,9%-ით შემცირდა.

ცხრილი 15: მშპ საქართველოში

	2019	2020	2021	2022	I 23*	II 23*	III 23*	IV 23*	2023*	I 24*
მშპ მიმდინარე ფასებში, მილიარდი ლარი	49.7	49.8	60.7	72.9	16.9	19.7	21.3	22.3	80.2	18.9
მშპ მუდმივ 2019 წლის ფასებში, მილიარდი ლარი	49.7	46.6	51.6	57.2	12.6	14.9	16.5	17.4	61.5	13.7
რეალური მშპ-ის ზრდა, პროცენტი	5.4	-6.3	10.6	11	8.2	8.1	7	6.9	7.5	8.4
მშპ დეფლატორის ცვლილება, პროცენტი	4	6.8	10.2	8.1	7.5	2.4	0.7	0.7	2.5	3.1
მშპ ერთ სულზე (მიმდინარე ფასებში), ლარი	13 366.7	13 374.3	16 373.8	19 625.6	4 556.7	5 293.8	5 739.5	6 007.7	21 597.8	5 119.1
მშპ ერთ სულზე (მიმდინარე ფასებში), აშშ დოლარი	4 741.4	4 300.8	5 083.6	6 731.2	1 728.3	2 069.1	2 189.4	2 229.8	8 218.8	1 916.4
მშპ მიმდინარე ფასებში, მილიარდი აშშ დოლარი	17.6	16	18.9	25	6.4	7.7	8.1	8.3	30.5	7.1

* განახლებული მონაცემები გამოქვეყნდება 2024 წლის 15 ნოემბერს

წყარო: www.geostat.ge

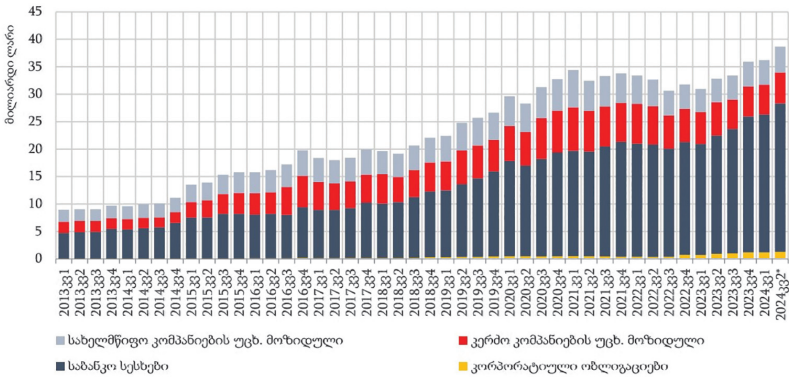
ამჟამად საქართველოში ფუნქციონირებს 17 კომერციული ბანკი და 34 მიკროსაფინანსო ორგანიზაცია. ეს არის ის ძირითადი ინსტიტუტები, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ეკონომიკურ პროცესებში. ფინანსური სტაბილურობის ხელშეწყობის მიზნით, საქართველოს ეროვნული ბანკი ზედამხედველობას უწევს კომერციულ ბანკებს. „საქართველოს ეროვნული ბანკის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონი, „კომერციული ბანკების საქმიანობის შესახებ“ საქართველოს კანონი და სხვა სამართლებრივი აქტები მოიცავს მოთხოვნებს კომერციული ბანკების ზედამხედველობისა და კონტროლის შესახებ. რისკზე დაფუძნებული ზედამხედველობის ცნებები ემსახურება ეროვნული ბანკის საბანკო ინდუსტრიის ზედამხედველობის საფუძველს. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ უფრო რთული ან მაღალი რისკის მქონე ორგანიზაციები ან ტრანზაქციები უფრო მეტ ზედამხედველობის რესურსს იღებენ. საბანკო ზედამხედველობის ბაზელის კომიტეტის ნორმები და პრინციპები, ისევე როგორც

ევროკავშირის კანონმდებლობა და მსოფლიო საუკეთესო პრაქტიკა, საფუძვლად უდევს საბანკო ზედამხედველობასა და რეგულირების მოთხოვნებს. საქართველოს ეროვნული ბანკის მთავარი მიმართულებიდან პირველი არის ფინანსური სექტორის გამჭვირვალობა. გამჭვირვალობის უფრო მაღალი დონე ხელს უწყობს ინფორმაციის ასიმეტრიის შემცირებას, ფინანსური ინდუსტრიის მიმართ ნდობის გაზრდას და ინვესტორებისა და მომხმარებლების უფლებების დაცვას. ამისათვის საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა ყოვლისმომცველი გაუმჯობესება განახორციელა. ფინანსური სექტორის გამჭვირვალობის ერთ-ერთი კომპონენტია კომერციული ბანკების ინფორმაციის გამჭვირვალობა. პილარ 3 და ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტების (IFRS) შესაბამისად მომზადებული ანგარიშები ხელმისაწვდომია ეროვნული ბანკის რეგულაციების შესაბამისად. ეს მოიცავს დეტალებს მარეგულირებელი კაპიტალის მოთხოვნების, კორპორატიული მმართველობის, რისკების მართვისა და საბანკო რისკების ზემოქმედების შესახებ. კომერციული ბანკების მიერ საზედამხედველო ორგანოსთვის მიწოდებული სხვადასხვა ანგარიშები (პილარ 3 წლიური ფორმები; პილარ 3 კვარტალური ფორმები; ზედამხედველობის სხვა ფორმები). საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა ეკონომიკის არსებული ვითარებიდან გამომდინარე დაიწყო მონეტარული პოლიტიკის განაკვეთის ეტაპობრივი შემცირება. საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა 2023 წელს დაიწყო უფრო მკაცრი მონეტარული პოლიტიკის თანდათანობითი შემცირება და 2024 წლის იანვრამდე საპროცენტო განაკვეთი ჯამში 2.0%-ით, 9.0%-მდე შემცირა (საქართველოს ეროვნული ბანკი). პანდემიის პერიოდში, კომერციული ბანკების კლიენტებს სესხებზე სამთვლიანი საშელავათო პერიოდი მიეცათ. საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა მნიშვნელოვნად შეარბილა მარეგულირებელი სტანდარტები სესხის დაფარვის საშელავათო პერიოდთან დაკავშირებით, რომელიც კომერციულმა ბანკებმა მოითხოვეს. ეს საშუალებას აძლევდა კომერციულ ბანკებს ჰქონოდათ მოქნილობის უდიდესი დიაპაზონი, როდესაც საქმე ეხებოდა მომხმარებლებისათვის ვალდებულებების რესტრუქტურირებას. ამ პროცესში მონაწილეობა მიიღო მიკროსაფინანსო სექტორმაც (COVID-19). ზოგიერთი მეცნიერის აზრით: ბევრ ქვეყანაში ცენტრალურმა ბანკებმა დაიწყეს „ფულის ბეჭდვა“ პანდემიის საპასუხოდ (Wei and Han). ტენდენციის ანალიზი, რომელიც ეფუძნება ბანკის საშუალო მაჩვენებელს და ფი-

ნანსურ სტაბილურობას კვარტალურ პერიოდებში, განსაზღვრავს ბანკის სტაბილურობის აღდგენის ნიშანს 2020 წლის მეორე კვარტალში (Elnahass, Trinh and Li).

კომერციული ბანკების მიერ გაცემული სესხები მნიშვნელოვნად გაიზარდა ბოლო ათი წლის განმავლობაში და მნიშვნელოვნად შემცირდა სესხებზე საპროცენტო განაკვეთები როგორც ეროვნულ, ისე უცხოურ ვალუტაში.

დიაგრამა 2: სესხებზე საპროცენტო განაკვეთები

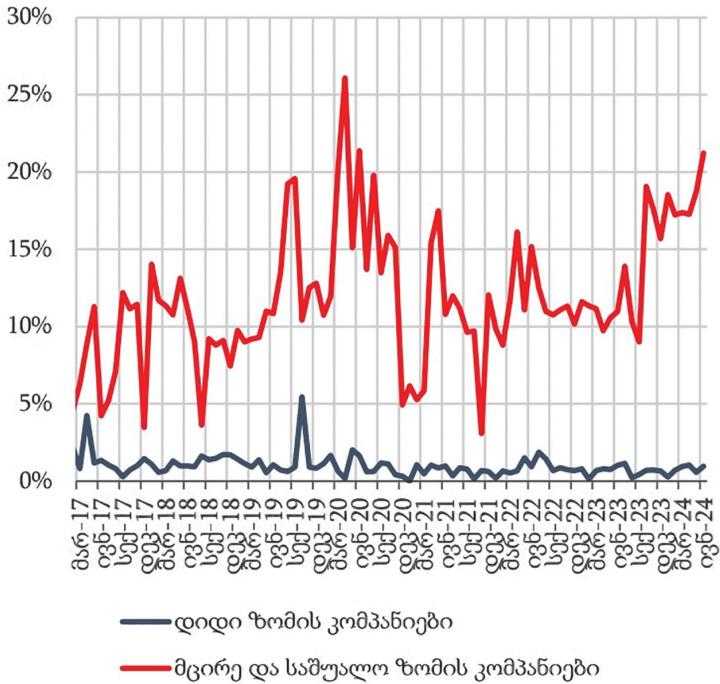

წყარო: ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში 2023 (www.nbg.gov.ge)

ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში არის ყოველწლიური გამოცემა, რომელსაც საქართველოს ეროვნული ბანკი გამოსცემს (NBG). ამ ანგარიშის მიხედვით: რუსეთ-უკრაინის ომის შედეგად, 2022 წლის პირველ ნახევარში დაფიქსირდა უარყოფითი სესხის განაცხადების წილის ზრდა, განსაკუთრებით მცირე და საშუალო კომპანიებისთვის. თუმცა, ეს კოეფიციენტი შემდგომში შემცირდა და დასტაბილურდა 11 პროცენტთან ახლოს 2023 წლის პირველ ნახევარში. (ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში 2023).

დიაგრამა 3: უარყოფითი სესხების წილი მცირე და საშუალო ზომის კომპანიების სეგმენტში

წყარო: ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში 2023 (www.nbg.gov.ge)

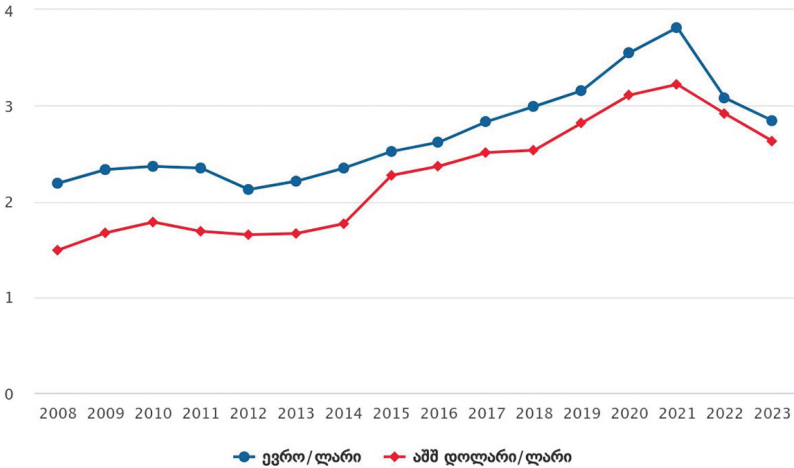
მსოფლიო თეორიისა და გამოცდილების გათვალისწინებით, აუცილებელია საქართველოში ტერმინის „მცირე და საშუალო ბიზნესის სუბიექტების“ მკაფიო/ცალსახა დეფინიციის შემუშავება, რომელიც იქნება საყოველთაოდ აქტუალური და დაინერგება სხვადასხვა რეგულაციაში (Katamadze, 2023).

კომერციული ბანკების მიერ გაცემული სესხების მოცულობა (ბანკთა-შორის სესხების გარეშე) 2024 წლის აპრილში 730.66 მლნ ლარით, ანუ 1.36%-ით გაიზარდა წინა თვესთან შედარებით (გაცვლითი კურსის ეფექტი აღმოფხვრილია, გაიზარდა 1.66%-ით) და 2024 წლის აპრილის ბოლოსთვის 54.51 მლრდ ლარს მიაღწია. ეროვნულ ვალუტაში გაცემული სესხების მოცულობა გაიზარდა 435,78 მლნ ლარით (1,47%), ხოლო უცხო-

ურ ვალუტაში გაცემული სესხების მოცულობა 294,88 მლნ ლარით, ანუ 1,22%-ით. კომერციული ბანკების მიერ გაცემული სესხები 2024 წლის აპრილის ბოლოსათვის, კომერციული ბანკების მიერ რეზიდენტ იურიდიულ პირებზე გაცემული სესხების მთლიანმა მოცულობამ 8,82 მლრდ ლარი შეადგინა (0,20 პროცენტით ნაკლები წინა თვესთან შედარებით) (Loans, n.d.). ყველა სხვა ფაქტორთან ერთად მნიშვნელოვანია ბოლო წლების სავალუტო კურსის დინამიკაც. მონეტარული პოლიტიკის ჩარჩოს მიხედვით, ეროვნული ბანკი ინარჩუნებს მცურავი გაცვლითი კურსის სისტემას, რაც ნიშნავს, რომ გაცვლითი კურსი რეგულირდება მაკროეკონომიკური ფაქტორებით, როგორცაა ბაზრის მოთხოვნა და მიწოდება. ბოლო წლების მონაცემები ჩანს დიაგრამაზე.

დიაგრამა 4: ლარის გაცვლითი კურსი აშშ დოლართან და ევროსთან

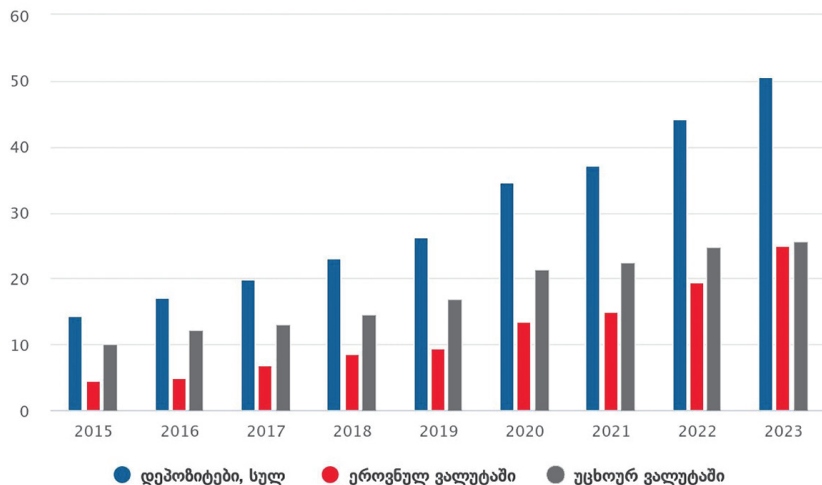
წყარო: (მონეტარული სტატისტიკა)

2024 წლის დასაწყისში მთლიანი ინფლაცია 3%-ზე მნიშვნელოვნად დაბალი იყო. დაბალი ინფლაციის მაჩვენებელი ასახავს არსებულ მონეტარული პოლიტიკას და ლარის ძლიერ პოზიციას. საქართველოს ეროვნული ბანკის პროგნოზით, ინფლაცია 2024 წლის პირველ ნახევარში 3%-იან მიზნობრივ მაჩვენებელზე დაბალი იქნება, მაგრამ საბოლოო ჯამში საშუალოდ მის გარშემო იქნება. მიუხედავად იმისა, რომ იყო ხელსაყრელი ტენდენციები, ინფლაცია კვლავ საფრთხის ქვეშაა ადგილობ-

რივი და საგარეო გეოპოლიტიკური ცვლილებების გამო. საგარეო მიზეზების გარდა, მოსალოდნელზე მაღალი შიდა მოთხოვნა იზრდება ინფლაციურ ზეწოლამდე. საქართველოს ეროვნული ბანკი ამ მიზეზების გათვალისწინებით ეტაპობრივად ამსუბუქებს შემაკავებელ მონეტარულ პოლიტიკას. 2024 წლის 22 მაისს ეროვნულმა ბანკმა მხარი დაუჭირა პოლიტიკის განაკვეთის შემცირებას 0,25%-ით - 8,0%-მდე (მონეტარული პოლიტიკის ანგარიში, 2024). შემდგომში აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა 2016 წლიდან გადადგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები ეროვნული ვალუტის კურსის სტაბილიზაციისთვის (მათ შორის: საქონელზე ფასების განსაზღვრა ლარში, 100 000 ლარამდე კრედიტის შეზღუდვა უცხოურ ვალუტაში, კრედიტის კონვერტაციის ეროვნული პროგრამა (ფიზიკურ პირებზე) ლარში და კრედიტების მაქსიმალური ეფექტური საპროცენტო განაკვეთის დაფიქსირება), თუმცა პრობლემები მაინც რჩება. ჩვენი აზრით, მთავრობამ ეკონომიკური ზრდის გრძელვადიან სტრატეგიაში გარკვეული კონკრეტული პროგრამები უნდა შეიტანოს და პრიორიტეტული იყოს ეროვნული ვალუტის სტაბილიზაცია. ამ კუთხით მთავრობამ უნდა განახორციელოს კომპლექსური, ურთიერთდაკავშირებული ქმედებები. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ინვესტიციების ზრდა, ვიზიტორთა რაოდენობის ზრდა და სხვა კარგი მაჩვენებლები „ერთჯერად“, ცალკეულ და მოკლევადიან გავლენას მოახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის შეფასებით, საქართველოს ექნებოდა ყველაზე სწრაფი ეკონომიკური ზრდა საშუალოვადიან პერიოდში (2023-2028) რეგიონულ და ევროპულ ქვეყნებს შორის, 5.3%-იანი მაჩვენებლით. საქართველოს აქვს თანამშრომლობის გამოცდილება და ძლიერი მხარდაჭერა საერთაშორისო ფინანსური ინსტიტუტებისგან, რაც უზრუნველყოფს პოლიტიკის ლეგიტიმურობას, რეფორმების გაგრძელების იმპულსს და დაფინანსების რისკების შემცირებას. საქართველოს საბანკო სექტორი ძლიერია, საკმარისი ლიკვიდობით, კარგი მომგებიანობითა და უმოქმედო სესხების დაბალი პროცენტით. საქართველოში სესხების მოცულობა წლების განმავლობაში მუდმივად იზრდება. (საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, 2023 წ.). ფინანსური მდგომარეობის სრული სურათის გასაგებად ასევე მნიშვნელოვანია დეპოზიტების სტატისტიკა, რომელიც ნათლად აჩვენებს, რომ დეპოზიტების დინამიკა იზრდება, განსაკუთრებით ეროვნულ ვალუტაში, რაც დადებითი მაჩვენებელია. დეტალები ვალუტების მიხედვით, იხილეთ დიაგრამა:

დიაგრამა 5: დეპოზიტები პერიოდის ბოლოსთვის, მილიარდი ლარი

წყარო: (მონეტარული სტატისტიკა)

ბევრი მეცნიერი აღნიშნავს ბანკების მნიშვნელოვან როლს ეკონომიკის თანამედროვე სექტორების განვითარებაში (Kharaisvili, Gechbaia and Tsiklashvili).

როგორც ანალიზმა აჩვენა, საკრედიტო შეღავათებით ძირითადად მცირე და საშუალო ბიზნესის კომპანიებმა ისარგებლეს. კვლევაში მონაწილე მცირე და საშუალო კომპანიებთან გასაუბრებამ ცხადყო, რომ სესხის გადადებამე უარის თქმის ძირითადი მიზეზი არსებული ფინანსური რეზერვები იყო, რომელიც საკმარისი იყო სესხის რამდენიმე თვის განმავლობაში უპრობლემოდ დასაფარად. Covid-19-ით გამოწვეული სირთულეების პარალელურად, ბიზნესიც გააქტიურდა, გახდა უფრო ადაპტირებული, ძლიერი, ინოვაციური და ამჟამად იწყებს მუშაობას შემოქმედებითი მიმართულებით (Katamadze & Tsiklashvili, 2024).

მონეტარული და საკრედიტო პოლიტიკა არის სახელმწიფო პოლიტიკისა და ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური გამოწვევების/პროცესების შესაბამისად განსახორციელებელი ქმედებების ერთობლიობა, დროის მკაცრი მენეჯმენტით და თანხმლები ღონისძიებების კონტროლით. ამიტომ მნიშვნელოვანია:

საჭიროა მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებს მაქსიმალურად დაეხმაროს სახელმწიფო და მათთვის შეთავაზებული საკრედიტო რესურსები უნდა იყოს დაბალპროცენტიანი, მოქნილი პირობებით და მარტივი პროცედურებით. ეს არის ასევე ერთ-ერთი მექანიზმი, რომელიც უზრუნველყოფს მათ ფინანსურ სტაბილურობასა და კრიზისისგან დაცვას;

მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებს უნდა ჰქონდეთ მათ ბიზნესზე ადაპტირებული ინდივიდუალური ანტიკრიზისული სტრატეგია, გეგმა, რომელიც მოიცავს ძირითადი გამონწვევების დროს ზოგადი ბიზნეს გადანწყვეტილებების ალტერნატივებს;

სამთავრობო ინსტიტუტებს, ისევე როგორც სანარმოებს, უნდა ჰქონდეთ შემუშავებული გეგმები გაუთვალისწინებელი გარემოებებისა და კრიზისების შემთხვევებისთვის, რაც მოიცავს მონეტარული პოლიტიკას და კერძოდ ფინანსურ სექტორს.

თანამედროვე, განვითარებულ სამყაროში მოსალოდნელია ახალი ტიპის კრიზისები, რომლებიც ბუნებრივად ყალიბდება განვითარებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორების ერთობლიობით. ამიტომ, სტრატეგიები მუდმივად უნდა განახლდეს და მოერგოს მიმდინარე ტენდენციებს.

როგორც კი რაიმე ახალი პრობლემა და გამოწვევა გაჩნდება, ისევე როგორც სხვა ინსტიტუტებმა, კერძო ბანკებმაც უნდა ითანამშრომლონ სახელმწიფო სტრუქტურებთან უწყვეტად და ინტენსიურად. სწრაფი და ეფექტური გადანწყვეტილებები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ნებისმიერი კრიზისის უარყოფითი შედეგების თავიდან ასაცილებლად.

თავი III მცირე და საშუალო ბიზნესი: რეალობა, ტრენდი, პერსპექტივა

3.1. COVID-19 პანდემიის გავლენა მცირე და საშუალო ბიზნესზე;

ბოლო ათწლეულში მსოფლიო ქვეყნები არაერთი ფორს-მაჟორის, კრიზისისა და გამონღვევის წინაშე აღმოჩნდა, მაგრამ განსაკუთრებით გლობალური და დიდი გავლენის მქონე იყო COVID-19 პანდემია, რომელიც რომელიც გამონღვეული იყო ახალი კორონავირუსის SARS-CoV-2-ით. პანდემიის შედეგად მთელი მსოფლიოს მასშტაბით მილიონობით³ ადამიანი გარდაიცვალა და ამ პროცესში მძიმე წნეხი ჰქონდა ქვეყნების ეკონომიკებს, ცალკეულ სახელმწიფო ინსტიტუციებს და განსაკუთრებით ბიზნეს სექტორს.

პანდემიის გარდა უამრავი გამონღვევა ჰქონდა მსოფლიოს, მათ შორის კლიმატის ცვლილებების კრიზისი, ლტოლვილთა და მიგრაციის კრიზისი, მიმდინარე კონფლიქტები, პოლიტიკური არასტაბილურობა, ეკონომიკური კრიზისები, ჯანმრთელობის გამონღვევები-განსაკუთრებით ფსიქიკური ჯანმრთელობის საკითხები, ხელოვნური ინტელექტისა და კიბერუსაფრთხოების გამონღვევები. ფაქტურად ამ პრობლემების თავში მოექცა კოვიდ 19 პანდემია, რომელმაც კიდევ უფრო გააღრმავა ეს გამონღვევები. ისევე როგორც დანარჩენ მსოფლიოში, საქართველომაც სწრაფად აისახება გლობალური პრობლემები და განსაკუთრებით სენსიტიურია ეკონომიკაზე გავლენა.

მეცნიერთა ნაწილი კოვიდ 19 პანდემიას განიხილავს როგორც დიდი წარუმატებლობის ჩამონათვალს, რომელმაც პრობლემები გამოიწვია როგორც ადამიანების ჯანმრთელობის მხრივ, ასევე ეკონომიკის, გლობალური ენერჯეტიკული ბაზრის, გარემოს დაცვისა და სხვა მიმართულებებით. Priya, S. S., Cuce, E., & Sudhakar, K. (2021). ფაქტია, ჩამონათვალი შეიძლება უნივერსალურად მივიჩნიოთ, იმდენად, რამდენადაც ყველა საკვანძო მიმართულებას მოიცავს. პანდემიის დაწყებიდან მოკლე დროში, მეცნიერთა ნაწილი ვარაუდობდა, რომ COVID-19 პანდემია გააღრმავებდა სოციალურ-ეკონომიკურ მონწყვლადობას, გაზრდიდა სხვაობას

² Coronavirus disease (COVID-19) is an infectious disease caused by the SARS-CoV-2 virus. https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

³ Number of COVID-19 deaths reported to WHO (cumulative total), <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths>

მოსახლეობის მდიდარ და ღარიბ ნაწილს შორის და ასევე გაანადგურებდა დაბალშემოსავლიანი ქვეყნების ჯანდაცვის სისტემებს. Lenzen, M., Li, M., Malik, A., Pomponi, F., Sun, Y. Y., Wiedmann, T., ... & Yousefzadeh, M. (2020). ეს ვარაუდი რეალურად გამართლდა და ქვეყნების ნაწილი დღემდე რთულად უმკლავდება პოსტპანდემიურ კრიზისს. პანდემიამ მნიშვნელოვნად დააზარალა იქ ქვეყნები, რომლებიც ძირითადად დამოკიდებული იყვნენ იმპორტზე. გლობალური სავაჭრო ურთიერთობების ცვლილება ძირითადად გამოწვეული იყო ლოგისტიკური პრობლემების გამო, ვინაიდან ძირითადად პანდემიამდე საქონლის მიწოდება დამოკიდებული იყო საერთაშორისო ლოგისტიკურ ჯაჭვებსა და ბაზრებზე, მიზეზი კი ადგილობრივი მიწოდების არასაკმარისი, არადაამაკმაყოფილებელ რაოდენობაში მდგომარეობდა. Batty, M. (2020).

კოვიდ 19-ის გავრცელების პირველ წელს პანდემიას არ უჩანდა დასასრული და ის იწვევდა სამოგადოების იმედგაცრუებას და ნდობის დაკარგვას მიუხედავად ქვეყნის ეკონომიკის სიდიდისა და განვითარებისა. Barua, S. (2020). მაგრამ სიტუაცია მნიშვნელოვნად შეიცვალა 2021 წლის ბოლოდან, როცა ეკონომიკის ცალკეულ დარგებში შეინიშნებოდა მკაცრი, ამკრძალველი რეგულაციების მნიშვნელოვანი შემსუბუქება. პანდემიის პერიოდში, სწრაფად ცვალებადი რეგულაციების პირობებში, ქვეყნებში ეკონომიკური აქტივობების შეფასება რთული და შეუძლებელი იყო. მეცნიერთა ნაწილი, გლობალური ეკონომიკური აქტივობის შეფასებისათვის მნიშვნელოვან წინააღმდეგობად Covid-19-ის შედეგად გამოწვეული კრიზისის სწრაფად განვითარებად ბუნებას მიიჩნევს. Jackson, J. K., Weiss, M. A., Schwarzenberg, A. B., & Nelson, R. M. (2020). უპროგნოზო მდგომარეობის მიუხედავად, მეცნიერთა ნაწილს მიაჩნდა, რომ პოსტპანდემიურ მსოფლიოში, პანდემიის დასრულების შემდეგ დისკრეციული მოთხოვნა გაიზრდებოდა, ვინაიდან ადამიანები გახდებიან წინდახედულები და მსოფლიოში საცალო ვაჭრობის ბერკეტი ახალ სიმაღლეებს მიაღწევს. Bai, H. M., Zaid, A., Catrin, S., Ahmed, K., & Ahmed, A. (2020). მეცნიერთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ პანდემიის სოციალურ-კულტურული, პოლიტიკური და გარემოსდაცვითი შედეგები პრიორიტეტული კვლევის საგანი უნდა იყოს სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში, რათა მოხდეს ახალი ცოდნის ევოლუცია, რომელიც სამომავლოდ საფუძველი იქნება დასაბუთებული პოლიტიკური გადაწყვეტილებებისათვის. Madeira, A., Palrão, T., & Mendes, A. S. (2020).

პანდემიამ აჩვენა სამომავლოდ ქვეყნებს თანამშრომლობის საჭიროება, გლობალური კოორდინაციის აუცილებლობა სხვადასხვა გამოწ-

ვევების წინააღმდეგ ბრძოლაში, მაგალითად როგორცაა პანდემია, კლიმატის ცვლილება და სხვა. Contractor, F. J. (2021). ფაქტია პანდემიის შემდეგომ დაფიქრებასა და განსჯას საჭიროებს ისეთი საკითხები, როგორცაა პანდემია, კლიმატის ცვლილებები, ფინანსური ტურბოლენცია და სხვა. Leach, M., MacGregor, H., Scoones, I., & Wilkinson, A. (2021).

თანამედროვე მსოფლიო განვითარებისა და ახალი გამოწვევების კვალდაკვალ ხშირად გაუთვალისწინებელი, სპონტანურად აღმოცენებული პროცესების წინაშე დგება, რომელთა კლასიფიკაცია შესაძლებელია მათი ცალკეული კრიტერიუმებისა და კომპონენტების მიხედვით, თუმცა საბოლოო ჯამში ასეთი შემთხვევები მაინც ორ ჯგუფში შეიძლება გავაერთიანოთ, ეს ჯგუფებია კრიზისი და ფორს-მაჟორი. ბოლო წლებში, განსაკუთრებით Covid 19 პანდემიის პერიოდში მსოფლიომ აღმოაჩინა, რომ აქამდე საკანონმდებლო აქტებში და ხელშეკრულებებში თითქოს სტანდარტული ჩანაწერი ფორს-მაჟორის შესახებ ყველაზე მნიშვნელოვანი პუნქტი და ხშირად ბიზნეს სუბიექტებისათვის კრიზისიდან თავის დაღწევის ერთადერთი გამოსავალი აღმოჩნდა. მისი ინტერპრეტაცია მხარეთა შორის სწორი ეკონომიკურ-ფინანსურ-პოლიტიკური თუ სხვა ურთიერთობის რეგულირებაში განმსაზღვრელი აღმოჩნდა. კანონმდებლობაში არსებული ჩანაწერი „ფორს-მაჟორი“ (Force majeure), მხარეებს უქმნის პირობიან თავისუფლებას ვალდებულებების შეუსრულებლობისას, კერძოდ ფორს-მაჟორის არსებობის შემთხვევაში მხარეები თავისუფლდებიან ურთიერთვალდებულებისაგან. ფორს-მაჟორის უნივერსალური განმარტება საქართველოს სამოქალაქო კოდექსში არ არსებობს, ტერმინის „დაუძლეველი ძალა“ ან „ფორს-მაჟორი“ ერთმნიშვნელოვანი განმარტება, მისი დეფინიციები გაბნეულია სხვადასხვა საკანონმდებლო ნორმებში, თუმცა შედარებით ფართო და ამომწურავი ფორმულირება შემდეგია:

ფორს-მაჟორული გარემოება მოიცავს, მაგრამ არ შემოფარგლება, სტიქიური უბედურებებით, ომით (გამოცხადებული თუ გამოუცხადებელი), ფართომასშტაბიანი შეიარაღებული კონფლიქტით, ან სხვა სამხედრო მოქმედებებით, გაფიცვებით, ბლოკადით, აჯანყებით, საბოტაჟით, სამოქალაქო არეულობით, ტერორისტული ან პარტიზანული მოქმედებებით, ან სხვა მსგავსი მოვლენით, რომელიც არ ექვემდებარება იმ მხარის კონტროლს, რომელმაც ასეთი ფორსმაჟორული მოვლენა ახდენს გავლენას და რომლის თავიდან აცილება ასეთ მხარეს არ შეუძლია. „საქართველოს სამოქალაქო კოდექსით“ კი „დაუძლეველი ძალა“ არის სახელშეკრულებო პირობებით გათვალისწინებული ვალდებულებისგან

გათავისუფლების საფუძველი (საქართველოს სამოქალაქო კოდექსი, 26.06.1997) თუმცა სხვადასხვა საკანონმდებლო აქტებში ასევე გვხვდება ტერმინი ფორს-მაჟორიც. საქართველოს პარლამენტის სამოქალაქო განათლების ლექსიკონი კი ფორს-მაჟორს შემდეგნაირად განმარტავს: „გარემოება, რომლის თავიდან აცილება შეუძლებელია“. (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=6>). ბიზნეს სუბიექტები, მათი საქმიანობა და განვითარების შესაძლებლობები სრულიად მოქცეულია სახელმწიფო რეგულაციებში, რომლებიც პოლიტიკურ-სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების პარალელურად იცვლება, ამასთანავე ფორს-მაჟორულ სიტუაციებში როგორც ბიზნესს ასევე სახელმწიფოს უხდება შემჭიდროვებულ პერიოდში გადანყვეტილებების და საგანგებო ზომების მიღება, რომელიც უნდა ემყარებოდეს სწრაფ ანალიზს, ინტუიციას და რისკს. ამ გადანყვეტილებების შედეგებზეა დამოკიდებული კონკრეტული ფორს-მაჟორული სიტუაცია დასრულდება თუ ფორსმაჟორი გადაიქცევა კრიზისად.

ზოგადად ეკონომიკური კრიზისების საინტერესო და თანმიმდევრულ კლასიფიკაციას გვთავაზობს პროფესორი ელგუჯა მექვაბიშვილი. კერძოდ, ავტორის მოსაზრებით: „ეკონომიკური კრიზისების ზოგადი თეორია ემყარება შემდეგ უმნიშვნელოვანეს პოსტულატებს. პირველი, კრიზისისათვის დამახასიათებელია გაურკვევლობა, ანუ ბიფურკაციის მდგომარეობა, რაც იმას ნიშნავს, რომ საზოგადოება და კერძოდ, ეკონომიკა კრიზისის დროს და განსაკუთრებით პოსტკრიზისულ პერიოდში გზაჯვარედინზე იმყოფება. მას შეუძლია იმოძრაოს განახლებისაკენ, პროგრესისაკენ, ახალი თვისობრიობისაკენ, ან გადაგვარებისა და დესტრუქციისაკენ. ბიფურკაციის მდგომარეობას ხშირად თან ახლავს ინფორმაციის შეზღუდულობა, რაც მთლიანად სისტემის ნეტროპიის მიზეზი შეიძლება გახდეს.

მეორე, კრიზისისათვის ნიშანდობლივია მოულოდნელობა, რომელიც შეიძლება წარმოშვას ინფორმაციის ნაკლებობამ ან პირიქით, ჭარბმა „საინფორმაციო ხმაურმა“. ორივე მათგანი იწვევს გადანყვეტილების მიმღები პირის ან სტრუქტურის დემორიენტაციას, მისგან გამომდინარე პანიკურ განწყობილებას ან გაუმართლებელ პასიურობას. საბოლოო ანგარიშით ყოველივე ამას მოყვება არასწორი მოქმედება ან გაუმართლებელი უმოქმედობა. მესამე, კრიზისს თან სდევს სისტემისათვის (ქვესისტემებისათვის) ზიანის მიყენების საფრთხე, რომელიც განხილული უნდა იქნეს გადანყვეტილების მიმღები ინდივიდების ან სტრუქტურების მიერ დაშვებული შეცდომების, ორგანიზაციული „ჩავარდნების“, გარემოს უს-

წრაფესი ცვლილების ურთიერთქმედებათა კანონზომიერი შედეგის სახით. მეოთხე, კრიზისი, როგორც „შესაძლებლობათა ფანჯარა“, საზოგადოებრივი განვითარების პარადიგმის ცვლილების სტიმულია. ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ ბერძნულ ტრანსკრიფციაში კრიზისი ნიშნავს „გადაწყვეტას“ ან „შემობრუნების პუნქტს“; ლათინურში „გაყოფას“ ან „გარდატეხას“; ჩინურში ერთდროულად – „საფრთხეს“ და „შესაძლებლობას“. აღნიშნულიდან გამომდინარე, კრიზისი შეიძლება განხილული იქნეს არა მხოლოდ დამანგრეველი, არამედ შემოქმედებითი პროცესის სახითაც. ამით იგი განსხვავდება „კატასტროფისაგან“, რომელიც კრიზისის მხოლოდ დესტრუქციული კომპონენტია. მეხუთე, ეკონომიკური კრიზისები მრავალგვარია, ისევე როგორც მათი გამომწვევი ფაქტორები. ამასთანავე, ყველა ფაქტორი არ მოქმედებს ერთდროულად და თანაბარი ძალით. ეკონომიკური კრიზისის ანალიზის დროს მნიშვნელოვანია იმ ერთი ან რამდენიმე ფაქტორის გამოყოფა, რომელიც იწვევს კრიზისს და განსაზღვრავს მის ხასიათს“ (მექვაბიშვილი, 2012, გვ.20).

ჭოზიფე შუმპეტერს მიაჩნდა, რომ შესაძლებელია კრიზისებს იწვევდეს არა წმინდა ეკონომიკური ფაქტორები, არამედ გარე ფაქტორებით გამომწვეული ეკონომიკური პროცესების დარღვევის მდგომარეობა (Schumpeter, 2003). სამეცნიერო ლიტერატურაში გვხვდება შემდეგი თეორიებიც: ჭარბწარმოების თეორია (ჯოან რობინსონი, ფოსტერი, კეტჩინგსი, 1962), რომელიც ციკლურობას ხსნის მოხმარების დანაკლისით. გაუხარჯველობა იწვევს პროდუქციის ჭარბწარმოებას და პროვოცირებს კრიზისს, კრიზისის თავიდან აცილების საფუძველია მოხმარების სტიმულირება (Robinson, 1962). ინგლისელი ეკონომისტი დ. რიკარდო კი ზოგადად ეკონომიკური კრიზისების საფუძვლად სიმდიდრის უსამართლო განაწილებას მიიჩნევს (Ricardo, 2001).

COVID 19 პანდემია თავისი არსით ბიზნეს სუბიექტებისათვის აღმოჩნდა ფორს-მაჟორული გარემოება, ბიზნეს სუბიექტების ნაწილმა დაძლია ეს ფორს-მაჟორი, ხოლო ნაწილი მათგანისთვის ეს პროცესი გარდაიქმნა კრიზისად. მკვლევრები ლ. გრეინერი, ი. ადიზესი და სხვები კომპანიების კრიზისში შესვლის სხვადასხვა მიზეზებს ასახელებენ, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ძირითადად ყველა მათგანი ვიწროვდება ორ დიდ ჯგუფად: გარე და შიდა ფაქტორებად. გარე ფაქტორი - კომპანიისგან დამოუკიდებელი მოვლენა, რომელზეც რაიმე სახის გავლენის მოხდენა კომპანიას არ შეუძლია. გარე ფაქტორი შეიძლება იყოს ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური-ეკონომიკური მდგომარეობა, ფორს მაჟორი, კონკურენცია, პროდუქციის ან მომსახურეობის მორალური ცვეთა და

სხვა... ხოლო შიდა ფაქტორი შესაძლებელია იყოს: მენეჯმენტის პრობლემა, თანამშრომელთა დაბალი კომპეტენცია, პროდუქციის-მომსახურეობის ხარისხის ცვლილება და სხვა... ზოგადად გარე და შიდა ფაქტორები მჭიდრო კავშირში არიან ერთმანეთთან, ვინაიდან შიდა ფაქტორებმა შესაძლებელია ხელი შეუწყოს გარე ფაქტორების მოქმედების გაძლიერებას და პირიქით. კრიზისის ანატომიის/კლასიფიკაციისათვის ვფიქრობთ, საინტერესო იქნება სამი მიმართულების შედარება კერძოდ, ბიზნეს სუბიექტის პოზიციიდან, საერთაშორისო ზოგადი კლასიფიკაციის შესაბამისად და სახელმწიფოს პოზიციიდან.

ცხრილი 16: ბიზნეს სუბიექტების კრიზისების კლასიფიკაცია

ბიზნეს სუბიექტის პოზიციიდან	ზოგადი კლასიფიკაცია	სახელმწიფოს პოზიციიდან
ზოგადი ფაქტორები: სოციალურ-ეკონომიკურ-პოლიტიკური: ინფლაციის ზრდა; საგადასახადო სისტემის ცვალებადობა; კანონმდებლობის ცვალებადობა; მოსახლეობის შემოსავლის კლება; უმუშევრობის ზრდა; კრიზისოვანი სიტუაცია;		
კონკურენცია / მონოპოლია	კრიზისის გარე ფაქტორი	კონკურენცია (ბაზარზე დამოუკიდებლად მოქმედი ეკონომიკური აგენტების მეტოქეობა, რის პროცესშიც თითოეული მათგანის ქმედება ზღუდავს მეტოქის შესაძლებლობას უპირატესობა მოიპოვოს ბაზარზე და ხელს უწყობს მომხმარებლისათვის საჭირო საქონლის წარმოებას.) - თავისუფალი ბაზრის პრინციპებიდან გამომდინარე პროცესია და რეგულირდება საქართველოს კანონი კონკურენციის შესახებ (2014 წლის 21 მარტი) და მონოპოლია (ეკონომიკური აგენტის, სახელმწიფო ორგანოს განსაკუთრებული მდგომარეობა, რომელიც მას საშუალებას აძლევს არსებითი გავლენა მოახდინოს ბაზარზე და შეზღუდოს კონკურენცია)

დაკრედიტების პოლიტიკა (მონეტარული პოლიტიკა)	კრიზისის გარე ფაქტორი	რეგულირდება საქართველოს ეროვნული ბანკის მიერ სხვადასხვა საკანონმდებლო აქტებით. რეგულირებადი სფეროა.
მენეჯმენტი: არაფექტიანი ფინანსური მენეჯმენტი, არაფექტიანი საკადრო მენეჯმენტი,	კრიზისის გარე ფაქტორი	სახელმწიფო განსაზღვრავს კანონით მენარმეთა შესახებ მხოლოდ ბიზნეს სუბიექტების მართვის ორგანიზების სტრუქტურასა და წილოვბრივი პროპორციების განსაზღვრის ზოგად წესს.
მარკეტინგი: არასწორი ბაზრის ანალიზი, არასწორი სარეკლამო კამპანია, რეპუტაციის შელახვა,	კრიზისის გარე ფაქტორი	თავისუფალი ბაზრის პრინციპების შესაბამისი პროცესია
ვალუტის კურსი (მონეტარული პოლიტიკა)	კრიზისის გარე ფაქტორი	თავისუფალი ბაზრის პრინციპების შესაბამისი პროცესია/გაცვლითი კურსი განისაზღვრება სავალუტო ბაზრის მიერ. აღნიშნულ ბაზარზე მონაწილეობის უფლება აქვს საქართველოში რეგულირებულ ყველა კომერციულ ბანკსა და უცხოური ბანკების ფილიალებს, რომლებსაც, მათი მოთხოვნის საფუძველზე, ეროვნული ბანკის მიერ მინიჭებული აქვთ მონაწილე ბანკის სტატუსი.
ბიზნესთან დაკავშირებული კანონმდებლობა	კრიზისის გარე ფაქტორი	რეგულირებულია სხვადასხვა სამართლებრივი აქტებით მათ შორის სავადასახადო კოდექსით, კანონით მენარმეთა შესახებ, კანონით კონკურენციის შესახებ და სხვა.
ფორს მაჟორი	კრიზისის გარე ფაქტორი	სახელმწიფოს არ აქვს პროგრამები

თუ გემოაღნიშნულ ფაქტორებს კლასიფიკაციას მოვახდენთ იმის მიხედვით, ექვემდებარებიან ისინი სახელმწიფოს მხრიდან რეგულირებას, ან არ ექვემდებარება მას, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

რეგულირებადია:

1. სახელმწიფოს ფისკალური და მონეტარული პოლიტიკა;
2. ბიზნესთან დაკავშირებული კანონმდებლობა;

არარეგულირებადია:

1. ბიზნეს სუბიექტების მენეჯმენტით გამონწვეული;
2. მარკეტინგული პოლიტიკა და სტრატეგია;
და განსაკუთრებული ფაქტორი არის ფორს-მაჟორი.

არარეგულირებადი ფაქტორების გავლენით კომპანიის კრიზისულ სიტუაციაში შესვლა, თავისუფალი ბაზრის პრინციპებიდან გამომდინარე, ურთიერთდაკავშირებული ქმედებების შედეგს წარმოადგენს, რომლის პრევენცია და მისი გავლენისაგან დაცვა სწორედ ბიზნეს სუბიექტის პრეროგატივა და ინტერესი უნდა იყოს. თანამედროვე საწარმოებისთვის გასული რამდენიმე წელი განსაკუთრებულად რთული და დაბრკოლებებით სავსე იყო. Covid-19-ის გავრცელებამ და შემდეგ, ომმა უკრაინაში ფუნდამენტურად შეცვალა გლობალური დღის წესრიგი და პირდაპირი გავლენა იქონია ყველა სფეროზე, განსაკუთრებით ეკონომიკის მიმართულებებზე. გლობალურ ეკონომიკურ პროცესებზე პირდაპირი გავლენა მოახდინა ლოჯისტიკის გართულებამ, რესურსების შემცირებამ, ნედლეულის ნაკლებობამ და სხვა.

ბევრი სხვა ქვეყნის მსგავსად, საქართველოს ეკონომიკა დამოკიდებულია მცირე და საშუალო საწარმოების მუშაობაზე, როგორც საბიუჯეტო, ისე მაკროეკონომიკური სტაბილურობისთვის. ეს სეგმენტი ასევე არის ყველაზე დიდი „დამსაქმებელი“ ჩვენს ქვეყანაში და მისი კვლევის ობიექტად შერჩევის კიდევ ერთი მიზეზი არის საქართველოს მენარმეთა და არასამენარმეთო (არაკომერციულ) იურიდიულ პირთა რეესტრში რეგისტრირებული ბიზნეს სუბიექტების მოწინავე რაოდენობა (საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, 2023 წ.). „ბიზნეს სუბიექტების როლი უდიდესია ეკონომიკური კლიმატის ფორმირებაში და ხშირად ყველაზე მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტია წარმატებული ეკონომიკური პოლიტიკისთვის“ (Katamadze, G., & Abuselidze, G. 2019). ეს ფაქტორები გადაამწყვეტია ამ ინდუსტრიის ეფექტური მუშაობისთვის ახლაც და წარსულშიც საყოველთაო ლოქდაუნისა და კომპანიის მენეჯმენტისთვის გამოწვევების პირობებში. პანდემიამ ფორსმაჟორული სიტუაციები შექმნა, რომლებიც კრიზისში გადაიზარდა; კრიზისების მართვისა და აღმოფხვრის მეთოდოლოგია დახვეწილი მეთოდების გამოყენებით მისი თითოეული გამორჩეული აქტორის დადგენას და განეიტრალებას მოითხოვს. უცხოურ სამეცნიერო კვლევებში კრიზისების თემატიკას არაერთი ავტორი უთმობს ყურადღებას. გაკოტრების მოდელების კუთხით საყურადღებოა, ე. ალტმანი, კრიზისების მართვაში სახელმწიფოს როლზე – ჯ.მ კვინსი, პ. სამუელსონი, ფ. შაიევი, ი. ჰანი, ა. ჰანსენი; კრიზისების მართვა საკრედი-

ტო ინტერვენციებით – .ჭ. შუმპეტერი, რ. ბერნსი, და სხვები. ვითვალისწინებთ რა ზემოაღნიშნული ავტორების მოსაზრებებს კრიზისის შესახებ, ვფიქრობთ რომ იგი შეიძლება განვითარდეს სამი მიმართულებით, კერძოდ:

- კრიზისი გადაილახოს;
- მოხდეს კრიზისის სტაბილიზაცია;
- კრიზისმა გამოიწვიოს ბიზნეს სუბიექტის გადახდისუნარიობა/გაკოტრება და ლიკვიდაცია.

ჩვენი კვლევა ფოკუსირებულია მეორე ტიპის კრიზისის განვითარების მიმართულებაზე, კერძოდ სიტუაციაზე, როდესაც კრიზისი ბიზნესის მრდის შესაძლებლობას იძლევა. ბევრ კვლევაში მომხიბლავი იდეები გვხვდება კრიზისის, ფორსმაჟორების და ზოგადად, ეკონომიკის ბოლოდროინდელი განვითარების შემაფერხებელი ფაქტორების შესახებ. ამ კვლევებიდან ზოგიერთი კრიზისის პრობლემად განიხილავს, ზოგი კი - შესაძლებლობად (Donthu & Gustafsson, 2020). რიტერის (Ritter, T., & Pedersen, C. L. (2020) თანახმად, “ეს კრიზისი უნიკალურია მისი გლობალური მასშტაბის, ეკონომიკური გავლენისა და პოლიტიკური გავლენის თვალსაზრისით”. ნებისმიერი ბიზნეს სუბიექტის მიერ კრიზისის დროს კონკრეტული ზომების მიუღებლობა იწვევს მის გამწვავებას და, საბოლოო ჯამში, კომპანიის ლიკვიდაციას (Katamadze, 2022).

ინტერნეტზე უფრო მეტი დამოკიდებულებისა და სოციალური მედიის პლატფორმების უფრო ხშირი გამოყენების გარდა, ელექტრონული კომერცია მრავალი მიმართულებით გაიზარდა, რაც გავლენას ახდენს B2B, B2C და C2C მიმართულებებზე. საჯარო სექტორის მნიშვნელოვანი ნაწილი ფუნქციონირებას ციფრულ პლატფორმებზე აგრძელებს, ასევე კერძო სექტორმა კონკრეტული სფეროები გააციფრულეს. ეს სწრაფად განვითარებადი პროცესი კომერციულ ცხოვრებაში შეუქცევად ტენდენციად იქცა. ამ მხრივ საინტერესოა ალმეიდას, ფ. (Almeida, F.), სანტოსის, ჯ.დ. (Santos, J. D.) და მონტეიროს, ჯ.ა. (Monteiro, J. A.) (2020) მოსაზრებები ციფრული ტრანსფორმაციების შესახებ, კერძოდ: „COVID-19-მა დააჩქარა ციფრული ტრანსფორმაციის პროცესები არა მხოლოდ კომპანიებში, არამედ ფიზიკურ და საჯარო სუბიექტებშიც. მენეჯერებისთვის უზარმაზარი გამოწვევაა ჩაერთონ ამ ცვლილებაში, ამავდროულად, შეეცადონ ბიზნესის შენარჩუნება, განსხვავებული და გაურკვეველი მომავლის პირობებში.“ ასევე მნიშვნელოვანია მეცნიერთა ნაშრომები, რომელთა მიხედვითაც უკვე არსებობს პანდემიის ზემოქმედების შედეგები, მაგ.:

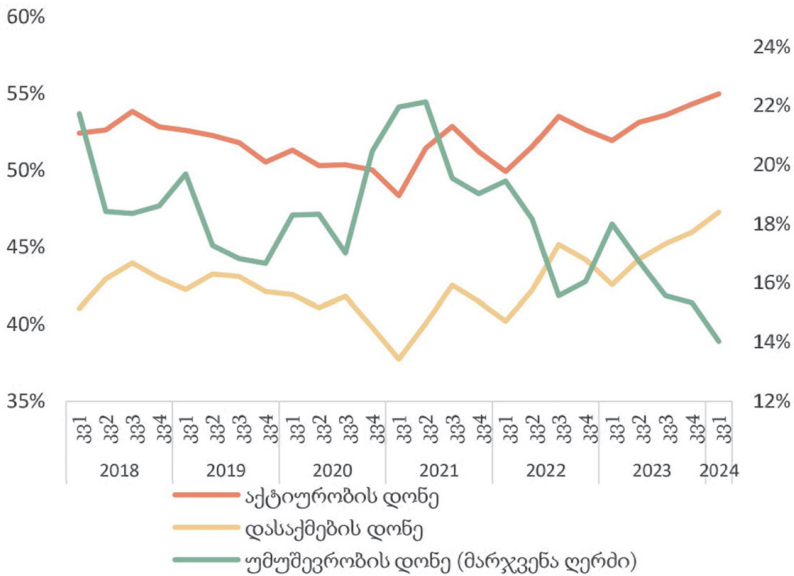

პანდემიამ განავითარა ელექტრონული კომერციის და ავტომატიზაციის სექტორები და დააჩქარა მენარმეების გადანყვეტილებები, თავიანთი ბიზნესის ინტერნეტით გაძლიერებასთან დაკავშირებით. გარდა ამისა, დისტანციურმა მუშაობამ მრავალი მუშაკისთვის შესაძლებელი გახადა სახლიდან მუშაობა, კომპანიებს საშუალება მისცა შეეცვალათ თავიანთი ორგანიზაციული მენეჯმენტი. (LUCACI, NASTASE et al, 2022). საინტერესოა პეტროვასა და ტაიროვის (Petrova, M., & Tairov, I., 2022) მოსაზრებები დიגיტიზაციისა და ჯვრიანი ტექნოლოგიების შესახებ, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ „ისევე როგორც ჯვრიანი გადანყვეტილების ყველა ინიციატივის მიზანია გააუმჯობესოს მოსახლეობის ცხოვრება, წარმატებისა და მდგრადობისთვის, მიდგომამ უნდა შეამციროს დაბინძურების რისკები, გაზარდოს სოციალური სერვისების ხელმისაწვდომობა და სხვა. თუმცა, სიტუაციებიდან იმპროვიზირებული გადანყვეტილებები არის დაუფიქრებელი, სახიფათო და არაორგანიზებული. სპონტანური გადანყვეტილებები აორმაგებს კრიზისის გამომწვევი ფაქტორების გაძლიერების რისკს. კრიზისული სიტუაციების თავიდან აცილების ერთადერთი გზა არის პრევენციის ანტიკრიზისული სტრატეგიის შექმნა ყველა მოსალოდნელი ფაქტორის გათვალისწინებით, რომლებმაც შეიძლება გამოიწვიოს კრიზისი” (Katamadze, 2022). უკეთესი იდეების არარსებობის გამო, მთავრობებმა გამოიყენეს იგივე ანტიკრიზისული ზომები კორონომიული კრიზისის დასაძლევად, რაც 2007-2009 წლების გლობალური ფინანსური კრიზისის დროს. კერძოდ, ეს ღონისძიებები მიზნად ისახავს მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის შემსუბუქებას და ბიზნესის ხელშეწყობას (PAPAVA, 2021). საქართველოში, COVID-19 პანდემიამ მკვეთრად დაამარაღა ტურისტული კომპანიები, განსაკუთრებით სასტუმროები, რომლებიც ძირითადად, საერთაშორისო ტურისტულ ნაკადებზე – შემომავალ ტურიზმზე არიან დამოკიდებულნი (Katamadze, 2021).

საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს ეკონომიკური ტენდენციების კვარტალური მიმოხილვის მიხედვით (II კვარტალი, 2024 წ.) 2024 წლის პირველ კვარტალში უმუშევრობის დონემ 14 პროცენტი შეადგინა, რაც 1.3პ.პ-ით ნაკლებია წინა წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით და 4.0 პ.პ-ით ნაკლებია წინა წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით. მათ შორის, უმუშევრობა ქალაქად შეადგენდა 14.4 პროცენტს (-5.3 პ.პ. წ/წ), ხოლო სოფლად - 13.5 პროცენტს (-2.0 პ.პ. წ/წ). 2024 წლის პირველ კვარტალში ეკონომიკურად აქტიურმა მოსახლეობამ შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობის (15 წლის და უფროსი ასაკის მოსახლეობა) 55.0 პრო-

ცენტი შეადგინა. 2024 წლის პირველ კვარტალში, ქალების ჯგუფში უმუშევრობის დონემ შეადგინა 11.1 პროცენტი, ხოლო მამაკაცების ჯგუფში აღნიშნულმა მაჩვენებელმა შეადგინა 16.3 პროცენტი. 2024 წლის პირველ კვარტალში წინა წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით დასაქმებულთა რაოდენობა გაიზარდა 10.2 პროცენტით, ხოლო 4.7 პროცენტული პუნქტით გაზრდილია დასაქმების დონე. ამავე პერიოდში უმუშევართა რაოდენობა წლიურად შემცირდა 18.1 პროცენტით. ამავე დროს, 13.2 პროცენტით გაიზარდა დასაქმებულთა საშუალო ნომინალური ხელფასი, რომელიც 2024 წლის პირველი კვარტალის მდგომარეობით შეადგენს 1943.4 ლარს. (Quarterly Economic Outlook- https://www.mof.ge/images/File/2024/Publikaciebi/02-08-2024/kvartali/2024Q2_ENG.pdf).

დიაგრამა 6: დასაქმება და უმუშევრობა.

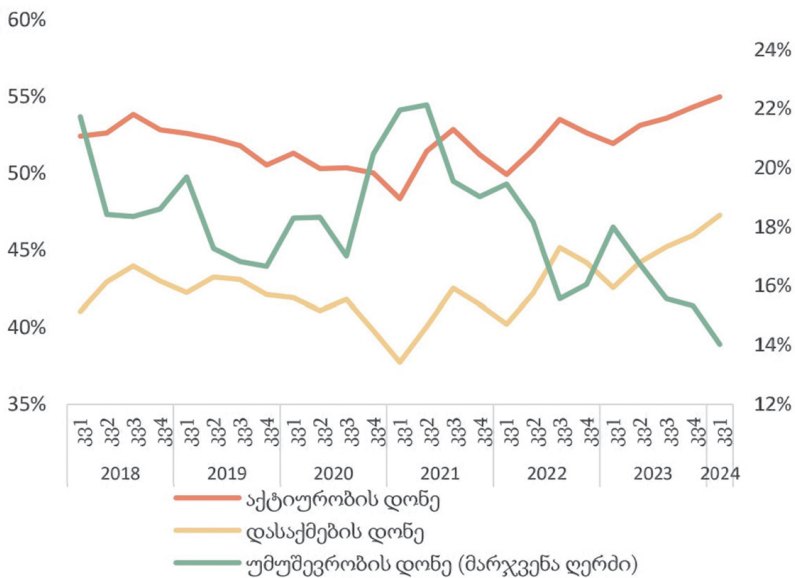

წყარო: www.mof.ge

21-ე საუკუნეში ეკონომიკური ზრდის ძირითადი მამოძრავებელი ძალა ყველა ქვეყნის მაკრო დონეზე, ასევე ცალკეული კომპანიების წარმატების მიკრო დონეზე არის ქვეყნის ფინანსური განვითარების ფაქტორე-

ბი და ინვესტიციები ადამიანურ კაპიტალში. ორივე ამ კომპონენტმა მნიშვნელობა შეიძინა კვლევისა და კონცეფციების თვალსაზრისით (Laktionova, Koval et al, 2021). საქართველოს ეკონომიკური ზრდის მონაცემები კი შემდეგნაირად გამოიყურება:

დიაგრამა 7: ეკონომიკური ზრდა.

წყარო: https://www.mof.ge/mshp_ekonomikuri_zrda

COVID-19 პანდემიის დასაწყისში აშშ დოლარი ძლიერი იყო სხვა ვალუტებთან შედარებით, როდესაც გლობალური გაურკვევლობის დონე მაღალი იყო. აშშ დოლარმა 2021 წლის დასაწყისიდან დაიწყო კურსის კლება როგორც განვითარებული, ისე განვითარებადი ქვეყნების ვალუტებთან მიმართებაში. ექსპორტის გაზრდის, შესაძლებლობების გაზრდისა და აშშ დოლარის კურსის კლების გამო, 2021 წლის აპრილში ლარმა დოლართან მიმართებაში თანდათან გაძლიერება, გამყარება დაიწყო. ცხრილში მოცემულია გაცვლითი კურსის რყევების დინამიკა 2020 წლიდან 2023 წლამდე, სადაც აშკარად ჩანს ეროვნული ვალუტის გამყარების ტენდენცია.

ცხრილი 17: გაცვლითი კურსები

	აშშ დოლარი/ლარი		ევრო/ლარი		რუსული რუბლი/ლარი	
	პერიოდის ბოლო	პერიოდის საშუალო	პერიოდის ბოლო	პერიოდის საშუალო	პერიოდის ბოლო	პერიოდის საშუალო
2020	3.2766	3.1097	4.0233	3.5519	0.0440	0.0431
I 21	3.4118	3.3142	4.0044	3.9978	0.0449	0.0445
II 21	3.1603	3.3271	3.7608	4.0077	0.0435	0.0448
III 21	3.1228	3.1204	3.6409	3.6803	0.0429	0.0425
IV 21	3.0976	3.1252	3.5040	3.5762	0.0415	0.0430
2021	3.0976	3.2209	3.5040	3.8140	0.0415	0.0437
I 22	3.1013	3.1136	3.4496	3.4933	0.0368	0.0363
II 22	2.9289	2.9967	3.0821	3.2000	0.0565	0.0453
III 22	2.8352	2.8235	2.7482	2.8491	0.0490	0.0472
IV 22	2.7020	2.7339	2.8844	2.7847	0.0368	0.0437
2022	2.7020	2.9156	2.8844	3.0792	0.0368	0.0431
I 23	2.5604	2.6366	2.7862	2.8279	0.0331	0.0362
II 23	2.6177	2.5586	2.8591	2.7862	0.0301	0.0316
III 23	2.6783	2.6215	2.8422	2.8534	0.0274	0.0279
IV 23	2.6894	2.6943	2.9753	2.8979	0.0299	0.0291
2023	2.6894	2.6279	2.9753	2.8416	0.0299	0.0312
I 24	2.6953	2.6713	2.9063	2.9012	0.0291	0.0294
II 24	2.8101	2.7396	3.0082	2.9493	0.0330	0.0302

ვალუტა (პერიოდის საშუალო)	2020	2021	2022	2023	I 2024	II 2024
აშშ დოლარი/ლართან (საშუალო)	3.1097	3.2209	2.9156	2.6279	2.6713	2.7396
ევრო/ლართან (საშუალო)	3.5519	3.8140	3.0792	2.8416	2.9012	2.9493

წყარო: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/92/monetary-statistics>

პროექტის ფარგლებში ჩაღრმავებული ინტერვიუ მოიცავდა ორ მნიშვნელოვან თემას კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, კერძოდ:

1. რა იყო ის ძირითადი პრობლემები, რომლებიც პანდემიამ ბიზნესს შეუქმნა? მათგან გამოიკვეთა შემდეგი:
  - გაურკვეველი რეგულაციები;
  - რეგულაციების ხშირი ცვლილებები;
  - ფინანსური ზეწოლა რეგულაციების შესასრულებლად;
  - არადივერსიფიცირებული (ბიზნეს სექტორის მიხედვით) გადანაწილებები;
  - საჭირო მასალების, საშუალებების ნაკლებობა
2. ჰქონდა თუ არა Covid-19 ეპიდემიას რაიმე სასიკეთო ეფექტი ბიზნესზე?

ინტერვიუებიდან გამოიკვეთა, რომ ბიზნესები ძირითადად კონცენტრირებულნი არიან ონლაინ და ელექტრონული სერვისების შექმნაზე, რაც საჭიროებს ცალკე გამოკითხვის შექმნას ბიზნესისთვის, რომელიც მოიცავდა ონლაინ კომერციის შესახებ კითხვებს.

კომუნიკაცია, ტექნოლოგია და ელექტრონული კომერცია მნიშვნელოვანი ბიზნეს ფაქტორებია პოსტპანდემიურ სამყაროში. მრავალი აგტორი აღნიშნავს ტექნოლოგიის როლს ბიზნესში, მათ შორის პანდემიამდე კვლევებში, მაგალითად: საკომუნიკაციო ტექნოლოგიამ პირდაპირი გავლენა მოახდინა ორგანიზაციების კონკურენტუნარიანობაზე; ამ ფაქტმა განსაზღვრა კონკურენტული უპირატესობის ორი ფუნდამენტური განზომილების კორექტირება: ღირებულების სხვაობა და უპირატესობა (Condratov, 2013).

შედეგების ანალიზმა გამოავლინა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი პასუხები შემდეგ სამ კითხვაზე:

1. გაუშვებდა თუ არა კომპანია ონლაინ სერვისებს, თუ ეს არ იქნებოდა საჭირო Covid-19 პანდემიის გამო?
2. ზოგადად, გეგმავდა თუ არა ბიზნეს სუბიექტი ონლაინ სერვისების გაშვებას და თუ ასეა და როდის?
3. აპირებს თუ არა კომპანია ონლაინ სერვისების შეთავაზების შეწყვეტას COVID-19 პანდემიის დასრულების შემდეგ და მუშაობის ძველებურად გაგრძელებას?

კითხვარების დასკვნები შემდეგია:

- პირველ კითხვაზე გამოკითხულთა 48% ამბობს, რომ აუცილებლად შემოიღებდა ონლაინ სერვისებს; 31%-მა უპასუხა, რომ მათთვის ადგილზე მომხმარებელთა მომსახურება

უფრო მნიშვნელოვანი იყო; 21% ამბობს, რომ არ დანერგავდა.

- მეორე კითხვაზე გამოკითხულთა 48% აცხადებს, რომ გვემავდა მაგრამ მომავალი 3 წლის განმავლობაში; 31%-ის თანახმად სავარაუდოდ 5-7 წლის შემდეგ; 21%-ი აღნიშნავს, რომ საერთოდ არ დანერგავდა ონლაინ მითანის სერვისს.
- მესამე კითხვაზე გამოკითხულთა 100% არ აპირებს ონლაინ სერვისის სრულად გაუქმებას; 19% თანახმად, ისინი არ გააუქმებენ ონლაინ შეკვეთებს, მაგრამ პრიორიტეტს ადგილზე მომსახურებას მიანიჭებენ. ამის მიზეზი ალბათ ბიზნესის, ტურისტული ლოკაციების (ძირითადად კვების სერვისების) პოპულარიზაციაა.

კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებს არ გააჩნიათ შიდა გაყიდვებისა და მიწოდების სისტემა, ხოლო საქალაქთაშორისო საფოსტო სერვისები აგრძელებდნენ მუშაობას ჩაკეტვის პერიოდში და იძლეოდა ბიზნესის უწყვეტობის საშუალებას. ბიზნესმა გაიღვიძა, გახდა უფრო ადაპტირებული, გამძლე, ინოვაციური და კრეატიული, დაიწყო მუშაობა სხვადასხვა მიმართულებით, მათ შორის:

- დაიწყო სტრატეგიების, ამოცანების და მთელი საოპერაციო ციკლის შეფასება;
- რისკის შეფასება და კრიზისის მართვის გეგმების შემუშავება სერიოზულად იქნა მიღებული და აღარ განიხილება, როგორც ფორსმაჟორის გვერდითი ეფექტი;
- დაჩქარდა ტექნოლოგიებისა და ელექტრონული პლატფორმების დანერგვისა და გამოყენების გრძელვადიანი პროცესი;
- ახლა უფრო პრიორიტეტულია მოქნილობა და ბაზრის ადაპტაცია, ვიდრე კორპორატიული პოზიციონირება;
- თანამშრომლობისა და განაწილების ალტერნატიული მეთოდების გამოყენების მნიშვნელოვან გზებზე ფიქრი დაჩქარდა და პრიორიტეტად იქნა მიჩნეული;
- თანამშრომლების მიმართ დამოკიდებულება უფრო მგრძობიარე გახდა, უკუკავშირი კი უფრო ინტენსიური.

Covid-19-ის პანდემიის შეზღუდვების მოხსნის შემდეგ ბიზნესთან დავკავშირებით შემდეგი პროცესები შეინიშნება:

- პანდემიამ მნიშვნელოვნად დააჩქარა ონლაინ ბიზნესის განვითარება საქართველოში;

- კრიზისმა შექმნა დაჩქარებული განვითარების შესაძლებლობა;
- კრიზისი გადაიქცა შესაძლებლობად;

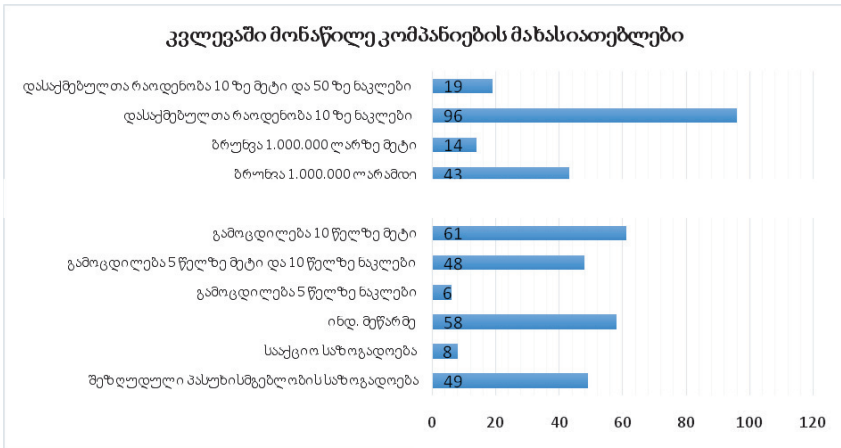
ბიზნესზე პანდემიის გავლენის სრული ანალიზი შესაძლებელი იქნება COVID-19 პანდემიის დასრულების ოფიციალური გამოცხადებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ.

COVID-19 პანდემია მსოფლიო მასშტაბით ბიზნეს სუბიექტებისათვის იყო სტრესის, ადაპტაციის, მოქნილობისა და გამძლეობის ტესტი, რომელიც თავისი შინაარსითა და სირთულით უმეტესობისათვის შოკური აღმოჩნდა. მართალია პანდემიამ ბიზნესი დააყენა ფორს-მაჟორულ მდგომარეობაში, მაგრამ, მიუხედავად ამისა ის იქცა ბევრი ბიზნესისათვის შესაძლებლობად გადაეხედა სტრატეგიას, შეეცვალა სტრუქტურა და გამხდარიყო უფრო ძლიერი. ბიზნეს სუბიექტები სწორედ პანდემიამ აიძულა დაფირებულიყვნენ როგორც ზოგად ასევე კონკრეტულ ანტიკრიზისულ სტრატეგიებზე.

ბიზნეს სუბიექტების ანტიკრიზისული სტრატეგია, არის ინდივიდუალური ხასიათის მიზნებისა და ამოცანების სისტემატიზირებული დოკუმენტი, რომელიც ბიზნესმა უნდა გამოიყენოს შესაბამის დროს მისი მდგრადობის შენარჩუნებისა და მინიმალური ზეგავლენის მიზნით. სტრატეგიები განსხვავდებიან როგორც ბიზნეს სეგმენტის სპეციფიკის, ასევე სხვა გარემო ფაქტორების მიხედვით, ერთ-ერთი ასეთი ფაქტორი კი თავად კრიზისის სპეციფიკაა. ბიზნეს გარემო და თავად ბიზნეს სუბიექტების ქცევა პოსტპანდემიურ პერიოდში გამოირჩევა პანდემიის პერიოდში დაკარგული მოგების ანაზღაურების სურვილით გამომდინარე ბიზნეს პროცესების აქსელერაციით, რომელიც რიგ შემთხვევაში რისკების იგნორირების ხარჯზე ხდება. ბიზნეს სუბიექტების ქცევა პოსტპანდემიურ პერიოდში არის ჩვენი კვლევის მთავარი მიზანი და სწორედ ამ საკითხის დეტალურმა ანალიზმა მოგვცა საშუალება სრულად შეგვეფასებინა ბიზნეს სუბიექტების მიმდინარე მდგომარეობა. სწორედ ამ მიზნით მოსახლეობის რაოდენობისა და ბიზნეს სუბიექტების რაოდენობის გათვალისწინებით შერჩეულ იქნა ბათუმში, ქუთაისსა და თბილისში მოქმედი ბიზნეს სუბიექტები, რომლებთანაც ჩატარდა სიღრმისეული ინტერვიუები, ასევე ბიზნეს სუბიექტების ნაწილს მიეწოდა კითხვარი, რომელიც ზოგადი ფონის სწორად შეფასებაში დაგვეხმარებოდა, ხოლო საკითხების სპეციფიკიდან გამომდინარე მოხდა ასევე კომპანიის ფინანსურ მენეჯერებთან დეტალების დაზუსტება.

ბიზნესის ქცევა პოსტპანდემიურ პერიოდში, სრულად განსაზღვრა COVID-19 პანდემიის გამოცდილებამ. ბიზნესი არის უფრო ანალიტიკური, ფრთხილი და დივერსიფიცირებული, ამის საფუძველს კი ჩვენს მიერ ჩატარებული კვლევა გვაძლევს, რომელმაც სხვადასხვა მიმართულებით მნიშვნელოვანი შედეგები მოგვცა. ბიზნეს სუბიექტებზე პანდემიისა და პოსტპანდემიური ეფექტის კომპონენტურ ჭრილში, კომპლექსურად გასაანალიზებლად ჩაღრმავებული ინტერვიუების პარალელურად ჩატარდა ბიზნეს სუბიექტების გამოკითხვა საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში. კვლევის მთავარი მიზანი იყო დაგვედგინა კრიზისების ძირითადი მიმართულებები და ასევე პოსტ-პანდემიურ პერიოდში კომპანიის სტრატეგიების არსებობა/სახეობები.

ფიგურა 1: კვლევაში მონაწილე კომპანიების სეგმენტაცია/კატეგორიზაცია

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე ძირითადი შეკითხვები ეხებოდა შემდეგ თემებს:

- ჰქონდა თუ არა კომპანიას პანდემიის პერიოდში შეჩერებული ბიზნეს საქმიანობა;
- რეგიონის ეკონომიკისა ბიზნეს სეგმენტაციის სპეციფიკიდან გამომდინარე გვანტერესებდა იყო თუ არა ბიზნეს სუბიექტის საქმიანობა დაკავშირებული ტურიზმთან;
- მოახდინა თუ არ ბიზნეს სუბიექტმა პანდემიის პერიოდში მომწოდებელი/მომხმარებლის ცვლილება;

- ჰქონდა თუ არა კვლევაში მონაწილე ბიზნეს სუბიექტებს სესხი/ფინანსური ვალდებულება და მოახდინა თუ არა მისი რესტრუქტურირაცია;
- მოახდინა თუ არა პანდემიამ შემოსავლებზე გავლენა და დაახლოებით რა პროცენტით;
- ისარგებლა თუ არა კომპანიამ სახელმწიფო სუბსიდირების/დახმარების პროგრამით; და კონკრეტულად რომელი პროგრამით;
- დაეხმარა თუ არა სახელმწიფო კომპანიას პანდემიით გამონჯვეული კრიზისის დაძლევაში;
- ჰქონდა თუ არა კომპანიას რაიმე სახის ანტიკრიზისული გეგმა;
- ჰქონდა თუ არა პანდემიას რაიმე სახის დადებითი გავლენა ბიზნესზე;
- ყველაზე მეტად რომელმა შეზღუდვამ იმოქმედა ბიზნესზე;
- ჰქონდა თუ არა ბიზნესზე ვალუტის კურსის ცვალებადობას გავლენა;
- იყო თუ არა კომპანია დამოკიდებული იმპორტულ საქონელზე;
- კოვიდ 19 პანდემიის დროს ჰქონდა თუ არა ბიზნეს სუბიექტს შეჩერებული საქმიანობა;

უნდა აღინიშნოს, რომ კვლევაში მონაწილე/შერჩეული ბიზნეს სუბიექტების 63,3% არ იყო დაკავშირებული ტურიზმთან ან ზოგადად ჰორეკა სექტორთან, 69,4%-მა პანდემიის პერიოდში შეიცვალა მომხმარებელი და მომწოდებელი, ხოლო 30,6%-მა შეინარჩუნა ძველი მომწოდებლები და მომხმარებლების სტრუქტურა. აქ მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ე.წ. „ლოქდაუნი“, რომლის პერიოდშიც უცხოეთიდან პრობლემური იყო სხვადასხვა საქონლის შემოტანა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მნიშვნელოვანი ცვლილება ამ მიმართულებით ჰქონდათ ჩინეთიდან საქონლის იმპორტიორებს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა პანდემიის პერიოდში საფინანსო ინსტიტუტების მიერ სესხებისა და დაკრედიტების პოლიტიკის მიმართულებით მიღებული გადაწყვეტილებები და თუ როგორ აისახა ეს კვლევაში მონაწილე კომპანიების საქმიანობაზე. ბიზნეს სუბიექტების 61,2%-ს პანდემიის პერიოდში აღებული ჰქონდა სასესხო ვალდებულებები სხვადასხვა ბანკებისგან და მათგან დაახლოებით 52%-მა არ მოახდინა სესხის რესტრუქტურირაცია ან ზოგადად სასესხო პირობების ცვლილება, ხო-

ლო დაახლოებით 48%-მა მოახდინა პირობების ცვლილებება, ძირითადად ეს გამოიხატა 3 დან 6 თვიანი საშელავათო პირობების დაწესებით. დამატებითი შეკითხვების დროს, ძირითად მიზეზს სესხის პირობების ცვლილებისგან თავის შეკავების კომპანიები ასახელებდა ვადის გაგრძელების ხარჯზე გაზრდილი საპროცენტო გადასახადს.

მიუხედავად იმისა, რომ კვლევაში მონაწილე კომპანიების 63,3% არ იყო დაკავშირებული ტურიზმთან ან ზოგადად ჰორეკა სექტორთან, მაინც ამ სექტორის მონაცემებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა კომპანიებში ბრუნვის შემცირების ანალიზზე. როგორც კვლევამ გამოავლინა, 50%-ზე ნაკლებით შეუმცირდა ბრუნვა გამოკითხული კომპანიების 44,9%-ს ხოლო დანარჩენ კომპანიებს ბრუნვა შეუმცირდა 55,1% ზე მეტით. როგორც კომპანიის მენეჯერები აღნიშნავენ, რესტორნებისა და კაფეების შემოსავლების მონაცემები მნიშვნელოვნად იცვლებოდა რეგულაციების ცვლილების პარალელურად. კერძოდ, ონლაინ გაყიდვებამდე (გატანის სერვისი) მათი ფინანსური მონაცემები (ბრუნვები) თითქმის იყო განულებული, ონლაინ ვაჭრობის დაშვების შემდეგ დაიწყო მნიშვნელოვანი ზრდა, ხოლო პირბადითა და ვაქცინაციის დამადასტურებელი აპლიკაციის წარდგენით რესტორნებსა და კაფეებში დაშვების შემდეგ კიდევ უფრო მოიმატა ბრუნვის მოცულობამ. ასევე ზოგადი მონაცემებისათვის უნდა აღინიშნოს, რომ გამოკითხული კომპანიების 42,9%-ს არ ჰქონდა შეჩერებული ბიზნეს საქმიანობა, ხოლო 57,1%-მა შეწყვიტა ბიზნეს პროცესი.

ჩვენთვის ასევე საინტერესო იყო, კვლევაში მონაწილე კომპანიების რა ნაწილმა ისარგებლა სახელმწიფო სუბსიდირება/დახმარება/მხარდაჭერის პროგრამებით პანდემიის პერიოდში. როგორც აღმოჩნდა 46,9% ისარგებლა ამ პროგრამებით და ძირითადად ისარგებლეს საშემოსავლო გადასახადის შეღავათის პროგრამით. ამ წესის მიხედვით ასევე, ის საწარმოები, ვინც უფლებამოსილი არიან ისარგებლონ შეღავათით, მაისი-ოქტომბრის პერიოდში, ხელფასების გაცემის დროს საშემოსავლო გადასახადით: საერთოდ არ გადაიხდიან იმ დაქირავებულებზე, რომელთა ხელფასიც 750 ლარი ან უფრო ნაკლებია; ნაწილობრივ გადაიხდიან იმ დაქირავებულებზე, რომელთა ხელფასიც მეტია 750 ლარზე და არ აღემატება 1500 ლარს. ამ შემთხვევაში დარიცხულ ხელფასს აკლდება 750 ლარი და დარჩენილი თანხა იბეგრება საშემოსავლო გადასახადით www.mof.ge. გამოკითხულთა დანარჩენი ნაწილი კი ასევე ასახელებს სესხებზე პროცენტის სუბსიდირებას და სესხის გადაგადებას.

კომერციულმა ბანკებმა მსესხებლებს სამთვიანი საშელავათო პერიოდი შესთავაზეს, აღნიშნული საშელავათო პერიოდის შეთავაზებულ აქციებთან დაკავშირებით საქართველოს ეროვნულმა ბანკმა მნიშვნელოვნად შეარბილა საზედამხებლო მოთხოვნები, რათა მოქალაქეებისათვის ვალდებულებათა გადავადების პროცესში ბანკებს მაქსიმალური მოქნილობა ჰქონოდათ, აღნიშნულ ინიციატივას შეუერთდა მიკროსაფინანსო ორგანიზაციების ნაწილი. (<https://nbg.gov.ge/page/covid-19>).

კვლევაში მონაწილე ბიზნეს სუბიექტების 89,8%-მა დაადასტურა ვალუტის კურსის ცვალებადობის მნიშვნელოვანი გავლენა მათ საქმიანობაზე და მხოლოდ 10,2%-მა დააფიქსირა უარყოფითი პასუხი. დამუსტების მიზნით, დამატებით იყო დასმული შეკითხვა იმპორტ-ექსპორტთან დაკავშირებით, რომელზეც პასუხი შემდეგია: 57,1% ბიზნეს სუბიექტები არ იყო დამოკიდებული იმპორტულ საქონელზე, ხოლო 42,9% მნიშვნელოვნად დამოკიდებული იყო იმპორტ-ექსპორტზე. საინტერესო იყო ასევე კომპანიების პოზიცია კრიზისის დაძლევაში რამდენად მნიშვნელოვანი იყო სახელმწიფო მხარდაჭერის პროგრამები, როგორც კვლევაში მონაწილე ბიზნეს სუბიექტების 40,8% აფიქსირებს სახელმწიფოს როლი გადამწყვეტი იყო კრიზისის დაძლევაში, კერძოდ საგადასახადო და სასესხო შეღავათებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა კომპანიების ლიკვიდურობის შენარჩუნებაში, ხოლო დანარჩენს არ უსარგებლოა სახელმწიფო პროგრამებით ან ისარგებლა ნაწილობრივ. კვლევაში მონაწილე კომპანიების მხოლოდ 18,4%-ს ჰქონდა ანტიკრიზისული გეგმის მსგავსი სამოქმედო სტრატეგია, რომელიც უფრო არასისტემურ, არადოკუმენტალური ფორმის იყო და ძირითადად ალტერნატიულ მომწოდებლებსა და ბაზრებს ეხებოდა, ხოლო კომპანიების 81,6%-ს არ გააჩნია არანაირი სტრატეგია ფორს-მაჟორული ან კრიზისული სიტუაციებისათვის. კვლევაში მონაწილე სუბიექტების პასუხებით 79,6%-ისთვის პანდემიას არ ჰქონია ბიზნესზე დადებითი გავლენა, ხოლო დანარჩენი 20,4%-ის პასუხების მიხედვით პანდემიისგან კომპანიამ მიიღო დადებითი გამოცდილება, კერძოდ ონლაინ პლატფორმების განვითარება, ჰიგიენურ-სანიტარული სტანდარტების დანერგვა-გაძლიერება, უსაფრთხოების მიმართულებით ახალი სტანდარტების დანერგვა და სხვა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კოვიდ-19 პანდემიის დროს ბიზნეს სუბიექტებისათვის საქმიანობაზე მნიშვნელოვანი გავლენის მომხდენი აკრძალვების პროპორცია შემდეგია: 72,4% ასახელებს „ლოქდაუნს“, ე.წ. საგანგებო მდგომარეობის პერიოდში „ჩაკეტვას“-გადაადგილების აკრძალვას, დანარჩენი კი ინდივიდუალურ შემლუდვებს, მაგალითად: 6,8% ტრანსპორტით გადა-

ადგილების შეზღუდვას, 4,3% ჰორეკა სექტორში ვაქცინაციის საფუძველზე შესვლას, დანარჩენი 16,5% სამუშაო სივრცეებში თანამშრომელთა რაოდენობისა და ოთახების მონყოობის შეზღუდვას.

როგორც კვლევის ამ ნაწილის შედეგებით ვნახეთ, პანდემიამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის პროცესზე, მართვის სტრუქტურაზე და ზოგადად, ფუნდამენტურად მოხდა ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის სტრატეგიების გადახედვა. ბიზნეს სუბიექტების უმეტესობისათვის პანდემიამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ასევე იმ მიმართულებით, რომ კომპანიების მენეჯმენტი უფრო მეტად დარწმუნდა ბიზნესისათვის სწრაფი გადაწყვეტილებებისა და ანალიტიკური უნარების საჭიროებაში, ასევე ფორს-მაჟორული სიტუაციებისათვის სწრაფი, მოკლევადიანი სტრატეგიების არსებობისა და ზოგადად, ბიზნეს პროცესების მოქნილობის უდიდეს მნიშვნელობაში. მიგვაჩნია, რომ COVID-19 პანდემიამ, ყველა მის ნეგატიურ შედეგებთან ერთად, ასევე მნიშვნელოვანი პოზიტიური გავლენა მოახდინა ბიზნეს სუბიექტების განვითარებაზე, რომელიც გრძელვადიან პერსპექტივაში ბიზნეს სუბიექტების მდგრადობაზე აისახება.

3.2. მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტები და თანამედროვე ტექნოლოგიური განვითარება;

ბიზნესში ტექნოლოგიური განვითარება აქტიურად დღისწესრიგში COVID-19 პანდემიის პერიოდიდან დადგა. სწორედ ეს იყო ის გარდამტეხი მომენტი, როცა ბიზნესის გადარჩენა სწორედ ტექნოლოგიურ ტრანსფორმაციაზე იყო დამოკიდებული.

ციფრული მენეჯმენტი და ხელოვნური ინტელექტი არის პანდემიურ და პოსტპანდემიურ სამყაროში ბიზნეს პროცესების გადარჩენის, შენარჩუნებისა და განვითარების განუყოფელი ნაწილი. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე განვითარების უწყვეტი პროცესების კვალდაკვალ, Covid-19-ის პანდემიამ დააჩქარა ხელოვნური ინტელექტისა და ციფრული მენეჯმენტის პროცესები. საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის სუბიექტები რეალური გამოწვევის წინაშე დადგნენ, რადგან ეს სეგმენტი ბიზნეს სექტორის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილია. ეს ნაწილი მიზნად ისახავს საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის თანამედროვე გამოწვევების იდენტიფიცირებას, კერძოდ, ციფრული მენეჯმენტისა და ხელოვნური ინტელექტის როლსა და ფუნქციას პანდემი-

ისა და პოსტპანდემიის პერიოდში. პანდემიის პერიოდმა დააჩქარა ციფრული მენეჯმენტისა და ხელოვნური ინტელექტის (AI) ინტეგრაცია ბიზნესში. მან გამოიწვია ციფრული ტრანსფორმაცია, ხაზი გაუსვა ციფრული მენეჯმენტისა და ხელოვნური ინტელექტის მნიშვნელობას კორპორატიული სტაბილურობის, ეფექტურობისა და ეფექტურობის დაცვაში. პოსტპანდემიურმა ეპოქამ აჩვენა ციფრული მენეჯმენტისა და ხელოვნური ინტელექტის მნიშვნელობა ბიზნესის სტაბილურობისა და კონკურენტუნარიანობის გაუმჯობესებაში. ბიზნესები, რომლებიც ამ ტექნოლოგიებს იყენებენ, უფრო ეფექტურები არიან, ბევრად უკეთესი აქვთ მომხმარებელთა მომსახურება, ასევე უკეთესი გადაწყვეტილებების მიღება და ბაზის მდგრადობის გაძლიერება შეუძლიათ თანამედროვე ეპოქაში.

ხელოვნური ინტელექტის, ციფრული მართვის, ელექტრონული კომერცისა და ზოგადად თანამედროვე ბიზნესის პროცესები ახლებურად, ინოვაციურად და თანამედროვედ ტრანსფორმირდა პოსტ-კოვიდურ სამყაროში. კოვიდ-19 პანდემია იყო ის, რამაც განსაკუთრებით დააჩქარა ბიზნეს სუბიექტების ამ მიმართულებით განვითარება და ამას ჰქონდა რამდენიმე მიზეზი, რომელთაგან მნიშვნელოვანია:

- გადაადგილებისა და თავშეყრის შეზღუდვამ ბიზნესს გაუჩინა საჭიროება თავად მისულიყო მომხმარებელამდე;
- მომხმარებლის მიერ პროდუქციისა თუ სერვისის სანახავად საჭირო იყო მისი დისტანციური მიწოდება-ჩვენება, ამან დააჩქარა ვებ-გვერდების შექმნა;
- დისტანციურმა მუშაობამ გააჩინა საჭიროება პროცესებისა და დოკუმენტბრუნვის გაციფრულების;

ეს იყო ის საკვანძო საკითხები, რამაც ბიზნეს სუბიექტები დააფიქრა ბიზნესის სწრაფ ტრანსპორმაციაზე. კრიზისი გადაიქცა ბიზნესის განვითარების შესაძლებლობად. (Katamadze&Tsiklashvili, 2024), ბიზნესის ნაწილისთვის კრიზისმა საბოლოოდ შეაჩერა მათი საქმიანობა, თუმცა ეს იყო მდგომარეობა როცა მანამდე დღის წესრიგში მდგარი საკითხი კომპანიების ანტიკრიზისული სტრატეგიების ქონის შესახებ ახლებურად ფორმირდა (Katamadze 2022). ამჟამინდელი მაკროეკონომიკული მდგომარეობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა კოვიდ-19 პანდემიის პერიოდში მთავრობის მიერ მიღებულმა გადაწყვეტილებებმა, რომელიც მაქსიმალურად ეფუძნებოდა მონიტორინგის საფუძველზე ბიზნესის მხარდაჭერას. მთავრობა ცდილობდა მინიმალური ყოფილიყო რეგულაციების წნეხი ბიზნესზე მიუხედავად მსოფლიოს მასშტაბით მკაცრი საერთო შეზღუდვებისა (Katamadze, G., Petrova, M., & Tsiklashvili, N. (2024). პანდე-

მიის პერიოდში ბიზნესმა გამოიღვიძა, გახდა უფრო მეტად ადაპტირებადი, მოქნილი, კრეატიული და დაინყო სხვადასხვა მიმართულებით ფიქრი და საქმიანობა (Katamadze, G., & Tsiklashvili, N. (2024). კვლევის ამ ნაწილის თეორიული ბაზისია ქართველ და უცხოელ მკვლევართა შრომები, რომელთა კლასიფიკაცია შეიძლება ორი ძირითადი კრიტერიუმით მოვასხდინოთ, კერძოდ: ნაშრომები, რომლებიც ეხება გაციფრულებას, ონლაინ ბიზნეს და ხელოვნურ ინტელექტსა და მეორე ნაწილი რომელიც ზოგადად თანამედროვე ტექნოლოგიურ-ინოვაციურ მიდგომებს განიხილავს. აღსანიშნავია შემდეგი ნაშრომები:

- Zhang, C., & Lu, Y. (2021). Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects. *Journal of Industrial Information Integration*, 23, 100224;
- Surden, H. (2019). Artificial intelligence and law: An overview. *Georgia State University Law Review*, 35(4);
- Loureiro, S. M. C., Guerreiro, J., & Tussyadiah, I. (2021). Artificial intelligence in business: State of the art and future research agenda. *Journal of business research*, 129, 911-926;
- Enholm, I. M., Papagiannidis, E., Mikalef, P., & Krogstie, J. (2022). Artificial intelligence and business value: A literature review. *Information Systems Frontiers*, 24(5), 1709-1734;
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N., & Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International journal of information management*, 63, 102466;
- Kharaishvili, E., Gechbaia, B., Tsiklashvili, N., & Katamadze, G. (2024). Digital transformation of the agricultural sector and its impact on productivity in Georgia. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 114, p. 01002). EDP Sciences;
- Popova, P., Popov, V., Marinova, K., & Petrova, M. (2023, November). The Role of Digital Platforms and Big Data Analytics as a Base for Digital Service Innovation. In *2023 4th International Conference on Communications, Information, Electronic and Energy Systems (CIEES)* (pp. 1-8). IEEE;

კვლევა განხორციელდა კომპლექსურად, როგორც რაოდენობრივი ასევე თვისობრივი კვლევის სინთეზირების საფუძველზე. ოფიციალური ინფორმაციის სამაგიდე ანალიზისთან ერთად გამოყენებულია ჩაღრმავებული ინტერვიუ, რომლის საფუძველზე მიღებული ინფორმაცია დამუ-

შავდა კომპონენტების (სტრატეგიები, ტექნოლოგიები, შექმნა, იმპლემენტაცია, უკუკავშირები) მიხედვით, მოხდა მათი კორელაციებისა და აცდენების დადგენა. ამასთანავე თითოეული ბიზნეს სუბიექტის მიერ მონოდებული ინფორმაცია შედარებულ იქნება მსგავსი მახასიათებლების მქონე კომპანიების მონაცემებთან, რომლის მიზანი იყო ზოგადი ტენდენციების დადგენა. ამასთანავე კვლევის თეორიული ჩარჩოს განსაზღვრისათვის ჩატარდა სამაგიდე კვლევა და საბოლოოდ მიღებული შედეგები შედარებულია ოფიციალურ მონაცემებსა და ტენდენციებთან. ინტერვიუსათვის ბიზნეს სუბიექტების შერჩევის პროცესში გათვალისწინებული იყო შემდეგი კრიტერიუმები: ა) ბიზნეს სუბიექტის საქმიანობის დაწყების პერიოდი (Covid-19 პანდემიამდე მინიმუმ 2 წელი); ბ) ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის არეალი (საქართველოს სხვადასხვა ქალაქები); გ) ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობის სეგმენტების მრავალფეროვნება; ჩვენს მიერ შერჩეული ბიზნეს სუბიექტების სეგმენტები მოიცავდა საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის ძირითად მიმართულებებს.

დისტანციური მუშაობა, ციფრული პლატფორმები ხარჯების დაზოგვისა და ეფექტიანობის ამაღლების საშუალება გახდა. პლატფორმები ზუმი, თიმსი, სკაიპი და მესენჯერ ჩატები, ბიზნეს პროცესის მართვის განუყოფელი ნაწილი გახდა. ტექნოლოგიების განვითარების კვალდაკვალ იცვლება სამუშაო გარემო, მუშაობის განრიგი, დატვირთულობა და ზოგადად დასაქმებულისა და შესასრულებელი სამუშაოს ურთიერთმიმართების სპეციფიკა. ხელოვნური ინტელექტის ფართოდ პოპულარიზაცია და მისი პრაქტიკული გამოყენება ბევრ კითხვას აჩენს, რომელმაც პასუხის გაცემა პირდაპირპროპორციულად დამოკიდებულია ხელოვნური ინტელექტის ყოველდღიურ ცხოვრებაში ჩართულობის ხარისხზე, ინტენსიურობასა და მოცულობაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ხელოვნური ინტელექტის (AI) „მომიერი გამოყენება“, „მცირედი გამოყენება“, „სამაგალითოდ გამოყენება“ ან „სპეციფიკური მიზნებით გამოყენება“ შეიძლება იყოს სასარგებლო და პოზიტიური ეფექტის მქონე დროის მართვისა და დაზოგვის თვალსაზრისით, თუმცა ის ასევე წარმოადგენს გარკვეულ რისკებსა და გამოწვევებს, რომლის დროული ანალიზი და მასზე დისკუსია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია დღევანდელ ცხოვრებაში. ხელოვნური ინტელექტის ტექნოლოგია დღითიდღე ძლიერდება და ვითარდება, ასევე ძლიერდება ის მეთოდები და ინსტრუმენტები, რომლებიც განათლებისა და მეცნიერების სფეროში შესაძლებელია არაკეთილსინდისიერად იქნას გამოყენებული. ორიგინალური კონტენტის ავტომატიზირებული გენერირების შესაძლებლობა აქრობს შემოქმედებით უნ-

არს. პლაგიატის აღმოჩენის ალგორითმების დასამარცხებლად თანამედროვე მსოფლიოს დიდი შრომა მოუწევს ინტენსიური ტექნოლოგიური განვითარების პარალელურად. ტექნოლოგიური წინსვლა და განვითარება აუმჯობესებს სამუშაოს შესრულების ხარისხს, თუმცა არსებობს დარგები სადაც თანამედროვე ტექნოლოგიების განვითარება ქმნის რისკებს სამუშაოს სპეციფიკიდან გამომდინარე, რომელიც ეხება: ორიგინალურობას, ავთენტურობას, ადამიანური ფაქტორის უგულებელყოფას და ა.შ... აქამდე კომპანიები იყენებდნენ ციფრულ პლატფორმებს, თუმცა ეს იყო სპეციალიზირებული აპლიკაციები და სოფთვეარები, რომელიც კონკრეტული მიმართულებით გამოიყენებოდა, მაგალითად, ბუქინგი, სარეზერვაციო სისტემები, კვების ობიექტებში მენიუს კალკულაციის პროგრამა და ა.შ., თუმცა პანდემიამ განაპირობა პროგრამებისა და აპლიკაციების გაფართოება და მათი შესაძლებლობები უნდა ყოფილიყო უფრო მულტიფუნქციური, მაგ: თუ ადრე მხოლოდ ონლაინ კატალოგები არსებობდა და მენიუები, ახლა უკვე ამ პროგრამებმა დაჯაგშნისა და დაკვეთის, გადახდის მრავალფეროვანი საშუალებების, ასევე ადგილზე მითანის თრეინინგის ფუნქციებიც დაიმტა. ამან განაპირობა გარე ახალი სამუშაო ძალების დამატების აუცილებლობა მითანის სერვისის თანამშრომელთა სახით, თუმცა თავად კომპანიებში დასაქმებულთა კვალიფიკაციისა და უნარების განსხვავებული მოთხოვნები გაჩნდა, რომელიც თანამედროვე ტექნოლოგიების ფლობას და ზოგჯერ სპეციალურ IT უნარებსაც კი მოითხოვს.

● **ოფიციალური, სახელმწიფო სტატისტიკა**

ვიდრე უშუალოდ ჩვენს მიერ ემპირიული კვლევის შედეგებს წარმოვადგენთ, საინტერესოა იმ ინფორმაციის გაცნობა, რაც სახელმწიფო ოფიციალურ სტრუქტურებს, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი საქართველოს სტატისტიკის ეროვნულ სამსახურს, გააჩნია. ჩვენ მოვიძიეთ ოთხი მიმართულებით ინფორმაცია, კერძოდ:

- 1). საწარმოთა მიერ ხელმოწერილი ინტელექტის გამოწყენების შესახებ ინფორმაცია (მიზნობრიობა);
- 2). საწარმოთა მიერ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების განაწილება წარმომავლობის მიხედვით;
- 3). საწარმოთა წილი, სადაც დასაქმებულები არიან ICT სპეციალისტები;
- 4). საწარმოთა წილი, რომლებიც ეწეოდნენ საქონლის/მომსახურების ვებ გაყიდვებს;

ცხრილი N18: საწარმოთა მიერ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების განაწილება მიზნების მიხედვით

საწარმოთა მიერ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების განაწილება მიზნების მიხედვით				
მიზანი	2020	2021	2022	2023
მარკეტინგის და გაყიდვებისთვის	34.8%	24.4%	22.9%	29.9%
წარმოების პროცესებისთვის	19.2%	13.8%	12.4%	16.1%
ბიზნეს ადმინისტრირების პროცესების ორგანიზებისთვის	11.0%	6.8%	15.1%	12.2%
საწარმოების მართვისთვის	12.5%	15.6%	11.0%	5.4%
ლოჯისტიკისთვის	3.4%	5.9%	19.0%	9.0%
ICT უსაფრთხოებისთვის	10.7%	18.0%	10.9%	12.3%
ადამიანური რესურსების მართვისა ან რეკრუტირებისთვის	8.4%	15.4%	8.7%	15.1%
სულ	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

წყარო: www.geostat.ge

როგორც ოფიციალურ მონაცემებში ვხედავთ, ხელოვნულ ინტელექტს ბოლო წლების განმავლობაში ძირითადად იყენებენ მარკეტინგისა და გაყიდვების მიმართულებით, ხოლო შემდეგ არის წარმოების პროცესებისათვის და ადამიანური რესურსების მართვისა და რეკრუტირებისთვის. ასევე მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ლოჯისტიკის მიმართულებით ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება 2020 წლიდან გაზრდილია თითქმის სამჯერ. ასევე საინტერესო ციფრებია საწარმოების მართვის მიზნობრიობით გამოყენებით 2020 წელს 12,5% დან 2023 წელს 5,4% მდე შემცირება. როგორც ამ სტატისტიკაში ვხედავთ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება მრავალმხრივია საწარმოებში და ყოველწლიურად მისი გამოყენების პროცენტული მაჩვენებელი მატულობს. ასევე მნიშვნელოვანია ხელოვნური ინტელექტის იმპლემენტაციის პრაქტიკა, კერძოდ თუ როგორ ხდება მისი შექმნა/დანერგვა კონკრეტულ კომპანიებში. სტატისტიკა შემდეგნაირად გამოიყურება:

ცხრილი N19: საწარმოთა მიერ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების განაწილება წარმომავლობის მიხედვით

საწარმოთა მიერ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების განაწილება წარმომავლობის მიხედვით				
წარმომავლობა	2020	2021	2022	2023
საწარმოს თანამშრომლებმა შექმნეს	29.0%	25.1%	16.8%	16.9%
კომერციული პროგრამული უზრუნველყოფა ან სისტემები მოდიფიცირებულ იქნა საწარმოს თანამშრომლების მიერ	13.0%	9.7%	8.4%	21.3%
ღია სანჯისი კოდის პროგრამული უზრუნველყოფა ან სისტემები, რომლებიც შეცვალეს საწარმოს თანამშრომლებმა	9.2%	5.2%	9.4%	18.6%
შეიძინეთ გამოსაყენებლად მზა კომერციული პროგრამული უზრუნველყოფა ან სისტემები	27.6%	36.8%	44.2%	25.6%
კომპანიის გარე მომწოდებლებთან გაფორმდა ხელშეკრულება მათ შესამუშავებლად ან შესაცვლელად	21.2%	23.2%	21.1%	17.5%
სულ	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

წყარო: www.geostat.ge

როგორც მონაცემებით ვხედავთ, საწარმოების 25,6% შეიძინა მზა პროგრამული უზრუნველყოფა, ხოლო ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი აქვს საწარმოს თანამშრომლების მიერ პროგრამული უზრუნველყოფის შექმნას-16,9%. დანარჩენ პროცენტულობას აუთსორსინგი ან პროგრამული უზრუნველყოფის საწარმოს მიერ მოდიფიცირება ავსებს. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საწარმოთა წილი, სადაც დასაქმებულები არიან ICT სპეციალისტები ძირითადად არის მსხვილი საწარმოები 55,9%-ით, ხოლო მცირე და საშუალო საწარმოებში მათი მონაცემები შემდეგია: მცირე საწარმოების-3,3%-ში, ხოლო საშუალო საწარმოების 29,4%-ში. შესაბამისად არსებობს ვარაუდი, რომ ძირითადად მსხვილ საწარმოებში იქმნება ხელოვნური ინტელექტის პროგრამული უზრუნველყოფა, ან ხდება მისი მოდიფიცირება. ხელოვნური ინტელექტის მონაცემების ანალიზის პარალელურად მნიშვნელოვანია ასევე განვიხილოთ საწარმოები, რომლებიც ეწეოდნენ პანდემიისა და პოსტპანდემიურ პერიოდში საქონლის ან მომსახურების ვებ გაყიდვებს. ამ მიმართულებით ოფიციალური სტატისტიკა შემდეგია:

ცხრილი N20: სანარმოთა წილი, რომლებიც ეწეოდნენ საქონლის/მომსახურების ვებ გაყიდვებს, %

სანარმოთა წილი, რომლებიც ეწეოდნენ საქონლის/მომსახურების ვებ გაყიდვებს, %					
		2020	2021	2022	2023
სულ	სანარმოს ვებ საიტით ან აპლიკაციებით (ექსტრანეტის ჩათვლით)	3.0%	2.7%	2.9%	3.1%
	ელექტრონული კომერციის ბაზრის ვებ საიტებით ან აპლიკაციებით, რომლებსაც რამდენიმე სანარმო იყენებს საქონლის ან მომსახურების გაყიდვის მიზნით (მაგ. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba და ა.შ.)	1.1%	1.9%	1.9%	1.7%
	არ ჰქონია	96.8%	96.0%	96.2%	96.2%
მათ შორის:					
მცირე	სანარმოს ვებ საიტით ან აპლიკაციებით (ექსტრანეტის ჩათვლით)	2.7%	2.4%	2.5%	2.7%
	ელექტრონული კომერციის ბაზრის ვებ საიტებით ან აპლიკაციებით, რომლებსაც რამდენიმე სანარმო იყენებს საქონლის ან მომსახურების გაყიდვის მიზნით (მაგ. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba და ა.შ.)	0.9%	1.8%	1.7%	1.6%
	არ ჰქონია	97.0%	96.3%	96.5%	96.6%
საშუალო	სანარმოს ვებ საიტით ან აპლიკაციებით (ექსტრანეტის ჩათვლით)	8.8%	7.8%	12.0%	11.2%
	ელექტრონული კომერციის ბაზრის ვებ საიტებით ან აპლიკაციებით, რომლებსაც რამდენიმე სანარმო იყენებს საქონლის ან მომსახურების გაყიდვის მიზნით (მაგ. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba და ა.შ.)	3.1%	3.9%	6.7%	4.9%
	არ ჰქონია	90.6%	90.5%	86.5%	87.3%

მსხვილი	საწარმოს ვებ საიტით ან აპლიკაციებით (ექსტრანეტის ჩათვლით)	14.9%	18.0%	22.1%	22.2%
	ელექტრონული კომერციის ბაზრის ვებ საიტებით ან აპლიკაციებით, რომლებსაც რამდენიმე საწარმო იყენებს საქონლის ან მომსახურების გაყიდვის მიზნით (მაგ. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba და ა.შ.)	6.6%	8.4%	8.5%	12.1%
	არ ჰქონია	84.0%	80.6%	76.8%	75.7%
შენიშვნა: პროცენტული მაჩვენებელი გაანგარიშებულია მხოლოდ იმ საწარმოებისთვის, რომელთაც შესაბამის პერიოდში ჰქონდათ ინტერნეტთან წვდომა.					

წყარო: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/106/sainformatsio-da-sakomunikatsio-teknologiebis-gamoqeneba-shinameurneobebshi>

როგორც ვხედავთ მცირე და საშუალო საწარმოების ჯამში 13,9% ახდენს საქონლისა და მომსახურების **საკუთარი ვებ გვერდით ან აპლიკაციით** გაყიდვას, ხოლო მსხვილი საწარმოების 22,2%. ჯამურად მთლიანად ბიზნეს სუბიექტების **36,1%** ახდენს საქონლისა და მომსახურების **საკუთარი ვებ გვერდითა და აპლიკაციით** გაყიდვას. მცირე და საშუალო საწარმოების 6,5% ახდენს საქონლისა და მომსახურების რეალიზებას ელექტრონული კომერციის ბაზრის ვებ საიტებით ან აპლიკაციებით, რომლებსაც რამდენიმე საწარმო იყენებს საქონლის ან მომსახურების გაყიდვის მიზნით (მაგ. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba და ა.შ.), ხოლო მსხვილი ბიზნესის წილი აქ 12,1%-ია. ჯამურად **18,6%** იყენებს ელექტრონული კომერციის ბაზრის საერთო ვებ ვერდებს.

- **ემპირიული კვლევა, მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებთან** ჩვენს მიერ ჩატარდა კვლევა, რომლის ფარგლებში მონაწილეობდა საქართველოში მოქმედი, სხვადასხვა სეგმენტის, მცირე და საშუალო

ბიზნეს სუბიექტები, ჯამში 29 კომპანია და კვლევის მიზანი იყო სამი საკითხის დადგენა:

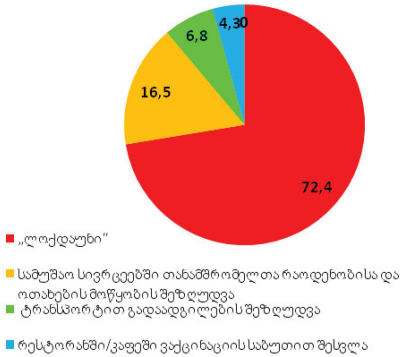
- 1) ბოლო წლებში კომპანიამ შეცვალა თუ არა მართვის მიმართულებით სტრატეგია და ბოლო წლებში რომელი ციფრული ან ონლაინ პლატფორმები დანერგა კომპანიამ მართვის მიმართულებით?
- 2) რა პერსპექტივას ხედავს კომპანია სამომავლოდ AI დანერგვის მიმართულებით?

კვლევის მიზნების სპექციფიკურობიდან გამომდინარე კვლევაში მონაწილეობა მიიღო როგორც კომპანიის მენეჯერებმა, ასევე მისმა დამფუძნებლებმა და ფინანსურმა სტაფმა. ჩვენს შეკითხვებზე მიღებულია მნიშვნელოვანი პასუხები, რომელთა გაზიარებამდე გვსურს ზოგადი, დამატებითი კითხვების პასუხების წარმოდგენა, სრული სურათის წარმოსადგენად. ზოგადი ინტერესის საგანს წარმოადგენდა პანდემიის დადგომამდე ჰქონდა თუ არა კომპანიას რაიმე სახის ანტიკრიზისული გეგმა. როგორც გამოკითხვის შედეგებით აღმოჩნდა, კომპანიების მხოლოდ 18,4%-ს ჰქონდა ანტიკრიზისული გეგმის მსგავსი სამოქმედო სტრატეგია. კომპანიების 81,6% არ გააჩნია არანაირი სტრატეგია ფორს-მაჟორული ან კრიზისული სიტუაციებისათვის.

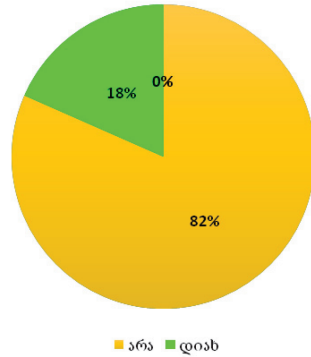
ასევე, კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, დამატებითი შეკითხვის სახით საინტერესო იყო ჩვენთვის კოვიდ-19 პანდემიის პერიოდში რომელმა შეზღუდვამ მოახდინა ნეგატიური გავლენა ბიზნესზე?

კვლევაში მონაწილე კომპანიების 72,4% ასახელებს „ლოქდაუნს“, ე.წ. საგანგებო მდგომარეობის პერიოდში „ჩაკეტვას“-გადაადგილების აკრძალვას. დანარჩენი კი ინდივიდუალურ შეზღუდვებს, მაგალითად: 6,8% ტრანსპორტით გადაადგილების შეზღუდვას, 4,3% ჰორეკა სექტორში ვაქცინაციის საფუძველზე შესვლას, დანარჩენი 16,5% სამუშაო სივრცეებში თანამშრომელთა რაოდენობისა და ოთახების მოწყობის შეზღუდვას.

ყველაზე უფრო რომელმა შეზღუდვამ იმოქმედა ბიზნესზე?

ჰქონდა თუ არა კომპანიას რაიმე სახის ანტიკრიზისული გეგმა?

რაც შეეხება უშუალოდ ჩვენს საკვლევ კითხვებზე პასუხებს:

1. ბოლო წლებში კომპანიამ შეცვალა თუ არა მართვის მიმართულებით სტრატეგია? და რომელი ციფრული ან ონლაინ პლატფორმები დანერგა კომპანიამ მართვის მიმართულებით?

ონლაინ კომუნიკაცია. კომპანიების უმეტესობა მართვის სტრატეგიაში ძირითად ცვლილებად ონლაინ ინსტრუმენტების დამატებას ასახელებს, კერძოდ კომპანიების უმეტესობას შექმნილი აქვს სოციალური ქსელების ჩატები, სადაც ხდება მიმდინარე საკითხების დასმა და განხილვა. როგორც მენეჯერები და თანამშრომლები ამბობენ, კოვიდის პერიოდში მოხდა ძირითადად ონლაინ ინსტრუმენტების დამატება, თუმცა პანდემიის შემზუდვების ამონურვის შემდეგაც აქტიურად იყენებენ გუნდებისა და ცალკეული დავალების მართვის-კონტროლის საშუალებად ონლაინ ინსტრუმენტებს (ჩატები (ძირითადად messenger, whats up, viber) და ასევე ბიზნესის სპეციფიკიდან გამომდინარე ვიდეო ზარებისათვის zoom პლატფორმას. ამ ყველაფერმა განაპირობა მართვის სტრატეგიის ცვლილება, მაგალითად: თუ მანამდე კომპანიაში კვირის კონკრეტული დღე არსებობდა დიდი თათბირისათვის, ხოლო ყოველდღიურად დილის თათბირი ტარდებოდა მიმდინარე დავალებების მისაღებად, ახლა ყოველდღიური თათბირების უმეტესობა ჩაანაცვლა ონლაინ, დისტანციურმა კომუნიკაციამ. ასევე ბიზნესში გეგმები გახდა უფრო გრძელვადიანი, კერძოდ, გაყიდვების მიმართულებით ონლაინ ცხრილებისა და გეგმების განთავსებამ შეამცირა ყოველდღიური განხილვების საჭი-

როება და თასქების შესრულების თრექინგიც გამარტივებულია ონლაინ ინფორმაციის მარტივი ხელმისაწვდომობის ხარჯზე. ასევე რეალური, პირისპირ შეხვედრების შემცირებით მოხდა დროის დაზოგვა და ზოგადი მიმდინარე საოფისე ხარჯების შემცირებაც (ელექტროენერგია, საკანცელარიო მასალები და სხვა).

გაციფრულება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ კომპანიების უმეტესობა დადებითად ახასიათებს გაციფრულებასაც, კერძოდ მენიუები, პროდუქციის (ნაშთების) ჩამონათვალები, საქმისწარმოების დოკუმენტები, ზოგადად, ბაინდერებში არსებული ინფორმაცია და ა.შ. ხელმისაწვდომია დაუყოვნებლივ და ამცირებს გადანყვეტილებების მიღებასთან დაკავშირებულ დროს. აქვე გაციფრულების ნაწილში ასახელებენ ონლაინ სისტემების დანერგვასაც როგორც არის ჯავშნების მიღება, მომხმარებელთა უკუკავშირის მიღება და ა.შ. ასევე ონლაინ კატალოგების არსებობის მნიშვნელოვან პოზიტიურ მხარედ დასახელდა ადამიანური რესურსი დაზოგვა, რომელიც საჭირო იყო დახლებზე პროდუქციის განახლებისათვის და ასევე მნიშვნელოვანია ინვენტარის შემცირების ნაწილში. ციფრული მონაცემები ასევე საშუალებას იძლევა მარტივად, სხვადასხვა დორის ჭრილში განისაზღვროს ყველაზე გაყიდვადი პროდუქტის ან მომსახურების კატეგორია, რომელიც მნიშვნელოვანი ანალიტიკური მონაცემია ფასდაკლებების კატეგორიების განსასაზღვრად. ეს ახდენს ბიზნეს პროცესების მაქსიმალურ ოპტიმიზაციას რაც პირდაპირ ისახება კომპანიის ეფექტიანობისა და ეფექტურობის ზრდაზე. ფაქტიურად გაციფრულებისა და ონლაინ პლატფორმების ინტეგრირებამ ფუნდამენტურად შეცვალა ბიზნესს პროცესები და მართვის სტრატეგიები.

2. რა პერსპექტივას ხედავს კომპანია სამომავლოდ AI დანერგვის მიმართულებით?

კომპანიის წარმომადგენელთა მოსაზრებით, უპირველეს ყოვლისა AI-ს კომპანიაში დანერგვა პირდაპირ თანხვედრაშია თანამედროვე ბიზნესისა და ბაზრის გამოწვევებთან, ნიშნავს პროგრესს, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს კომპანიის იმიჯსა და რეპუტაციაზე და აქვს კონკურენტულ გარემოში უპირატესობის მინიჭების შესაძლებლობა.

ასევე კომპანიების მოსაზრებით, AI-ს მეშვეობით ავტომატიზირებული, სტანდარტიზირებული, ერთგვაროვანი პროცესების დანერგვით შენარჩუნდება ხარისხი, შემცირდება გაუაზრებელი, მექანიკური, ადამიანური ფაქტორით უნებლიე შეცდომები, რაც დაზოგავს ადამიანურ რესურსს, დროს და ხარჯებს. AI ამარტივებს საჭირო მონაცემების დამუშავებას და

ინფორმაციის მოძიებებს, ასევე შესაძლებელია ალტერნატიული ვერსიების განხილვა და მზა SWOT ანალიზის გენერირება. ასევე მნიშვნელოვანია კლიენტთან კომუნიკაციის ნაწილში მისი სისწრაფე, ერთიანი სტანდარტის პასუხების გაცემა, მუშაობაში ეფექტიანობის ერთი დონე, ემოციური ფაქტორის არ არსებობა რთულ კლიენტებთან კომუნიკაციის დროს და ა.შ. ასევე მნიშვნელოვანია მომხმარებლების ინტერესის ანალიზში დახმარება და მათთვის საინტერესო კატეგორიების პროდუქციის, სერვისის, მომსახურების შეთავაზება, რაც თანამედროვე გაყიდვებში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს.

ეფექტიურად AI ციფრული მართვის ძირითადი შემადგენელი, მენეჯერის ფუნქციის (დაგეგმვა, ორგანიზება, ლიდერობა და კონტროლი) განხორციელების ეფექტური TOOL და თანამედროვე ბიზნესის მდგრად განვითარებაში მნიშვნელოვანი კომპონენტი ხდება, თუმცა არსებობს ამ მიმართულებით გამოწვევები რომელიც ეხება მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებისათვის შესაბამისი ინფრასტრუქტურის და პროგრამული უზრუნველყოფისათვის საჭირო ფინანსების ხელმისაწვდომობას.

აქცე მნიშვნელოვანი მონაცემებია ასევე ოფიციალურად მიწოდებული საქართველოს სტატისტიკის ეროვნულ სამსახურზე თუ რომელ პერიოდში, რომელი კატეგორიების საწარმოები იძენდნენ ტექნიკას და ტექნოლოგიებს, რომელიც მნიშვნელოვანი დასკვნების საშუალებას იძლევა ამ მიმართულებით. იხ. ცხრილი N4

ცხრილი 21: საწარმოთა განაწილება შეძენილი ტექნოლოგიის კატეგორიების მიხედვით

		2020	2021	2022	2023
სულ	დაფუძნებული მხოლოდ იგივე ან გაუმჯობესებულ ტექნოლოგიაზე, რაც უკვე გამოიყენებოდა მანამდე საწარმოში	5.6%	5.8%	5.8%	10.1%
	დაფუძნებული მხოლოდ ახალ ტექნოლოგიაზე, რომელიც არ გამოიყენებოდა მანამდე საწარმოში	1.5%	1.0%	1.4%	1.9%
	დაფუძნებული ორივე ზემოთ ჩამოთვლილ ტექნოლოგიაზე	2.7%	2.2%	3.3%	4.5%
	არ შეუძენიათ	90.3%	91.1%	89.6%	83.5%
	სულ	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

მათ შორის:					
მცირე	დაფუძნებული მხოლოდ იგივე ან გაუმჯობესებულ ტექნოლოგიაზე, რაც უკვე გამოიყენებოდა მანამდე სანარმოში	5.1%	5.4%	5.4%	9.7%
	დაფუძნებული მხოლოდ ახალ ტექნოლოგიაზე, რომელიც არ გამოიყენებოდა მანამდე სანარმოში	1.4%	0.9%	1.3%	1.8%
	დაფუძნებული ორივე ზემოთ ჩამოთვლილ ტექნოლოგიაზე	2.4%	1.9%	3.0%	4.1%
	არ შეუძენიათ	91.1%	91.8%	90.4%	84.4%
	სულ	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
საშუალო	დაფუძნებული მხოლოდ იგივე ან გაუმჯობესებულ ტექნოლოგიაზე, რაც უკვე გამოიყენებოდა მანამდე სანარმოში	17.9%	15.3%	17.2%	22.4%
	დაფუძნებული მხოლოდ ახალ ტექნოლოგიაზე, რომელიც არ გამოიყენებოდა მანამდე სანარმოში	3.0%	3.1%	4.3%	2.9%
	დაფუძნებული ორივე ზემოთ ჩამოთვლილ ტექნოლოგიაზე	9.1%	9.3%	12.1%	13.3%
	არ შეუძენიათ	70.0%	72.4%	66.5%	61.4%
	სულ	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
მსხვილი	დაფუძნებული მხოლოდ იგივე ან გაუმჯობესებულ ტექნოლოგიაზე, რაც უკვე გამოიყენებოდა მანამდე სანარმოში	25.4%	23.4%	24.2%	25.0%
	დაფუძნებული მხოლოდ ახალ ტექნოლოგიაზე, რომელიც არ გამოიყენებოდა მანამდე სანარმოში	...	...	...	...
	დაფუძნებული ორივე ზემოთ ჩამოთვლილ ტექნოლოგიაზე	...	...	...	...
	არ შეუძენიათ	53.4%	54.2%	54.7%	47.3%
	სულ	78.9%	77.6%	78.9%	72.3%

წყარო: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/108/inovatsiuri-aktivoba>

როგორც მონაცემებზე ვხედავთ ბოლო ორი წლის განმავლობაში ყველა კატეგორიის ბიზნეს სუბიექტი (მცირე, საშუალო და მსხვილი) იძენენ ახალ ტექნიკასა ტექნოლოგიებს. 2020 წლიდან 2023 წლამდე პერიოდში ჯამურად, ყველა ბიზნეს სუბიექტების მონაცემების გათვალისწინებით, დაფიქსირდა თითქმის 7%-იანი ზრდა ტექნიკისა და ტექნოლოგიების შე-

ძენის თვალსაზრისით. განსაკუთრებით პოზიტიურია ის მონაცემი, რომ სწორედ მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტებს აქვს დადებითი დინამიკა, კერძოდ: მცირეს-6%-იანი, საშუალოს-5.1%-იანი, ხოლო მსხვილ ბიზნეს სუბიექტებს 7.4% ოდენობით. აქვე განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ საშუალო ზომის ბიზნეს სუბიექტები ბოლო წლების განმავლობაში საკმაოდ მაღალი საპროცენტო მოცულობით (2020-17.9; 2021-15.3%; 2022-17.2%; 2023-22.4%) იძენენ ან აუმჯობესებენ ტექნოლოგიებს. თანამედროვე განვითარების კვალდაკვალ ეს დინამიკა საკმაოდ დამაიმედებელია ქართული კომპანიების ტექნოლოგიური ტრანსპორმაციის პროგრამების მიმართულებით.

საქართველოში მოქმედი ბიზნეს სუბიექტები, ისევე როგორც თანამედროვე მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნების ბიზნესები, ანალოგიური გამოწვევების წინაშე დააყენა ბოლო წლების კრიზისებმა (კოვიდ-19 პანდემია, ომები და ა.შ.) და განსაკუთრებით ეს ინტენსიური იყო ონლაინ სერვისებისა და ციფრული ტრანსფორმაციის მიმართულებით. ჩვენი კვლევის შედეგებით დასტურდება, რომ ქართული კომპანიებიც თანამედროვე განვითარების კვალდაკვალ აძლიერებენ ტექნოლოგიურ მიმართულებებს და ბოლო წლების განმავლობაში ეს ტენდენცია მზარდია. ასევე გაზრდილია ამ მიმართულებით კვლევების მოცულობა და სახელმწიფოს ინტერესი. ძლიერი ბიზნეს სუბიექტები სახელმწიფოს ეკონომიკის მდგრადობის საფუძველია და სწორედ ამიტომ, კერძო და საჯარო სექტორის ინტერესები ბიზნესის მდგრადობასთან დაკავშირებით იკვეთება. გაზრდილია ასევე მკველვართა ინტერესი ამ საკითხებისადმი და სულ უფრო მეტ ნაშრომს ვხვდებით ტექნოლოგიურ პროგრესთან დაკავშირებით. ელექტრონული კომერციის ხელშეწყობისკენ მნიშვნელოვანი წინგადადგული ნაბიჯად შეგვიძლია მივიჩნიოთ, 2000 წლის 8 ივნისის ევროპარლამენტისა და საბჭოს 2000/31/EC დირექტივის ელექტრონული კომერციის შესახებ, შესაბამისად USAID-ის ტექნიკური დახმარების ფარგლებში შემუშავდა საქართველოს კანონი „ელექტრონული კომერციის შესახებ“, რომელიც ძალაშია 2023 წლის 13 ივნისიდან. კანონის მოქმედება ვრცელდება „მენარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის შესაბამისად საქართველოში რეგისტრირებულ მენარმეზე, აგრეთვე უცხო ქვეყნის სამენარმეო საზოგადოების ფილიალზე. კანონის მიზანია საინფორმაციო საზოგადოების მომსახურების თავისუფალი გადაადგილებით უზრუნველყოფით შიდა ბაზრის სათანადოდ ფუნქციონირების ხელშეწყობა, ელექტრონული კომერციის პროცესში მომხმარებელთა უფლებების დაცვა, შუალედური მომსახურების მიმწოდებელთა უფლებებისა

და მოვალეობების განსაზღვრა და ზოგადი მონიტორინგის ვალდებულების დაწესებისგან მათი დაცვა. (საქართველოს კანონი ელექტრონული კომერციის შესახებ, 13.06.2023).

ამრიგად:

საქართველოში ბიზნეს სუბიექტები, ბოლო წლების მონაცემებზე დაყრდნობით, ხელოვნულ ინტელექტს ძირითადად იყენებენ მარკეტინგისა და გაყიდვების მიმართულებით. ისინი ძირითადად ყიდულობენ მზა პროგრამულ უზრუნველყოფას და ამ საწარმოების უმეტესობა არის მსხვილი საწარმოები. ხოლო მცირე და საშუალო საწარმოები ტენოლოგიურ ნაწილში იყენებენ ძირითადად ელექტრონულ კომერციის საიტებს და მათი მხოლოდ 6,5% ახდენს საქონლისა და მომსახურების რეალიზებას ამ გზით;

ისევე როგორც მთელ მსოფლიოში, საქართველოშიც, ბიზნეს სუბიექტები აქტიურად არიან ჩართული ციფრულ სამყაროში, რაც აუცილებელს ხდის მათი ხედვების, სტრატეგიების, გეგმების შესაბამისობას თანამედროვე გამოწვევებთან, ამიტომაც შესაძლებელია უფრო და უფრო კომპანიების დიდ ნაწილს დასჭირდეს ბიზნეს სტრატეგიების ცვლილება და ბიზნეს მოდელის თანამედროვე ტენდენციებთან ადაპტირება. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანია ბიზნეს საკონსულტაციო კომპანიები იყვენენ თანამედროვე გამოწვევების შესაბამისი უნარებით აღჭურვილნი, რომ მართივად შეძლონ კომპანიების სტრატეგიების ტრანსფორმირება და თანამედროვე ბიზნეს პროცესებთან ადაპტირება;

მნიშვნელოვანია მცირე და საშუალო ბიზნეს სუბიექტების მხარდაჭერა თანამედროვე ტექნოლოგიების იმპლემენტაციისათვის საჭირო რესურსების მიმართულებით. სასურველია მცირე და საშუალო ბიზნესის მხარდაჭერის პროგრამები, რომელიც მათ თანამედროვე გამოწვევების შესაბამისად ინფრასტრუქტურის შექმნაში დაეხმარება, ეს შესაძლებელი იყოს საგრანტო პროგრამები ან იაფი სესხის შესაძლებლობა;

კომპანიების ბიზნეს მოდელების ტრანსფორმაციისა და ინფრასტრუქტურის გამართვის პარალელურად, მნიშვნელოვანია ბიზნეს სუბიექტებმა ასევე იზრუნონ თანამშრომელთა ციფრული უნარების გაძლიერებასა და მათი სათანადო ცოდნით აღჭურვაზე, ვინაიდან თანამედროვე ინფრასტრუქტურა და ტექნოლოგიური პროგრესი საჭიროებს მათ სათანადო მართვასა და გამოყენებას.

ბოლო წლებში საქართველოში მოქმედი ბიზნეს სუბიექტების მიერ ტექნოლოგიების და ტექნიკის შეძენის პოზიტიური დინამიკა გვაძლევს იმის ვარაუდის საფუძველს, რომ სამივე კატეგორიის ბიზნეს სუბიექტები (მცირე, საშუალო და მსხვილი) მაქსიმალურად ორიენტირებული არიან

თანამედროვე ბაზრისა და ბიზნეს გარემოს გამოწვევებზე და ისინი არ ჩამორჩებიან ტექნოლოგიურ პროგრესს, შესაბამისად ეს მათ კონკურენტუნარიანობას ზრდის და მდგრადობის პროგნოზირების საფუძველს ქმნის.

ციფრული ტრანსფორმაცია, ხელოვნური ინტელექტის ბიზნესში ინტეგრირება და ონლაინ სერვისების დახვეწა თანამედროვე ბიზნეს კომპანიების უმთავრესი გამოწვევა იქნება და ამ მიმართულებით რესურსების მობილიზება ბიზნეს სუბიექტების მზარდ და უწყვეტ პროცესად გადაიქცევა.

Giorgi Katamadze

**THE CRISIS OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS
SUBJECTS AND ITS PREVENTION IN
THE POST-PANDEMIC PERIOD IN GEORGIA**

The Publishing Board of Batumi Shota Rustaveli State University reviewed the bilingual (Georgian-English) monograph "The Crisis of Small and Medium Business Subjects and its Prevention in the Post-Pandemic Period in Georgia" as of 19/11/2024, prepared by Giorgi Katamadze - Assistant Professor at Batumi State University within the framework of Research Grants for young scientists supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia [No YS-22-548, "The Crisis of Small and Medium Business Subjects and its Prevention in the Post-Pandemic Period in Georgia"] and proved that the content of the work complies with the standards. Therefore, the publishing house supports its publication (protocol N MES 4 24 0001492999).

Author: **Giorgi Katamadze**, Doctor of Business Administration,
Assistant Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University,
Faculty of Economics and Business

Editor: **Natela Tsiklashvili**, Doctor of Economics,
Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University,
Dean of the Faculty of Economics and Business

Reviewer: **Badri Gechbaia**, Doctor of Economics, Professor
Reviewer: **Giorgi Abuselidze**, Doctor of Economics, Professor
Reviewer: **Mariana Petrova**, Professor at D. Tsenov Academy
of Economics, Svishtov, Bulgaria.

Technical Editor: **Maia Bolkvadze**, Doctor of Philology

Designer: **Kakha Makharashvili**

Acknowledgement: „*This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia, (SRNSFG) Grant number YS-22-548, Project title - “The crisis of small and medium business subjects and its prevention in the post-pandemic period in Georgia “.*

ISBN 978-9941-9930-5-3

PUBLISHING HOUSE
SAMSHOBLO

TBILISI, ROBAKIDZE ave. 7, T. 551 95 31 90

ACKNOWLEDGMENT

Small and medium-sized businesses in Georgia have been the subject of extensive research for decades since the transition to a market economy. However, despite the huge number of studies, there is no clear definition of the term – small and medium-sized business. In addition to the comprehensive analysis of business subjects' activities, this work offers a new, research-based definition of the term.

The research was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia, (SRNSFG) Grant number YS-22-548; project title –“The Crisis of Small and Medium Business Subjects and its Prevention in the Post-Pandemic Period in Georgia“.

I would like to express my special thanks to the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia for the greatest opportunity for scientific advancement in Georgia, dissemination Georgian researchers' works internationally and especially, for supporting young scientists. I feel grateful to each member of the foundation who has helped with the project implementation process.

Very special thanks to Professor **Natela Tsiklashvili** - my mentor and the editor of the monograph for insightful recommendations and support, for sharing her rich scientific-practical experience and providing interesting materials.

Thanks to my consultants and reviewers - Professor **Giorgi Abuselidze** and Professor **Badri Gechbaia**, who were supporting me throughout the entire period of the project and providing valuable advice and recommendations.

Special thanks to Professor **Mariana Petrova** - my foreign consultant, whose advice significantly expanded the practical part of the research and contributed greatly to the project's success.

Thanks to the translator, technical editor, proofreader, my colleagues from the Faculty of Economics and Business to the administration of Batumi Shota Rustaveli State University for their support throughout this period.

Thanks to the managers, accountants and financial managers of the companies that participated in the study for their time and honesty spent on interviews and questionnaires during the field work, whose responses had a significant impact on the study's outcomes and conclusions.

Many thanks to my family and friends who supported and encouraged me during the project period.

The research of small and medium-sized businesses continues in a variety of areas, so I would like to express my gratitude to the reader in advance for being loyal to the technical flaws and minor inaccuracies in the work.

Sincerely,
The author

TABLE OF CONTENTS

Chapter I. Business Entities: the Essence and Institutional Structure -----	139
1.1 SMEs in Georgia: Legal Framework, Local and International Practice; -----	139
1.2 Issues of Tax Regulation of Business Entities in Georgia; -----	151
Chapter II. Challenges of SMEs in Post-Pandemic Georgia -----	164
2.1 SMEs and State Policy during the Pandemic and Post-Pandemic Periods; -----	164
2.2 SMEs and Challenges of Banking Policy during the Pandemic and Post-Pandemic Periods; -----	191
Chapter III. SMEs: Reality, Trends, Perspectives -----	204
3.1 The Impact of Covid-19 Pandemic on SMEs; -----	204
3.2 SMEs and Modern Technological Development. -----	221

INTRODUCTION

Modern world economies face a great number of challenges to cope with as they perform economic activities of unprecedented scales, some of which often turn into problems. The inspiration for this research arose from two concepts – challenge and problem, their identification and in some cases, analysis of the process of transforming such challenges into the force-majeure, as well as the identification of strategies to overcome them.

Disruptions in the business operating cycle, force-majeure, crises and the cases of complete paralysis are the subject of our complex research, which frequently appears to be a variety of business cycle stress tests and represents valuable scientific material for future research.

The Covid-19 pandemic has been and continues to be the most expensive, demanding and long-lasting stress test of the contemporary world, which a huge number of business entities have struggled to overcome, and many of them are still grappling with this challenge.

During and after the pandemic period, Georgian government, international organizations, financial institutions, public organizations and others played critical roles in ensuring the smooth business operations. The relevance of our research stems from this complex, diverse anti-crisis measures in various domains, as well as the study of approaches, being entirely based on empirical research using interdisciplinary methodology.

The research aims to identify:

- what has the greatest negative impact on the business?
- whether the business was able to cope with it and how?
- whether the business was ready for the force-majeure situation?
- what role the government played in these situations?

what kind of positive experience and innovative approaches did business entities gain from the pandemic; what are those preventive mechanisms to be developed by the business to overcome such force-majeure situations.

Why small and medium-sized business entities?!

Covid-19 pandemic has completely changed the world's, having a direct impact on all areas, particularly the economy. The performance of economic activities of small and medium-sized business entities in Georgia has a significant impact on the country's budget revenue and economic stability (Ministry of Finance of Georgia, 2023). Herewith, this segment is the largest employer in the

country. Another reason for selecting small and medium-sized business entities as a research object is their prevailing number in the business registry of Georgia (National Statistical Service of Georgia, 2023). These are the very reasons for the proper operation of this segment of business and their maintenance was vital for the country in terms of lockdown and complicated business administration.

As of May 5, 2023, the director of the World Health Organization declared¹ the end of the Covid-19 pandemic and this is what raises the significance of our research, as comprehensive research of business entities during and after the pandemic is critical for the sustainable economic development of the country, as well as for planning and implementation of effective anti-pandemic measures.

The goals of the research include:

1. analyzing the business “behavior” during the crisis and its strategies (both spontaneous and planned approaches);
2. studying the decisions made by the state institutions in regard to the crisis during the Covid-19 pandemic and their consequences;
3. analyzing the effects of state interventions/regulations on small and medium-sized businesses implemented during the Covid-19 pandemic;
4. identifying and defining the anatomy of the business crisis in Georgia during the Covid-19 pandemic and the ways to prevent it.

Based on the goals of the research, we set the following objectives:

- ✓ to analyze (case study) of individual cases of crises of business entities;
- ✓ to analyze the decisions made by the state institutions and classify them based on areas, severity of restrictions and enforcement/control mechanisms;
- ✓ to study the impact of state regulations on business in terms of revenues and administration;
- ✓ to develop the methods of planning the anti-crisis strategies by defining the new typology, characteristics and the specifics of the crisis during the Covid-19 pandemic.

Crisis is an integral part of various processes and relationships; in this context, the crisis is not only a factor for identifying the problem, but also for its processing. In other words, the crisis is not a negative event; it never disappears,

---

¹ <https://www.who.int/news-room/speeches/item/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing—5-may-2023>

it transforms into a new opportunity; it is a key factor for development. Based on the research goals, the theoretical framework is completely built on the institutional analysis approach, where the research methodology was defined as follows:

“Case Study” - In the process of research the case-study method was applied – the study of each certain case of business entity crisis during Covid-19 pandemic, representing not only an evaluative record or description of a certain crisis, but a complete informational material, providing an opportunity to conduct a thorough analysis of the situation.

Statistical Analysis – Different statistical data of various periods during Covid-19 pandemic, obtained from the National Statistics Office of Georgia were analyzed, defining/determining the dynamics and trends.

Comparative method – was applied for comparative analysis of data existing in the similar categories, during Covid-19 pandemic, in order to define the tendencies of a certain component.

Component analysis – was applied for classification of the cases according to the components (e.g. the impacts of exchange rate, of competition, the factor of business location). Evaluation of impacts of these factors on business and defining of their role and place in causing the crisis.

The Analysis of the official documents – include the analysis and classification of the official data, documentation, decisions made by the state departments during COVID-19 pandemic.

In the research process, various business entities' cases were analyzed; the cases were selected based on the following criteria:

- A. The starting point of the business entity's activity (at least 2 years before Covid-19 pandemic);
- B. The area of activity of business entities (different cities of Georgia);
- C. The diversity of business entities' activity segments;

CHAPTER I. BUSINESS ENTITIES – THE ESSENCE AND INSTITUTIONAL STRUCTURE

1.1. SMEs in Georgia: Legal Framework, Local and International Practice.

Modern social-economic-political processes have been recently exposed to continuous challenges globally, changing the political agenda of international relations between countries, and influencing economic relations where the major actor is business entities. Business is the key contributor to the economic development and state budget; for this very reason the proper regulation of the related processes is important for the state to ensure the sustainability and continuity of business entities' activities.

The COVID-19 pandemic has completely altered business behavior, caused by a change in business environment, made up of various internal and external factors; however, during the pandemic the external factor triggered the fundamental transformation of business processes.

Before looking into the institutional aspects of business entities, we want to emphasize the state's fundamental approach towards business, in particular - the economic freedom in Georgia is guaranteed by the constitution, the highest statute of the country, clearly declaring:

“Article 6. Economic Freedom

1. Economic freedom is recognized and guaranteed.
2. The State shall take care of developing a free and open economy, and free enterprise and competition.
3. Abolishing the universal right to private property shall be prohibited”
(Constitution of Georgia)

In addition to the profit-oriented goals, entrepreneurial activity of business entities, in a broad sense, also includes a significant social function, which implies close connection, communication and cooperation with business entities in various sectors, segments, of various organizational-legal form, type and approach. Considering this function even in a wider context, particularly, in terms of international business specifics, business is a significant actor in the process of internationalization of the state and society members, as well as the participants of business and economic relations; it also serves an important political function by strengthening international economic relations.

Under the Law of Georgia on Entrepreneurs, the activity is entrepreneurial if it

envisages to gain profit, is a legal, repeated activity carried out independently and in an organized manner (Law of Georgia on Entrepreneurs).

The year 1983, was declared “the Year of small and Medium-sized Enterprises and Craft Industry” by the European parliament and numerous initiatives were launched to support their development. In EU countries SMEs mainly operate at national level, as a small percentage of them is engaged in cross-border business activities in the EU. However, SMEs are affected by EU legislation in various areas, such as tax provisions (Treaty on the Functioning of the European Union, Articles 110-113), rules on competition (TFEU, Articles 101-109) and Corporate Law (Right of establishment– TFEU, Articles 49-54). Commission Recommendation concerning the definition of small and medium-sized enterprises can be found in the Recommendation 2003/361/EC (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32003H0361>).

The following normative documents should be considered regarding the regulation of small and medium-sized businesses by the European Union:

- A “Small Business Act” for Europe- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=LV>;
- European Charter for Small Enterprises <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-charter-for-small-enterprises.html>;
- Modern SME Policy for Growth and Employment <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52005DC0551>;
- Single Market Act II <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52012DC0573>;
- A Program for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1287>;
- A SME Strategy for a sustainable and digital Europe) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A103%3AFIN>;
- VAT Directive (2006/112/EC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0112>;
- Anti-Tax Avoidance Directive (ATAD) https://taxation-customs.ec.europa.eu/taxation/company-taxation/anti-tax-avoidance-directive_en;
- Working Time Directive (2003/88/EC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0088>;
- Temporary Agency Work Directive (2008/104/EC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32008L0104>;

- Framework Directive on Safety and Health at Work (89/391/EEC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A31989L0391>;
- Directive 2014/24/EU on public procurement <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0024>;
- proposal amending Directive 2014/65/EU to make public capital markets in the EU more attractive for companies and to facilitate access to capital for SMEs <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0760&qid=1680533563578>;

The theoretical study of business entities, the research of their content and functions, strategies and approaches are a continuous and long-lasting process. The different political structure, economic system, legislation and economic culture of various countries precondition the differences among business entities in terms of organizational-legal form, its management and general approaches. There is no universal structure of business entities, their classification or content, and their change and development is an irreversible process pushed by global trends.

The regulation of business includes complicated legal and political decisions made by the governments to ensure proper management and control of business environment and various areas of economic processes. The primary goal of business regulation is to provide a fair business environment, fair competition, consumer and environmental protection, market stability, public interests security and economic stability of the country.

99% of the companies in the EU is Small and medium-sized enterprises, however, new regulations and programs are adopted from time to time, in order to strengthen SMEs and increase their competitiveness (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/63/small-and-medium-sized-enterprises>); furthermore, during post-pandemic period, digital transformation of enterprises was strongly supported, which is the key challenge for modern business processes. „Think Small First“ A „Small Business Act“ for Europe as of 2008, defines principles to encourage entrepreneurship in EU and support small business development (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0394&from=LV>). As already mentioned, the first European Year of Small and Medium-sized Enterprises and the Craft Industry was declared in 1983 by the European Parliament, since then the Parliament has demonstrated its commitment to encourage the development of European SMEs. It is notable, that the EU's industrial policy aims to make European industry more competitive, to maintain

its role as a driver of sustainable growth and employment in Europe (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/61/general-principles-of-eu-industrial-policy>).

The definition of small and medium-sized enterprises has been evolved over time; their characteristics and classification criteria vary from state to state, but the main elements still remain the number of employees, turnover and assets. The government, business associations and the representatives of the business sector themselves, contribute considerably to the definition of small and medium-sized enterprises and to the development of the concept of this segment in general. Many foreign authors regard small and medium-sized enterprises to be the key actor in national, as well as regional development in many countries (Keskin, Senturk and Sungur).

There are many different opinions regarding the definition of business in general, but they can be organized around the core – economic, systemic and organizational perspectives. As Drucker (1954) argues, in terms of economic perspective business creates value, which is sold to the consumer in order to gain profit, so its main role is creation of value. According to Checkland (1981), from the systemic perspective business is a unification of the shareholders around the common goals. As for organizational perspective, Daft (2015) believes that business is a formal union with the aim to provide goods and services to other businesses or individuals. Considering all these definitions, in our opinion business is any form of operation, involving at least two or more parties, where one of them aims to sell goods or services to gain profit and another one expects to receive the goods or service in exchange for a price set by the first party. By another definition, business is an institutional relationship, which engages two parties both seeking benefit in terms of win-win situation.

Business sustainability is vital for as business entities, as for the government and society as a whole. Besides its ultimate purpose of gaining profit, paying taxes, meeting consumers' and general demand, each of them has far broader social function, which is tied to employment/salaries, setting and maintaining the life rhythm.

In his work "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" Adam Smith highlights that „what is the work of one man in a rude state of society, being generally that of several in an improved one" (Smith). Coming together around the common interests and unified force will always result in greater success for gaining profit or self-satisfaction. That is the very reason for those unions were created centuries ago in the original forms, which in modern world operate as companies, transnational corporations and holdings.

Financial institutions, taxes, international trade, environmental protection, consumer rights, labor regulation, competition and antimonopoly activities, business confidentiality and personal information – are those main components, the combination of which creates a sustainable economic and competitive business environment, being critical for the successful activity of business entities. As for stability of business itself, in addition to the development strategy, it needs to have an anti-crisis strategy in place, growing its importance in recent years (G. Katamadze, Business Entity's Preventive-Anti-Crisis Strategy Model and Possibilities of Its Implementation in Georgia).

Small and medium-sized enterprises are being classified/categorized based on various criteria considering related regulations. Business entities' status is the one defining their tax obligations and management style.

This work looks at the stages and versions of the definition of small and medium-sized enterprises in Georgian legislation based on years and regulations. Focusing on the historical aspects of the classification of enterprises, the Law of Georgia "On Support of Small Enterprises" as of August 11, 1999 should be highlighted, with its definition of SMEs (Article 2): Small and medium-sized enterprises on the territory of Georgia are those to include enterprises of any organizational-legal forms established in accordance with the Law of Georgia "On Entrepreneurs", with the average number of employees and the annual turnover not exceeding the following limited amount:

- a) industry 40 employees and GEL 500 000;
- b) construction 20 employees and GEL 300 000;
- c) transport and communication 20 employees and 200 000;
- d) agriculture 20 employees and GEL 150 000;
- e) wholesale and retail trade 10 employees and GEL 50 000;
- f) education, healthcare and culture 25 employees and GEL 60 000;
- g) other economic activities 15 employees and GEL 100 000" (Parliament of Georgia)

After amendments as of July 4, 2002, this law defined the typology of SMEs more broadly: Small and medium-sized enterprises on the territory of Georgia are those to include enterprises of any organizational-legal forms established in accordance with the Law of Georgia "On Entrepreneurs", with the average number of employees and the annual turnover not exceeding the following limited amount:

- a) small enterprises – 20 employees and GEL 500 000;
- b) medium-sized enterprises – 100 employees and GEL 1,5 mil." (Parliament of Georgia), however, this law is no more effective as from June 9, 2006.

Tax Code of Georgia (Article 83) sets special tax treatments for those natural persons having the status of a micro, small and flat taxpayers and defines the provisions for granting their status as follows:

- The status of a micro business may be granted to a natural person who does not use the hired labour and conducts economic activity independently, the gross receivable income from which during a calendar year does not exceed GEL 30 000.
- The status of a small business may be granted to a natural person the gross income received by a person from his/her economic activities according to 2 calendar years has not exceeded GEL 500 000 in each calendar year;
- A flat tax payer may be a person who is not a VAT payer and who conducts one or more activities subject to a fixed tax (Tax Code of Georgia);

Another classification of SMEs is offered by the National Statistical Service of Georgia, in particular, since 2017, the data in statistical survey of enterprises is being published using a new methodology for determining the size of enterprises, presented in the Table 1 below:

Table 1: National Statistical Service of Georgia – Size of enterprises

Type of enterprises	Number of employees	Turnover amount
Large enterprises	The enterprises of all organizational-legal forms, with the average annual number of employees exceeding 250 people (according to the old methodology – 100 people);	The average annual turnover – GEL 60 mil. (according to the old methodology - 1.5 million);
Medium-sized enterprises	The enterprises of all organizational-legal forms, with the average annual number of employees from 50 to 249 people (according to the old methodology – from 20 to 99 people);	The average annual turnover – from GEL 12 mil. to GEL 60 mil. (according to the old methodology – from GEL 0.5 mil. to GEL 1.5 mil.);
Small enterprises	The enterprises of all organizational-legal forms, with the average annual number of employees not exceeding 49 people (according to the old methodology – 19 people);	The average annual turnover – not exceeding GEL 12 mil. (according to the old methodology – not exceeding GEL 0.5 mil.);

Source: (National Statistics of Georgia);

Service of Accounting, Reporting and Audit Supervision of Georgia (hereinafter - Service) is a state sub-departmental institution under the system of the Ministry

of Finance of Georgia (hereinafter - the Ministry), ensuring state supervision of accounting, reporting and auditing areas in accordance with the legislation of Georgia. (Minister of Finance of Georgia). According to the regulations of the Service, entrepreneurial legal entities are classified into 4 categories based on the goals of state supervision in the field of accounting, reporting and auditing.

Table 2: SARAS – Classification of enterprises

Category	Characteristics
Enterprise of the first category	An entity the criteria of which at the end of the reporting period meet at least two criteria out of the following three: <ul style="list-style-type: none"> • The value of total assets exceeds GEL 50 million; • The revenue exceeds GEL 100 million; • The average number of employees during the reporting period exceeds 250 persons;
Enterprises of the second category	An entity, which does not represent an enterprise of the fourth or the third category and the criteria of which at the end of the reporting period meet at least two criteria out of the following three: <ul style="list-style-type: none"> a) The value of total assets does not exceed GEL 50 million; b) The revenue does not exceed GEL 100 million; c) The average number of employees during the reporting period does not exceed 250 persons;
Enterprises of the third category	An entity, which does not represent an enterprise of the fourth category and the indicators of which at the end of the reporting period meet at least two criteria out of the following three: <ul style="list-style-type: none"> a) The value of total assets does not exceed GEL 10 million; b) The revenue does not exceed GEL 20 million; c) The average number of employees during the reporting period does not exceed 50 persons.
Enterprises of the fourth category	An entity, the criteria of which at the end of the reporting period meet at least two criteria out of the following three: <ul style="list-style-type: none"> a) The value of total assets does not exceed GEL 1 million; b) The revenue does not exceed GEL 2 million; c) The average number of employees during the reporting period does not exceed 10 persons.

Source: Service of Accounting, Reporting and Audit Supervision

It should be noted here, that the term “Entity” is defined as “legal entities of public and private law, except for the budgetary organizations as defined under the Budget Code of Georgia and the National Bank of Georgia, branch of a foreign enterprise, individual entrepreneur, if they represent an enterprise of the third, second or first category” (Services for Accounting, Reporting and Auditing Supervision).

As for the EU regulation, in line with the document adopted as of 2003, the classification of SMEs are as follows:

“Article 2: Staff headcount and financial ceilings determining enterprise categories

1. The category of micro, small and medium-sized enterprises (SMEs) is made up of enterprises which employ fewer than 250 people and which have an annual turnover not exceeding EUR 50 million, and/or an annual balance sheet total not exceeding EUR 43 million.

2. Within the SME category, a small enterprise is defined as an enterprise which employs fewer than 50 people and whose annual turnover and/or annual balance sheet total does not exceed EUR 10 million.

3. Within the SME category, a microenterprise is defined as an enterprise which employs fewer than 10 persons and whose annual turnover and/or annual balance sheet total does not exceed EUR 2 million” (Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (Text with EEA relevance) (notified under document number C(2003) 1422)).

Based on the abovementioned, the systematized and classified definitions are represented in the Table below, with the new definitions offered by the author.

Table 3: Small and medium-sized enterprises: comparison and author's version

Institution	Status	Number of employees	Turnover
National Statistics Office of Georgia	1. Large 2. Medium-sized 3. Small	1. Exceeds 250 2. 50-249 3. Ap to 49	1. From GEL 60 mil. 2. GEL 12-60 mil. 3. Up to 12 mil.
Tax Code of Georgia	1. Micro 2. Small 3. Fixed (flat)		1. Up to GEL 30.000 2. Up to GEL 500.000
Service of Accounting, Reporting and Audit Supervision of Georgia	1. I Category 2. II Category 3. III Category 4. IV Category	1. Exceeds 250 2. Not exceeding 250 3. Not exceeding 50 4. Not exceeding 10	1. Exceeds GEL 100 mil. 2. Not exceeding GEL 100 mil. 3. Not exceeding GEL 20 mil. 4. Not exceeding GEL 2 mil.
EU regulation	1. Micro 2. Small 3. Medium-sized	1. Not exceeding 10 2. Not exceeding 50 3. Not exceeding 250	1. Not exceeding EUR 2 mil. 2. Not exceeding EUR 10 mil. 3. Not exceeding EUR 50 mil.
The definitions offered by the author	1. Small 2. Medium-sized	1. not exceeding 10; 2. not exceeding 50;	1. not exceeding 1 mil. lari; 2. not exceeding 10 mil. lari;

Source: The table is offered by the author (Published www.iem.ge)

Considering social-economic conditions in Georgia and in general, business activities of enterprises operating in the country, and having explored all the criteria and classifications, we believe that small and medium-sized enterprises can be defined as follows: ***a small enterprise is defined as an enterprise which employs fewer than 10 persons and whose annual turnover does not exceed Gel 1 mil., while medium-sized enterprise is an enterprise which employs fewer than 50 persons and whose annual turnover does not exceed Gel 12 mil.***

To the extent that there is no single legal definition of small and medium-sized business, the process of clarifying and working on author's version of the term, was significantly influenced by the ideas of representatives of those institutions (banks, business associations, financial managers, accountants, academics) who had their own standard/classification of term for SME.

As for the business entities' statistics, for the date of July 1, 2024, it is as follows:

Table 4: GEOSTAT- Business registerer July 1, 2024

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Number of registered organizations by year - total cumulative, thousand	530.2	567.3	593	630.3	675.7	719.7	763.1	800.1	845.9	914.7	979.9
among them: number of active organizations, thousand	130	133.8	163.7	166.3	164.2	164.2	173.3	173	183.1	212.7	236.4
Number of registered business entities by year - total cumulative, thousand	503.8	539.3	563.3	597.8	640.7	683.5	725.6	761.4	805.9	873.7	937.8
Among them: number of active business entities, thousand	124	127.5	157.4	159.7	157.6	157.8	166.9	166.7	176.8	206.3	229.9
Number of newly registered organizations by year, thousand	46	46.5	45.3	47.8	52.2	51.3	50.4	41.2	52.2	78.7	76
Among them: Number of newly registered business entities, thousand	44.2	44.9	43.5	44.9	49.6	49.9	49	39.9	51.9	77.6	74.8

Source: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/64/biznes-registri>

In this regard, the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part" signed as of June 27, 2014 is critical for

business entities just as it is for social-economic-political development of the country and meeting the determined requirements for European integration in general; the Article 313, Chapter 5 of the Agreement clearly stipulates that „The Parties shall develop and strengthen their cooperation on industrial and enterprise policy, thereby improving the business environment for all economic operators, but with particular emphasis on small and medium-sized enterprises (SMEs) as they are defined in the EU and Georgian legislation respectively. Enhanced cooperation should improve the administrative and regulatory framework for both EU and Georgian businesses operating in the EU and Georgia, and should be based on the EU's SME and industrial policies, taking into account internationally recognized principles and practices in this field. (Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part). It is also notable, that as from September, 2014 all custom duties for goods being imported from EU to Georgia are eliminated. The duties are eliminated for goods exported from Georgia to the EU (How to Trade with the EU).

It worth noting that this Agreement had the historical preconditions of partnership between EU and Georgian government, particularly:

- The relationships between Georgia and EU started in 1991-92, after the Soviet Union collapsed and Georgia regained its sovereignty. Since 1993, EU economic assistance in Georgia had three main directions: financial assistance, humanitarian (mainly in the form of food aid) and technical assistance;
- In 1991, EU launched the program of technical assistance to the commonwealth of independent states for the former Soviet Union member states - TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States), which aimed to support these countries (which just regained their independence) in the process of transition to market economy and strengthen the democracy.
- TACIS significantly contributed to the development of civil society and market economy in Georgia. Between 1992 and 2006, the European Union Commission provided up to EUR 131 million in the framework of TACIS for the implementation of hundreds of projects in Georgia. In 2007, TACIS program was replaced by the European Neighborhood and Partnership Instrument (ENPI);

- Since 1995 Georgia benefits from the EU's Generalized System of Preferences (GSP). In 2005 Georgia became a beneficiary of the new System of Preferences Special Incentive Arrangement for Sustainable Development and Good Governance (GSP+). Since January 2014 upgraded GSP+ was extended to Georgia after its entering into force;
- On 22 April, 1996, the representatives of EU member states, presidents of European Commission and Georgia signed the EU-Georgia Partnership and Cooperation Agreement in Luxembourg that entered into force in 1999;
- It is noteworthy that on 2 September, 1997, Georgian Parliament adopted the resolution, according to which since 1 September, 1998 all laws and other normative acts adopted in Georgian Parliament should comply with the EU standards and norms;
- In 2000 Government Commission for the Promotion of partnership and cooperation between Georgia and EU was established, which among other functions, was responsible for facilitating the approximation of the Georgian legislation with that of the European Union. In collaboration with relevant ministries and agencies, the Commission developed a strategy for harmonization of the Georgian legislation with that of the European Union, which was approved by Presidential Decree N613 as of 14 June 2001 (<https://infocenter.gov.ge/eu-georgia/thanamshromlobis-istoria/>);
- On 15 July, 2010 the negotiations were launched on EU-Georgian Association Agreement, which included the agreement on Deep and Comprehensive Free Trade Area (DC FTA);
- On 28 February, 2012 the negotiations on the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DC FTA) Agreement between the EU and Georgia officially launched;
- On 28-29 November, 2013 the 3rd Eastern Partnership Summit was held in Vilnius. In the framework of Vilnius Summit, on 29 November, the EU-Georgia Association Agreement was initialed, including the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA);
- On 27 June, 2014 the EU-Georgia Association Agreement was signed, including the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) (<https://mfa.gov.ge/european-union/903144-saqartvelo-evrokavshiris-urtiertobebis-mnishvnelovani-movlenebis-qronologia>).

The international rankings related to the Georgian economic environment are very important: according to the data for 2023, Georgia is 7th in the Ease of Doing Business and the 2nd in the Ease of starting business ranking. The rank of dealing with construction permits is also significant, where Georgia is 21st, 42nd in the rank of getting electricity, and 5th in registering property rank (Doing Business, 2023).

The rankings are significantly influenced by the ease of business registrations, which in Georgia is related to minimal deadlines and documentation. In order to start business in Georgia, an interested person in registering an entrepreneurial legal entity, shall apply to the respective territorial service of the National Public Registry Agency, the House of Justice or authorized bodies of the Public Registry (Business Ombudsman of Georgia). The Registry of Entrepreneurs and Non-Entrepreneurial (Non-Commercial) Legal Entities is a set of data on the registration of entrepreneurs and non-entrepreneurial (non-commercial) legal entities, as well as on foreign enterprises and branches of non-entrepreneurial (Non-Commercial) legal entities (House of Justice). The business register is the one that carries out main procedures related to business administration.

Georgia went through considerable political and economic changes before business entities got the current form. Significant political-economic-social processes take place in the country, with continuous reforms in both economic and state institutions in general, for their transformation and development. The new approaches and development entail related changes into fiscal and monetary, investment policies and other areas, accordingly, the business entities need to adapt the environment for their successful operation.

To conclude this part, the following can be said:

- Considering the role of small and medium-sized enterprises and their contribution to the country's budgetary revenues, the economic development strategy and business development concept shall focus on strengthening of SMEs.
- Taking into account the international theory and practice, the term of small and medium-sized enterprises shall be given a clear and explicit definition, for their universal and uniform application throughout various documentation.

1.2. Issues of Tax Regulation of Business Entities in Georgia.

Timely, reliable and accurate data is that significant component, which enables business entities to assess the trend and dynamics in a certain period of time and to define and plan their future strategies. The National Statistics Office of Georgia is a state institution, which produces statistics in Georgia; it is established under the Georgian legislation to produce statistics and disseminate statistical information, on both regional and municipal levels.

The Article 286 (Chapter 4), of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part, signed in 2014 declares that: “The Parties shall develop and strengthen their cooperation on statistical issues, thereby contributing to the long-term objective of providing timely, internationally comparable and reliable statistical data. It is expected that a sustainable, efficient and professionally independent national statistical system shall produce information relevant for citizens, businesses and decision-makers in Georgia and in the EU, enabling them to take informed decisions on this basis. The national statistical system should respect the UN Fundamental Principles of Official Statistics, taking into account the EU acquis in statistics, including the European Statistics Code of Practice, in order to align the national statistical system with the European norms and standards “. Herewith, the Article 288 specifies, that “The Parties shall cooperate within the framework of the European Statistical System in which Eurostat is the European statistical authority”.

A significant element of a comprehensive study of the country’s business environment is the analysis of statistics relating to business entities, which is represented in this work combined with various information.

Data on the number of business entities and their financial situation has been rapidly growing in recent years. The disruption that affected almost all components of business statistics occurred during the pandemic period of 2020-2021, which was overcome by nearly all countries around the world with similar difficult economic processes. According to the official data of the National Statistics office, business entities’ registration in Georgia as for 2024 is as follows:

Table 5: GEOSTAT: Number of Registered and Active Entities by Regions and Size as for July, 2024

Regions	Registered entities		Active entities									
	Number	%	Total		Among them							
					Large		Medium		Small		Size unknown	
			Number	%	Number	%	Number	%	Number	%	Number	%
Total	1011807	100	257246	100	759	100	3259	100	232377	100	20851	100
Tbilisi City	455358	45.00	113508	44.12	552	72.73	1977	60.66	101009	43.47	9970	47.82
Apkhazeti A.R.	186	0.02	14	0.01	0	0.00	1	0.03	13	0.01	0	0.00
Ajara A.R.	97944	9.68	28667	11.14	54	7.11	331	10.16	25891	11.14	2391	11.47
Guria	23040	2.28	5760	2.24	6	0.79	41	1.26	5254	2.26	459	2.20
Imereti	124435	12.30	29340	11.41	43	5.67	232	7.12	26997	11.62	2068	9.92
Kakheti	58784	5.81	14379	5.59	16	2.11	124	3.80	13229	5.69	1010	4.84
Mtskheta-Mtianeti	19691	1.95	5578	2.17	13	1.71	55	1.69	5081	2.19	429	2.06
Racha-Lechkhumi & Kvemo Svaneti	9305	0.92	2567	1.00	0	0.00	18	0.55	2324	1.00	225	1.08
Samegrelo-Zemo Svaneti	72624	7.18	16939	6.58	21	2.77	135	4.14	15575	6.70	1208	5.79
Samtskhe-Javaxeti	33710	3.33	10086	3.92	7	0.92	74	2.27	9390	4.04	615	2.95
Kvemo Kartli	73142	7.23	18524	7.20	32	4.22	181	5.55	16805	7.23	1506	7.22
Shida Kartli	43433	4.29	11807	4.59	15	1.98	90	2.76	10767	4.63	935	4.48
Unknown	155	0.02	77	0.03	0	0.00	0	0.00	42	0.02	35	0.17

Source: National Statistics Office of Georgia

Notwithstanding the large number of registrations, the number of active business entities is low, particularly, out of total of 980,212 registered entities only 261,449 continue their activities, making 26.7% of the total number. It is also interesting to compare the number of entities by regions; as shown Tbilisi is the first with its number of registered and active entities, followed by Imereti, Ajara A.R., Kvemo Kartli, Samegrelo-Zemo Svaneti and etc. The number of registered and active entities by organizational-legal form also catches attention, as shown in Table 2.

Table 6: GEOSTAT: Number of Registered and Active Entities by Organizational – Legal Form and Size as for July, 2024

Legal status	Registered entities		აქტიური სუბიექტები									
	Number	%	Total		Mong them							
					Large		Medium		Small		Size unknown	
			Number	%	Number	%	Number	%	Number	%	Number	%
Total	1011807	100.00	257246	100.00	759	100.00	3259	100.00	232377	100.00	20851	100.00
Commercial legal persons	362384	35.82	78874	30.66	574	75.63	2189	67.17	71514	30.77	4597	22.05
Limited liability companies	350611	34.65	77729	30.22	490	64.56	2079	63.79	70590	30.38	4570	21.92
Joint stock companies	3172	0.31	844	0.33	84	11.07	108	3.31	630	0.27	22	0.11
Joint liability companies	2741	0.27	125	0.05	0	0.00	1	0.03	123	0.05	1	0.00
Limited partnerships	186	0.02	18	0.01	0	0.00	1	0.03	17	0.01	0	0.00
Cooperatives	5674	0.56	158	0.06	0	0.00	0	0.00	154	0.07	4	0.02
Non-commercial legal persons	32660	3.23	3758	1.46	70	9.22	422	12.95	3084	1.33	182	0.87
Individual entrepreneur	604814	59.78	171282	66.58	2	0.26	15	0.46	155236	66.80	16029	76.87
Other	6631	0.66	703	0.27	12	1.58	46	1.41	608	0.26	37	0.18
Entities of public law	5318	0.53	2629	1.02	101	13.31	587	18.01	1935	0.83	6	0.03

Source: *National Statistics Office of Georgia*

As seen from the table, among the registered legal entities Limited Liability Companies (LLC) have a leading position with their number, while individual entrepreneurs are the most in number of registered business entities overall.

In the wake of recent political, legal, social and other reforms in Georgia, the economic reforms are intensively underway. On its way to European integration and now with a status of candidate for EU membership the Government of Georgia is obliged to comply with certain standards in terms of reforms and to carry out measures in line with the European regulations.

The respective amendments are continuously being cast to the national legislation, and new international agreements are also being signed, with the

goals of business promotion, simplified trade relations and sustainable economic development, in addition to political and social ones. Along with the implemented projects in recent years, the current and planned reforms are also noteworthy, which are detailed in official sources and resources. Based on the objectives of the research, some of them shall be highlighted, particularly, under the Ordinance of the Government of Georgia N619, as of 30 December, 2022, the government of Georgia has approved the “Capital Market Development Strategy of Georgia 2023-2028” and the Action Plan of Capital Market Development Strategy 2023-2024. The strategy goal 1 - Increase of access to finances through capital market instruments is in line with the strategy for the development of small and medium-sized enterprises of Georgia 2021-2025; also the strategy objective 1.1 The development of the local bond market is in line with the government’s debt management strategy for 2022-2025. It was developed with the active involvement of relevant government agencies (including the Ministry of Economy and Sustainable Development, the Ministry of Finance of Georgia, and the National Bank of Georgia), private sector representatives (including the Georgian Stock Exchange), Asian Development Bank experts and consultants. The Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia further organized 2 meetings (August 2020 and October 2022) with stakeholders and capital market regulated entities to review and get feedback on the Capital Market Development Strategy of Georgia for 2023-2028 and the related action plan 2023-2024, elaborated with the involvement of partner state agencies. The strategy and action plan projects were also published on the website of Ministry of Economy and Sustainable Development (economy.ge) on 3 October, 2022. The strategy and projects received 20 recommendations in total, out of which 12 were considered, 6 partially considered and 2 were not considered at all (<https://www.economy.ge/?page=reforms&s=17>).

Designed to strengthen the participation of state enterprises in the capital market, the action plan strategy for 2022-2028 to develop the capital market of Georgia includes the following activities:

- to develop and adopt the strategy of state enterprises;
- to adopt the Law on Public Corporations;
- to release of intention with a corporate purpose. (https://www.economy.ge/uploads/files/2017/reformebi/sacarmoebus_reforma/2_strategy.pdf);

In this regard, the Comprehensive Reform Strategy for State Enterprises should be noted. As it is stipulated in the official document of the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia: “The Comprehensive Reform Strategy for State Enterprises of Georgia for 2023-2026 was developed based on

the best international standards and practices, which aims to identify the main challenges facing the sector and solutions to address them in the local context. The document was prepared with the active participation of international partner organizations and includes 5 major directions of the reform, reflecting the government's vision on the development of the sector over four years. The strategy aims to enhance the effectiveness of state corporations to promote economic growth and ensure the strengthening of public finances based on those measures to be implemented at the institutional and legislative levels in the framework of the reform. It shall ensure the adoption of framework law on state corporations, creating a clear legal basis for the implementation of the principles outlined in the strategy and the major directions of the reform.

In the strategy development process, the Ministries of Finance and Economy and Sustainable Development of Georgia, held active talks with the following institutions:

- International Monetary Fund (IMF);
- Asian Development Bank (ADB);
- World Bank (WB);
- Energy Community;
- National Agency of State Property.

Since 2023, the activities envisaged under the comprehensive reforms of the state-owned enterprises were piloted in three state corporations: JSC Georgian Railways, LLC Union of Georgian Airports and LLC Georgian Gas Transportation Company. The Coordinating Body is composed of representatives of the Ministry of Finance and Economy and Sustainable Development (hereinafter Coordinating Body) ensuring the involvement of all relevant responsible state agencies in this process. The evaluation of the strategy is planned at the end of the policy cycle, but no later than the first half of 2027. (https://www.economy.ge/uploads/files/2017/reformebi/sacarmoebus_reforma/2_strategy.pdf).

The official website of the Revenue Service of Georgia provides the list of the projects envisaged under the strategy to be implemented in 2024, namely:

- Communicating with small business status payers using a behavioral approach to improve compliance;
- Implementation of the mechanism of pre-filing of the tax declaration;
- A survey of attitudes towards the tax system;
- Introduction of automatic control system of declarations in basic payments;

- Automation of fines;
- Modernization of the Tax Administration Information System (TAIS) of the Revenue Service;
- Elaboration of the development strategy of the Revenue Service for 2025-2030.

Sustainable economic development is significantly depended on the sustainable development of business entities, while effective entrepreneurial activity is heavily influenced by the political environment in the country and legal regulations. The following normative acts are noteworthy in relation to the entrepreneurial activities in Georgia:

- The Tax Code of Georgia, adopted on 17 September, 2010, with its 200 amendments up to date;
- Law of Georgia on Entrepreneurs, adopted on 2 August, 2021. Before adoption of this one, the old version was valid, dated 28 October, 1994, and 70 amendments were made to it until 2021;
- The Customs Code of Georgia, adopted on 28 June, 2019, with its 7 amendments up to date.
- Civil Code of Georgia, adopted on 26 June, 1997 with its 123 amendments up to date;
- Criminal Law Code of Georgia, adopted on 22 July, 1999 with its 248 amendments up to date;
- Law of Georgia “On Control of Entrepreneurial Activity”, adopted on 8 June, 2001 with its 51 amendments up to date;
- Law of Georgia “On Licenses and Permits”, adopted on 24 June, 2005 with its 96 amendments up to date;
- The Law of Georgia “On the Basics of the Tax System”, adopted on 6 February, 1998 with its 42 amendments up to date;
- Law of Georgia “On Insolvency Proceedings”, adopted on 28 March, 2007, with its 31 amendments up to date;
- Law of Georgia “On the Restructuring of Tax Arrears and State Loans” adopted on 13 February, 2004 with its 17 amendments up to date.

Also, presidential decrees, ordinances of the government, orders of the Minister of Finance, orders of the head of the Revenue Service and other legal acts. International agreements on administrative cooperation/exchange of information, double taxation and others are especially noteworthy.

In the explanatory card to the draft of the Law of Georgia “On Entrepreneurs” adopted on 2 August, 2021, it is stipulated: the work on the draft of the new law “On Entrepreneurs” was initiated by a working group created within the framework of the consultative body of the Ministry of Justice - the Private Law Reform Advisory Council (which later, in August 2016, transformed into the Private Law Reform implementation interagency coordination council) in 2013, with the active involvement and support of the USAID program “Supporting the Rule of Law in Georgia” (PROLoG) and the German Society for International Cooperation (GIZ). The initial draft law was prepared by the working group experts, which was then presented to the Ministry of Justice for further development” (The Parliament of Georgia). The explanatory card also includes the main reasons for amendments made to the law: “After the development of the law, the growth and complexity of corporate relations, as well as the rapid development of business sector, made it necessary to elaborate more detailed regulations to meet modern requirements and address the challenges <...> The amendments made in 2008 have put entrepreneurs in serious trouble, as partners could no longer take advantage of the opportunities granted by law. The charters are general and do not regulate a number of important issues; therefore, those issues not provided for by the law, in fact, remain beyond regulation, while the law, allowing entrepreneurial societies to regulate legal relations at their own discretion, can no longer help them in the event of a dispute. The “weak” charters and insufficiency of regulations under the Law “On Entrepreneurs” are often named as the main cause of long and expensive disputes, and it becomes clearer that the existing legal framework needs to be supplemented in a number of aspects, so that certain issues are solved on the basis of standards established by law if cannot be regulated mutually by the partners <...> Gaps in the current law become particularly obvious after disputes are referred to the courts. The research of judicial practice reemphasizes the shortcomings of the current law and indicates that the law does not properly regulate a number of important issues, which, in turn, has a negative impact on the quality of proceedings in court and the content of decisions made by judges in corporate disputes. Therefore, it is necessary to eliminate existing gaps and strengthen the role of the legislator in this regard (The Parliament of Georgia).

The declaration of the new coronavirus (COVID-19) as a pandemic by the World Health Organization (World Health Organization) on 11 March, 2020 heavily influenced the political-economic-social situation globally and the legal regulation of business among them. The agenda of the world has completely

changed, having a direct impact on all areas, especially the economic one. The governments around the world had to take quick and tough decisions in terms of force majeure situations; such decisions were mostly of universal nature, since they were based on the recommendations from the World Health Organization (G. Katamadze).

Two years after the end of pandemic (from February 2022) the Interagency Coordination Council decided to gradually lift the restrictions, having quick and significant positive effects the business sector. Now, it can be said that enterprises have returned to their pre-pandemic state, facing new challenges, like the necessity of institutional strengthening of the business to overcome future force majeure easily and take other measures to ensure the sustainability of the business.

In addition to simple business registration and other organizational activities, legal acts that grant various benefits and privileges are important for business entities like special entrepreneurial statuses and special tax treatment. There are statewide and local taxes, among them:

Joint-Statewide taxes are as follows:

- Income Tax
- Profit Tax
- Value Added Tax (VAT)
- Excise Tax
- Import
- General state and local taxes are set forth by Tax Code of Georgia, their payment is mandatory across Georgia.

Local taxes include:

- Property Tax
- The local taxes are being imposed by a representative body of the local self-governance within the limits of the rates determined by the Government of Georgia; payment of local taxes is mandatory on the territory of a relevant local self-governance entity (Revenue Service). However, special tax treatments offer different tax regulation to business entities operating in Georgia, among them:

○ **Free Industrial Zone (FIZ)**

There are 4 free industrial zones on the territory of Georgia: (Revenue Service)

1. Poti Free Industrial Zone;
2. Kutaisi Free Industrial Zone;
3. Kutaisi Hualing Free Industrial Zone;
4. Tbilisi Technology Park Free Industrial Zone.

Free Industrial Zone (FIZ) are regulated under the Law of Georgia on “Free Industrial Zones”, adopted on 3 July 2007; since then 9 amendments have been included into the law, The major purpose of FIXs is to attract foreign investments, promote economic development and facilitate international trade. In general, FIZs provide a favorable business environment, developed, modern infrastructure and tax incentives to encourage foreign direct investment and promote industrial activity. As for preferences for FIZs in Georgia, issues related to taxes in the free industrial zone are regulated under the Tax Code of Georgia and the Customs Code of Georgia.

Table 7: FIZ related taxes:

Income Tax	Distribution of profits from the activities permitted by the FIZ enterprise in the free industrial zone and the expenses incurred within the same activity, which are provided in accordance with the Tax Code are exempted from income tax.
Value-added Tax	Import of foreign goods into FIZ and operations carried out in FIZ are exempted from value added tax.
Property Tax	Property within industrial free zone is exempted from property taxes.
Import Tax	Exempted from the import tax are: Import of foreign goods into a free industrial zone; Import of goods produced in the free industrial zone from the free industrial zone (import) to another territory of Georgia (outside the free industrial zone) Note: In a free industrial zone, the employee pays income tax on the basis of an Income Tax Return

○ **Free Tourism Zones**

On 2 November, 2010 the Parliament of Georgia adopted the Law on “Supporting the Development of Free Tourism Zones”, with the purpose to develop tourism and promote entrepreneurship in Georgia. The Law determines the conditions for the construction and operation of hotels in free tourism zones,

as well as tax and other privileges (Parliament of Georgia). The Article 5 of the law details the following preferential treatment:

1. An investor shall be exempted from:

- a) property tax and profit tax set forth by the Tax Code of Georgia for a term of 15 years, provided that the conditions under this Law are fulfilled;
- b) the construction permit fee.

2. A relevant land plot shall be transferred into the ownership of an investor as per the Georgian legislation, for the nominal price of GEL 1, except for the case referred to in Article 4(1)(d) of this Law.

3. The privileges determined under this Law, except for the one specified under the paragraph 2 of this article, shall not apply if the investor no longer ensures the operation of the hotel.

It is also noteworthy that the Law explicitly determines the obligations of the State towards the investor, as outlined in the Article 6 of this Law:

Article 6. Activities to be implemented by the State

1. The Government of Georgia shall ensure that:

- a) the appropriate infrastructure (gas, water, sewerage system, electricity) connected to the hotel building is in good order or new infrastructure is built, if required;
- b) the hotel access roads are constructed and maintained;
- c) the land plot in the territory of the hotel is equipped with amenities and is landscaped within reasonable limits;
- d) the status of a facility of particular importance provided for by the legislation Georgia is awarded to the hotel defined by this Law and a construction permit is issued under a simplified procedure;

○ **Virtual zone – special treatment**

The methodological guideline of the Revenue Service on profit taxation of the virtual zone persons says: the Law of Georgia on “Information Technology Zones” is intended to promote information technologies in Georgia, that ensures production of software products in Georgia. Herewith, Article 6 of this Law outlines the activities of the virtual zone, in particular, the economic activities of legal persons related to the production of ITs on the territory of Georgia. Therefore, in order to enjoy the tax benefits on the profits earned, it is essential for the virtual zone person to produce ITs on the territory of Georgia and to gain profits from supplying the ITs (including services) outside Georgia created by such virtual

zone person. As for considering a person's activity to be the creation of information technology in the territory of Georgia, for the purposes mentioned before, it should be taken into account, that the person of the virtual zone must essentially use the labor of individuals hired in Georgia with the appropriate background (have appropriate human resources with the necessary qualifications) to produce ITs. Herewith, such person shall have respective assets on the territory of Georgia needed to produce ITs. The Tax Code of Georgia, Article 8 (lines 35-36) gives the definition of a virtual zone person and information technologies (IT), in particular, "A virtual zone person is a legal person engaged in IT activities and holding an appropriate status"; while "Information Technologies (IT) is studying, supporting, developing, designing, producing and introducing computer information systems, as a result of which software products are obtained". The procedure and terms for granting the status of a virtual zone person are determined by an ordinance N49 of the Government of Georgia as of 26 January, 2011 (Ministry of Finance of Georgia).

According to the ordinance, the legal person that carries out IT activities is entitled to address the legal entity of public law – the Financial-Analytic Service to gain the status of virtual zone person (Revenue Service of Georgia).

○ **The Status of International Company**

The tax legislation of Georgia offers significant tax benefits to business entities enjoying the status of an international company. In order to enjoy the preferential tax treatment, it is necessary to have the status of international company. In accordance with Tax Code of Georgia, Article 23: "An international company shall be an enterprise of Georgia, which performs activities defined by an ordinance of the Government of Georgia (Government of Georgia) and earns income solely from these activities (Tax Code of Georgia).

As for the certain preferences, the Law specified them as follows:

- The income earned as a result of working for hire at an international company shall be taxed at 5%;
- A dividend paid by an international company shall not be taxed at the source and shall not be included in the gross income of a person receiving the dividend.
- The object of profit taxation for an international company shall be defined under Article 97(1) of this Code;
- The profit tax rate for an international company shall be 5%;

- The amount of taxable profit of an international company shall be calculated by dividing the amount of payment made/cost incurred according to the object of taxation by 0.95;
- If the expenses defined by an ordinance of the Government of Georgia are borne in Georgia, an international company may, under the procedure determined by the Minister of Finance of Georgia, reduce the sum subject to profit taxation by the amount of the expenses;
- An international company shall be exempt from property (except for land) tax if that property is intended or used for the performance of activities allowed by the ordinance of the Government of Georgia;
- The procedure for communicating information about employees to a tax authority, and for enjoying the privilege provided for by paragraph 7 of this article shall be established by the Minister of Finance of Georgia.

Legal statuses of various business entities defined by Georgian legislation are related to tax benefits and ease of administration process. However, it should be noted that preferences related to small enterprises (micro, small and flat-tax payers) mainly refer to natural persons – individual entrepreneurs, but as mentioned in the previous chapter, there are other preferential statuses as well, that apply to the legal entities.

„**Small business**“ is a special tax treatment applied to an entrepreneur natural person, whose status may be granted to a natural person the gross income received by a person from his/her economic activities according to 2 calendar years does not exceed GEL 500 000 in each calendar year;.

The status of “**Micro business**” may be granted to a natural person registered as a taxpayer. It is not mandatory for a person to be a registered entrepreneur natural person in order to be granted the status of a micro-business; it is sufficient for such person to be independently engaged in economic activity and to have total income not exceeding GEL 30 000 during the calendar year. A natural person having the status of a micro business shall not pay income tax, however shall be obliged to file tax returns with a tax authority before 1 April of the year following a tax year. A natural person having the status of micro business shall not be accountable for his/her income and costs (Minister of Finance of Georgia).

One more preferential status is “**Flat/fixed tax payer**”. A fixed tax payer may be a natural, as well as legal person that is not a VAT payer and conducts one or more activities subject to fixed tax (Revenue Service of Georgia).

Georgian legislation allows business entities to easily obtain respective legal status for their activities, making business administration even simpler. However, the management plays crucial role in the selection of the appropriate business status and the effective performance of the activities, as the incorrectly selected status for business entity may cause further difficulties in the business management process.

As the analysis of various tax statuses for business entities showed, small and medium-sized enterprises have different tax opportunities for successful business performance and growth. Simple types of business administration should be taken into account, as they release the entrepreneurs with little turnover, from the obligation to file tax returns on a monthly basis and to pay all costs and charges associated to it.

Therefore, it can be concluded that:

Georgia has significant preconditions for the successful functioning of SMEs, among them: simplified procedure for business registration, complete legislation considering the international standards, preferential treatments, special statuses, state projects to support business, good infrastructure and etc. However, this area could be strengthened in a number of ways, particularly:

- It is necessary to promote both state and international projects that support small and medium businesses, to spread information through different channels of communication and to improve access to financial resources; these will further strengthen the area and increase its contribution to the country's economy.
- To strengthen small and medium-sized enterprises the institutional support from the state is critical; it may be done by providing opportunities to improve business owners' and staff's qualifications, as well as through planning complex events aimed at their presentation and promotion. It is necessary to improve the communication between business and the state institutions in business area, with the greater involvement of business in the process of development and review of regulations.
- In terms of modern life and technology advancement, there is a need for business support in the area of digital technologies and e-commerce development, as businesses increasingly need to integrate digital technologies into their activities, therefore, greater is the role of electronic platforms in successful business administration.

CHAPTER II. CHALLENGES OF SMES IN POST-PANDEMIC GEORGIA

2.1 SMEs and State Policy during the Pandemic and Post-Pandemic Periods

The relationships between the state and business are constantly the subject of fierce disputes, inspiring many scientific studies. The country's foreign policy orientation and internal political decisions have a significant impact on its economic development, just like economic changes do directly proportional to the country's social and political processes. This close and mutually affecting relationship between politics and the economy creates a regulated environment in the country, in which business entities have to operate.

Being a key component of the country's economy, business is highly sensitive to both internal and foreign political and economic processes. The state policy plays the greatest role in the process of economic development and its outcomes, as does the of business entities; therefore, political stability is critical for the country's sustainable economic success. As people's living standards rise, so does their demand for various goods and services. This progress preconditions the irreversible development of business and further strengthening of its factor, requiring the government to provide proper, free and healthy competitive business environment.

The successful operation of business entities and their positive results are depended on variety of factors in general, the most important of which is a favorable economic climate. The favorable business climate includes a positive international image of a country, a stable political environment, appealing business regulations, governmental initiatives focused on business development and proper functioning of state institutions. The main goal of the responsible macro-economic policy of a country supporting free economic relations is to provide a favorable business environment, low taxes and generally, to promote sustainably developing economic processes.

The relationship between the state and business might be multi-faceted and complex, with direct involvement of relationships connected to regulations, taxes, subsidies, international trade and awareness growth; however, both parties

maintain formality as much as possible and carefully guard the boundaries of their own interests in such relationships.

The goal of business is generally to maximize profits, while the state's purpose is to build economy, create jobs, and boost budgetary revenues. To achieve this goal, business must offer proper goods for competitive prices, maintain a good reputation among customers, and practice good business administration. While the state must establish effective rules and good tax administration, support business, and ensure good infrastructure to attain the goal.

In the standard case, the state-business relationship is a particular type that is primarily limited to legislative regulation of business and tax administration; in the end, this stage of the partnership defines a structure of procedures that defines how the business develops or how it handles the problems it has to overcome. The relationship between business and the state, the form, standard and intensity of their communication was, is and will always be the subject of discussion among scientists, practitioners, business and state circles. The rules of the game will be determined by the government, which also makes sure they are followed carefully. Business entities operate by these rules, which may change from time to time but are typically consistent with the exception of in cases of crisis and unforeseen circumstances.

During the recent crises and force majeure events (especially the Covid-19 pandemic, the Russia-Ukraine war, etc.), which had an impact on the world economy and financial-economic systems, the role and function of the state in overcoming these processes by the business sector increased significantly. That was expressed by the state in business support programs, subsidies, benefits, among others. The successful operation of business entities depends on various factors, but the main thing that business needs is a good economic environment, which includes: a positive international image of the country, a stable political environment, attractive business regulations, a focus of government programs on business development, and the efficient functioning of government institutions. This work goals to analyze current practices and provide a better understanding of the institutional processes underlying the relationship between business entities and government organizations in Georgia.

It is important to remember two fundamental theories when discussing the relationship between the government and business: the concept of Adam Smith's "invisible hand" - (Smith, 1937) metaphor that describes the unseen forces of that impact the free market and John Maynard Keynes's General Theory of Employment,

Interest and Money,” (J.M & Keynes, 2016) which provided a justification for the government’s intervention in the economy to get survived a crisis. However, it is true that countries are making efforts to liberalize the economy more and more in the modern world. Several resources are of great importance in discussing the relationship between the government and business, particularly institutional analysis: An economic viewpoint called New Institutional Economics (NIE) aims at developing economics by emphasizing institutions. (North, 1986) and, Porter’s “diamond model”, (Porter, 1998) whose research centered on the relationship between government policy and competitive strategy. In developing a country’s competitive position, his model hypothesis highlights the interdependence of related and supporting industries, government policies, factor and demand circumstances, firm strategy, structure, and competition.

Regarding scientific works related to fiscal policy, we should note the following considerations: the right fiscal policies implemented by the state provide the groundwork for the success of the entire country. The budget of the country is developed drawing upon the theoretical and methodological basis of such country’s tax system, which also forms the basis for the tax rate structure (Abuselidze, Optimality of tax policy on the basis of comparative analysis of income taxation, 2020)

According to some authors (Sergi et al., 2019), public-private partnerships are a good way to finance sustainable development because they help to bring public and private interests together, combine government and private investments, and create a highly effective and all-encompassing way to implement sustainable development initiative (Sergi, 2019). Although new entrants and established companies are subject to varied regulatory frameworks in different market forms, management functions play a major role in financing decisions for public–private partnership organizations (Devapriya, 2006).

Under the Organic Law of Georgia on „Economic Freedom“ Georgia has declared and defined the fundamental economic values of the state: „The state guarantees economic rights and freedoms that are to become the basis of the development of society, the welfare of the people and the long-term, stable growth of the economy“ (Parliament of Georgia, 2011).

Georgia has implemented significant reforms in a variety of areas recently, including the economic and institutional ones, with the primary goal of creating a favorable climate for doing business and attracting direct foreign investments, as well as encouraging various directions of tourism, altogether contributing to the country’s economic growth and independence. As professor D. Narmania argues,

one of the most important reforms since 2003 was the reduction of time for business registration (Narmania, 2009, pp 113-121) that contributed to acceleration of the process of increasing the number of business registrations.

State institutions make fiscal or general political decisions, which align with the country's strategic and development goals; thus, the state deliberately encourages /supports the priority business areas in terms of state's unified political strategy and the country's development in general, such as:

- initiation of legislative acts to activate cooperatives. With the tax incentives for cooperatives, the government aims to support and encourage agriculture and rural development;
- by simplifying the process of registration of LLCs – the most flexible and appealing organizational-legal form of business, the number of LLCs increased, whose contributions to the country's budget are considerable and grow every year;
- by creating the organizational-legal forms of micro and small business entities in the legislation, individual entrepreneurs and natural persons were given the opportunity to register as or change their status into a “simple” business, thereby simplifying business administration, lowering the costs of accounting services and taxes, and increasing their incomes; overall, this directly contributes to the well-being of the population - the target of state policy (Abuselidze & Katamadze, 2018);

An indirect tool for fulfillment of the goals and aims of the state's economic policy is to expand the number of business entities of the certain organizational-legal form, depending on which sectors of economy the state wishes to promote and strengthen; accordingly, the role of business entities is critical in shaping the economic environment and often - the most important tool for the successful implementation of economic policies. It's worth mentioning, with giving priority to any of organizational-legal forms of business has an immediate impact on the activities of other business entities, so such state decisions require extensive, in-depth analysis of the expected effects of the planned changes, as well as careful attitude, as business activities are very sensitive to any changes.

As for the fiscal policy:

The world's dynamics of economic development demonstrate that, due to the current financial and economic environment, governmental policies that stimulate the success of the business sector is especially crucial to achieving balanced economic growth.

Improving the quality of financial cooperation between the state and the business sector receives special attention in the global pandemic and post-pandemic world. Financial and socioeconomic factors determine its importance. On one hand, collaborating with the government stimulates business since there are fewer financial risks and more resources available for specific projects. However, the growth of businesses provides the state with an advantageous return in the form of revenue from taxes. However, the government and business sectors are perceived as having competing motives as they promote their respective priorities: the government intervenes in the economy by regulating business operations and distributing specific regulators; business tries to maximize profits and reduce expenses; this connection creates the political and economic balance of power. In particular, the government may offer subsidies, discounts on taxes, and other forms of financial support while also regulating business activities through regulations, laws, and other policies.

In the process of formation of the fiscal framework for the development of Georgia, a special place is devoted to the analysis of the macroeconomic parameters of the country and the forecasting of future growth prospects. In consideration of the aforementioned, it is crucial to describe the fiscal directions of economic policy in the interaction between the state and the business sector: The business sector is impacted by tax policy in a variety of ways, including the use of tax incentives, changes in tax rates, and the imposition of taxes. The rights and obligations of taxpayers and tax authority representatives, the effectiveness of tax inspection procedures, the refinement of tax administration regulations, and other issues should all be made clear and easily understandable. The lack of clear interpretation of the aforementioned issues, frequently serve as the basis for disputes between tax authorities and business owners. In relation to the business sector, it is necessary to show caution in relation to giving a liberal character to the taxation of small and medium-sized businesses (special taxation regimes). In other cases, the situation may develop in such a way that due to different rates of taxation of income from different sources, the taxpayer may have an incentive to receive income in those firms that are taxed at a lower rate. One of the main conditions for the rationality of such a policy is the compliance of taxes with adjustable costs. It is important that the cost adjustment is aimed at leveling the playing field and not at creating an advantage. The benefits of reducing barriers may be offset by an increase in the average cost of output. However, the increase in scale also causes a jump in tax liabilities. If the limit of output volume, assets or the number of employees is set at a high level, then a

sufficient number of enterprises of the relevant field will accumulate near this limit, with which it will not be easy for beginners to compete. That's why it is necessary to pay relevant attention to the process of development of regulations, so that policies developed in relation to the business sector, not to create additional barriers to entry, instead of facilitating competition.

Therefore, the clearly defined objective of the tax policy cannot be considered to support or develop the business sector, unless substantial clarifications are made. Additional artificial stimulation may lead to inefficient use of resources even when the minimum efficient amount of production is not large. At such a time, the second part of the fiscal policy - the budget policy - should play an important role.

Fiscal policy, on the one hand, by purchasing goods, services, and labor, provides stimulation for the expansion of the business sector and/or may create new opportunities for business. And, on the other hand, through innovation and investment costs, it stimulates the implementation of business ideas.

In particular, Georgia actively implements free trade agreements and economic integration with various countries, it is a member of the World Trade Organization (WTO) and has signed free trade agreements with the European Union, China, Turkey and other countries, which ensured enhanced business access to the market and promotion of international trade; it created the National Investment Agency (GNIA) and Enterprise Georgia.

Georgia's economic policy has received positive evaluations from many international rating agencies and financial institutions; the respective results have been reflected in those indices and ratings used to assess countries' economic freedom.

The state government exerts its authority through various mechanisms, while state's decisions are recorded in a certain legal document that regulates or deregulates a particular issue. Any decision made by the state government has a specific regulation area and target audience; however, Covid-19 Pandemic shifted the global agenda and the primary and intensive focuses of state regulation in recent period have stemmed from the pandemic management strategy.

In terms of pandemic restrictions various business segments received individual guidelines on the necessary measures to continue their activities; however, it was not that easy to meet the requirements for individual business entities; states had to make quick and strict decisions in force majeure situations, which were mostly universal around the globe as they were based on World Health Organization (WHO) recommendations. Regulations covered all those areas,

where people needed to communicate and a human was the main object of the action. Indeed, the regulations directly affected various areas of economy and particularly, business entities, which play a prominent role in the country's economic stability.

Although small and medium-sized businesses are more adaptable to various crises and are easily transformable, they are still the most vulnerable business category to such crisis. Besides this, the factor of business location must be also considered in the struggle against crises, because large cities and settlements have a significant impact when fighting business crises, a high population equals a large number of customers.

COVID-19 was a stress test to expose flaws in various areas of the modern society. Every direction revealed its weaknesses and overconfidence. It is clear that the world "paused" by stopping activities to take pandemic-related measures, and this stagnation will have a long-lasting impact on the business environment and the country's economic processes. As mentioned before, after the WHO declared the new coronavirus (COVID-19) as a pandemic on March 11, 2020, individual guidelines were issued for various business areas regarding the measures necessary to continue the activities; however it was difficult for some of them to meet the requirements such as requirement of disinfection using a special method and liquids, with no detailed usage instructions; equipment of workers with special clothes, being rather expensive; or maintaining social distance in the workplace that was very difficult for many businesses due to the nature of their activity. These were the main reasons why majority of business entities voluntarily terminated operation.

The Georgian government quickly and intensely responded to the news. In between the regulations, it was impossible for business entities to plan or suggest anything for the smooth operation of business sector, since the government took decisions under force majeure.

Indeed, the pandemic affected all sectors, but with a particularly negative impact on those regions with the main economic activity in one direction only being the main source of income. In case of our country, in Ajara A.R. the main income of population is significantly depended on international tourism. Touristic companies were dramatically impacted by COVID 19 pandemics, especially the hotels – being majorly depended on the international tourists flows – incoming tourism; In terms of such force-majeure and critical situations, it is very difficult for companies to adapt, since the hotel business is totally depended on people accommodation. The only way out was to transform into "COVID Hotel", that was

done by a part of hotels to partially cover their operation costs. Katamadze, G. (2021). Tourism is one of the most vulnerable sectors in terms of pandemic period in Georgia, Autonomous Republic of Ajara. *Revista de turism-studii si cercetari in turism*, (32). It was critical decision that provided a small, but valuable support to hotel business.

Speaking about the interdependence of business and state rules, it should be noted that the business sector is entirely surrounded by state regulations, which develop parallelly to political-social-economic processes. In the force majeure situations neither the business nor the government have a preventive, anti-crisis or post-crisis strategy. As a result, in similar situations, both the business and the state have to prepare fast within a limited time frame. Herewith, it has to be taken into account that in the event of force majeure, the state must manage the most crucial areas first and then the rest.

The business entities don't have any strategy oriented on overcoming the force-majeure situations that erupted in the process of their operation; therefore, any of these similar events leads the company management to the mode of spontaneous decisions. The spontaneous decisions double the risk of strengthening the factors triggering the crisis. (Katamadze, G. Business Entity's Preventive-Anti-Crisis Strategy Model and Possibilities of Its Implementation in Georgia. *Economics. Ecology. Socium* 2022, 6, 38-45.)

The complexity of the crisis has a significant impact on general well-being, because the rigid method of managing companies in crisis, quick and urgent decisions, intuitive, risk-taking steps will threaten both socio-economic processes in general, and the issue of protecting fundamental human rights and freedoms.

While the state will allocate large amounts of money from the budget to offer some incentives, a preserved business sector, which managed to overcome the crisis, in long term perspective, will substantially support the state in rapid recovery. On the other hand, private business sector will feel strong backing and protection from the state and will take more responsibility in the area of tax and business process administration.

One thing is clear at this stage, the force-majeure caused by Covid-19 pandemics is over, however, overcoming the crisis which caused by this force-majeure is majorly depended on well-planned, well-thought-out actions of business entities, which may be connected to some risks; however, any risk insurance or mitigation, in terms of time, is more comfortable and relatively manageable process, than a force majeure, which appears suddenly and leaves us to evaluate the results only after it is over considering the next steps.

Important decisions made in the pandemic and post-pandemic period were the following:

- deferral of property and income taxes for tourism related business;
- six-month postponement of bank loan interest payment for small hotels;
- postponement of customs clearance for car importers;
- temporary suspension of income tax for persons with a monthly salary of less than GEL 1500;
- in the same period, the automatic VAT refund mechanism was launched and the VAT refund for businesses was increased;
- commercial banks were given access to long-term resources of GEL 600 million;
- a loan guarantee program for business loans was launched;
- Business support programs improved, including the Loan Interest Subsidy Program and the Micro and Small Grants Program;
- grants for machinery, greenhouses and irrigation systems;
- co-financing of loans and agricultural insurance;
- subsidizing diesel fuel prices;
- one-time assistance for registered landowners;

Tourism and construction/development support packages were also differentiated, which included the following:

- loan interest subsidy for hotels and bank guarantee interest subsidy for tour operators;
- property tax exemption and income tax deferral;
- inclusion of restaurants in the credit guarantee scheme;

In the area of construction/development:

- mortgage interest tax subsidy;
- guarantee for mortgage loans;
- ensuring the completion of ongoing constructions by issuing a purchase guarantee for no more than 30% of the residential area;
- introduction of the obligation to sell at least 20% of the residential area using an Escrow account (https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00Z2S4.pdf);

In parallel with the crisis and force majeure, the pandemic made business entities think about new opportunities for development linked to renewal of goods, introduction of new services, finding new suppliers and customers, promotion of e-commerce and remote channels, production efficiency among others.

- The study revealed that government and business collaboration is a process that benefits both parties and generates positive outcomes, which are ultimately reflected in the positive dynamics of the country's economic development and sustainability;
- The most beneficial conditions for business development are created through state regulations and general legislation, which are reflected in the taxation policies that are implemented based on the categories of business entities and in the easiest procedures for management of taxes and declarations;
- After the pandemic, businesses recovered from its pre-pandemic development processes, and during the past two years, significant increases in turnover and company registrations have been observed;
- The government has signed several conventions and agreements that support free trade with other countries in an effort to build worldwide commercial connections and boost exports. These will eventually improve the dynamics of the foreign commerce. Additionally, the country's national currency's stability process will be directly impacted in proportion to the growth of exports;
- The results of the research indicate that, depending on the circumstances, the influence of financial and economic cooperation on societal well-being is a significant factor in the economic policy strategy. The expected advantages of state-business sector collaboration were shown by empirical analysis, and they included social and environmental sustainability, economic growth, job creation, poverty reduction, and better service accessibility. Still, the findings should be the subject of independent research projects the future.

The state's backing of business entities, measures and projects promoting their activity are part of the strategy, which yields benefits to the state by strengthening the business sector and increasing economic indicators. Business support projects have become an established practice of recent years in Georgia, which played a prominent role in the postwar period, as well as numerous crises and post-crisis periods. Any crisis particularly raises the role of state institutions, whose effective activity directly impacts both - the image of the government and the international reputation of the country in general.

Georgia has a history of several decades of transition to a market economy, and despite radical changes in government and its policy over these decades, the business promoting projects were always clearly implemented, as the importance of business entities in the state's economic stability grows.

The general objective of business promotion state initiatives/programs is to improve the economic climate, which contributes to strengthening of the country's economy and business development. Such initiatives and programs can take different forms, such as simplification/relaxation of legislative regulations, as well as direct measures like infrastructure development and tax incentives.

„The State – Your Partner“ is a platform formed at the initiative of Georgian government, which joins more than 20 state programs focused on business support. The project mainly aims to simplify and increase access to state-provided financial and technical support for those who wish to start or expand a business. Currently, the programs of “Produce in Georgia”, “National Tourism Administration”, and “Rural Development” agencies. Accordingly, micro and medium-sized enterprises, export-oriented companies, entities operating in the field of tourism, farmers, agricultural cooperatives and others have the opportunity to receive state support (www.programs.gov.ge).

The Agency “Enterprise Georgia” was created in 2014 and represents a main state institution for supporting entrepreneurship, in particular, SME in the country. As it is stipulated in Georgia's 2021-2025 SME Development Strategy: “The aim of the Agency is to increase competitiveness of private sector, using the entrepreneurship support tools, as well as to support export growth and to encourage foreign direct investments attraction. Following these aims, the agency has 3 key directions: 1) Business Development; 2) Export Support; 3) Attraction of investments” (Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia). The programs of the agency are aimed at the promotion and development of small and medium-sized businesses, namely:

Table 8: List of programs

Industrial component	By facilitating access to finance and technical assistance, it is aimed to promote business development, create new enterprises and expansion or retooling of existing enterprises;
The direction of the hotel industry component	It is an initiative promoting the development of the hotel industry in the regions;
The micro and small enterprises support component	Provides financial support (grant program) and consulting to micro and small entrepreneurs throughout Georgia;
„Film in Georgia“ component	Promotes film industry. The program allows local and international producers interested in film production to shoot a film or create other audio/visual production in Georgia;
“Produce for a Better Future” grant program	provides support for joint production and partnership projects of the population living on both sides of the dividing lines in order to promote trade and related economic activities along the dividing lines (the Autonomous Republic of Abkhazia, the Tskhinvali region (territories of the former South Ossetian Autonomous District)), as well as to create a basis for cooperation and trust building;
Credit Guarantee Scheme	Facilitates the financing of viable small and medium-sized enterprises, which do not have the ability to meet their loan requirements within the existing credit policy or operate in a sector or market that is associated with particularly high risk according to the existing credit policy in the banking sector.
Export support	Export stimulation direction aims at increasing the country’s export potential, the competitiveness of Georgian products on international markets, the export volume of Georgian products and diversification of Georgian export markets. The export support direction of Enterprise Georgia works on export popularization and development issues. In terms of export promotion, the agency organizes international exhibitions, internal and external trade missions. In addition, the agency has created a trade portal and an online catalog of export products. Therefore, with the help of „Business Inquiry“ function on www.tradewithgeorgia.com the companies can post their bids and offers online.
The direction of “Invest in Georgia”	Its goal is the attraction, promotion and reinvesting of foreign direct investments in Georgia. This direction plays a role of a mediator between foreign investors and the Georgian Government in terms of providing services based on “one stop shop” principle and provides the interested investors with the various information and supports in effective communication with the Georgian party.

Source: <https://www.economy.ge/?page=services&s=72>

In 2022, a new, "Export Stimulation Program" was created by the Enterprise Georgia Agency and 3 programs were renewed: the universal industrial part of Produce in Georgia Program - Business Universal, Micro and Small Business Support Program and Credit Guarantee Mechanism. "Rural Development Agency" launched 7 new programs and also implemented 22 changes within 13 existing projects and programs. In particular, the following new programs were launched: hazelnut production promotion program; pilot program for women; bioproduction promotion program; state co-financing program for refrigerated storage facilities for berry crops of agricultural cooperatives; state program for the promotion of agricultural land owners; the measures of promotion of realization of the apple harvest in 2022. The agency made changes in the following programs: program of cofinancing of agricultural equipment; the state programme for the support of agricultural land owners; the state program for the support of agricultural land owners; tea plantation rehabilitation program; state program "Plant the Future"; the state program for co-financing of agricultural equipment; the state program for modernization of dairy industry and market access; the state program of technical assistance; agro insurance program; the state program for the rational use of the existing state-owned pastures in the highland regions; the state program for the support of dairy agricultural cooperatives; the state program for the support of beekeeping agricultural cooperatives; the project preferential agrocredit and the co-financing project of agro processing and storage enterprises; the measures to promote the sale of apple harvest in 2022 (https://www.economy.ge/uploads/files/2017/ek_politika/sme_strategy/2022/sme_annual_report_2022.pdf).

Startup Georgia:

Under the ordinance of the Government of Georgia, the venture investment program "Startup Georgia" was launched in 2016, as a part of the four-point plan of the government. The project coordination is ensured by Partnership Fund and Georgia's Innovation and Technology Agency (GITA). The program was jointly developed by Partnership Fund and Georgia's Innovation and Technology Agency and approved by the Ordinance of the Government of Georgia N206 as of May 11, 2016 (Government of Georgia). The agency provides funding to unique high-tech innovative ideas only, while the Partnership Fund finances innovative projects. Startup Georgia aims at supporting the development of businesses based on the innovators' ideas in Georgia and entering the international market.

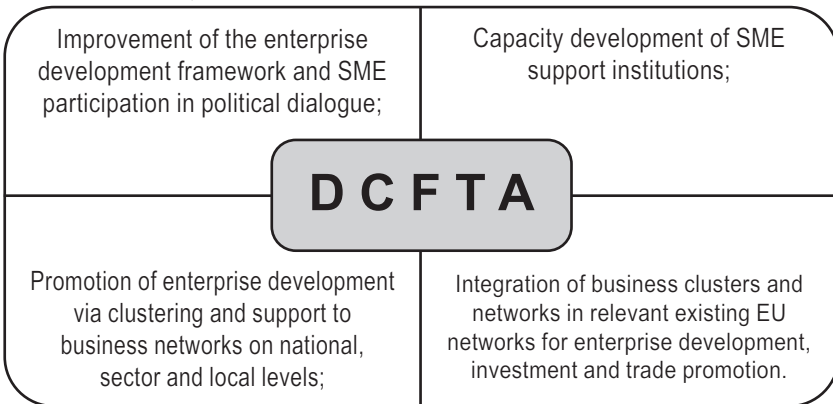
In terms of economic development process the Georgian government pays particular attention to small and medium-sized entrepreneurship and aims at

further improvement of the business climate to promote the growth and development of SMEs. Supporting the development of the private sector, particularly SMEs, is one of priorities of Georgia’s economic policy, that is also reflected in the country’s social-economic development strategy.

EU-Georgia Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA) is the most important part of an Association Agreement (Chapter IV – Trade and Trade-Related Matters), as it includes the mechanisms of economic integration with the EU and opens the internal market of the European Union for Georgia. DCFTA involves the liberalization of trade in both goods and services. Apart from this, DCFTA involves wide range of trade-related matters (for example: food safety, competition policy, protection of intellectual property rights, financial services and etc.) and envisages the gradual convergence of Georgia’s trade-related legislation with those of EU. DCFTA allows Georgia to gradually adopt three of the four freedoms of the EU Internal Market: freedom of movement of goods, services and capital. The fourth freedom – free movement of people is facilitated by visa liberalization process (MOA, 2018).

In the direction of supporting of SMEs, the project SME Development and DCFTA in Georgia also worth mentioning, which is co-financed by the EU and implemented by GIZ. The project aims at supporting the implementation of DCFTA-related institutional and regulatory reforms, with the strong focus on strengthening the capacities of SMEs, to increase competitiveness of this sector and to ensure its adaptation to the new regulatory environment. The project will create the ground for strengthening the SME sector in Georgia to ensure broad economic growth.

Table 9: The project involves four components:

The project promotes raising awareness of business community, including SMEs, on DCFTA. With its support DCFTA website (DCFTA.gov.ge) of the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia was created and DCFTA information Centers of the Georgian Chamber of Commerce and Industry was established (<https://dcfta.gov.ge/>).

In the wake of modern, accelerated economic processes around the globe, financial institutions became a prominent basis for the sustainable and stable development of the Georgian economy. Just like the start-up business, the strengthening/development of the business sector in general is significantly depended on proper financing and financial operations.

The main priority directions of the 2021-2025 strategy for the development of small and medium entrepreneurship in Georgia include:

1. Refining Legislation, institutional strengthening and improvement of the operational environment for SMEs;
2. Promoting the development of entrepreneurial skills and raising the entrepreneurial culture of SMEs;
3. Improving access to finance for SMEs;
4. Promoting the export growth, access to market and internationalization of SMEs;
5. Promoting Electronic Communications, Information Technologies, Innovations and Research and Development for SMEs;
6. Promoting the Development of Women Entrepreneurship;
7. Promoting the Development of the Green Economy for SMEs.

(https://www.economy.ge/uploads/files/2017/ek_politika/sme_strategy/2022/sme_strategy_2021_2025_eng_2.pdf).

The programs of Georgia's Innovation and Technology Agency (GITA) should be highlighted, which are designed to support the process of creation and development of an innovative ecosystem in the country, to promote the commercialization of knowledge and innovation, to stimulate the use of innovations and technologies in various sectors of the economy, as well as to promote the growth of exports of innovations and high-tech products. The agency provides financial assistance to start-up. The agency implements various programs aimed at financing startups and business development, and offers free services to interested parties. In addition to the Technopark, the agency has a common workspace, as well as a universal laboratory of industrial innovations FABLAB, a conference hall, meeting rooms and a recreation area. The innovation agency also offers startups a shared workspace, the so-called "co-working" spaces for free.

It should be noted that both state and international programs and foundations supporting business development tend to focus on innovative business, technological factors, smart technology among others in recent years. The requirements in this direction are emphasized in grant funding.

While the primary concern of all state institutions during the pandemic was to ensure public safety and economic stability, as soon as the signs of the end of pandemic appeared, the state entirely focused on economic growth and business climate strengthening.

In recent years, two events of great global influence have completely changed the rules of the game of world economic relations- these were the COVID 19 pandemic and the war in Ukraine.

Georgia, which depends mainly on external factors, was subjected to a massive economic shock as the result of the pandemic. The corona virus, which has had an extremely detrimental effect on Georgia, quickly damaged the economic growth that was achieved in 2019, Additionally, it directly affected industries. The covid 19 pandemic has been a stress test of the world's macro and micro economy, the consequences of which are expensive but very important for future sustainable development.

The pandemic period was particularly problematic for inflation. In the initial period, after the declaration of the state of emergency and the closing of the borders in March 2020, the national currency depreciated. During this period, the prices of food products also started to increase. COVID-19 is a worldwide pandemic that puts a stop to economic activity and poses a severe risk to overall wellbeing. The global socio-economic impact of COVID-19 includes higher unemployment and poverty rates, lower oil prices, altered education sectors, changes in the nature of work, lower GDPs and heightened risks to health care workers (M. Mofijur a, 2021). Traders who were completely dependent over the transportation systems, have been effected the most doe to this pandemic. Also, due to significant increase in number of infective cases, the daily worker count has decreased leading to a major impact of industrial sectors (NT Pramathesh Mishra a, 2020). The post-pandemic era is an area worthy of future research because recovery from the catastrophic effects of COVID-19 is a process that necessitates extensive attention—both academically and institutionally (Petrova & Tairov, 2022). The pandemic caused by Covid 19 has become the reason for the economic crisis (Narmania & Zurashvili, 2022). The crisis has worsened the state of public finances in emerging market and developing economies (Kovzanadze, 2021). Restrictions introduced against the spread of COVID-19, alongside the

subsequent intensification of the economic recovery process and accompanying rising demand, have led to a bottleneck of transportation channels, dramatically increasing worldwide transport costs and other operating costs. These, in turn, have affected the final prices of almost all products. Following the deep economic crisis of 2020 resulting from the COVID-19 pandemic, global economic activity recovered considerably in 2021.

Inflation in Georgia has a decreasing trend, and in June 2023 headline inflation fell to 0.6%. This reduction was mainly due to exogenous factors. Prices of raw food commodities and oil on international markets have recently been decreasing. Together with the strengthened GEL exchange rate, this reduces the prices of imported goods in Georgia. Inflation of domestically produced goods is also decreasing, albeit at a relatively slow pace – a trend that is expected to continue during the year (National Bank of Georgia, 2023).

With the stabilization of fuel prices and the gradual recovery of supply chains, the cost of transportation continues to decline globally. The price of international shipping peaked in September 2021 and has had a downward trend since early 2022, which has had the effect of slowing down imported inflation. In June 2023, freight prices decreased by 7.4% month on month and by 77.5% annually to approach pre-pandemic levels (National Bank of Georgia, 2022).

A high inflationary environment has prevailed in both developed as well as in emerging and developing countries in the second quarter of 2023. However, it should be highlighted that despite a recent downturn in food and oil prices and the difficult economic situation, the level continues to decrease globally. High domestic inflation is largely related to the increase in the price of services, of which the highest contributions were made by the increase in prices of banking services, apartment rent, notary tax, and cafes and restaurants. Of the 8.5% local inflation in June, 5.4 pp came from services.

The high inflation in services is partially a result of a sharp increase in the number of foreigners in the country and a reflection of increased pressure on prices. Despite positive indications given the reality of the slow global economic expansion, the ongoing high and above-target global inflation, and the uncertainty Macroeconomic projections continue to be characterised by unusual uncertainties and dangers related to the Russia-Ukraine war.

The country's general macroeconomic indicators and international rating indices are as follows (National Bank of Georgia, 2024):

Table 10: General macroeconomic indicators

Name	Source:	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Population, end of the year (thousand)	<u>Geostat</u>	3,729	3,726	3,730	3,723	3,717	3,729	3,689	3,736	3,695
Unemployment Rate	<u>Geostat</u>	21.9%	21.7%	21.6%	19.2%	17.6%	18.5%	20.6%	17.3%	16.4%
Annual Inflation, end of period	<u>Geostat</u>	4.9%	1.8%	6.7%	1.5%	7.0%	2.4%	13.9%	9.8%	0.4%
GDP, Bill. GEL	<u>Geostat</u>	34.5	36.6	41.3	45.4	49.7	49.8	60.7	72.9	80.2
GDP, Bill. USD	<u>Geostat</u>	15.2	15.4	16.5	17.9	17.6	16.0	18.9	25.0	30.5
GDP real growth	<u>Geostat</u>	3.4%	3.4%	5.2%	6.1%	5.4%	-6.3%	10.6%	11.0%	7.5%
GDP per capita, USD	<u>Geostat</u>	4,085	4,143	4,420	4,804	4,741	4,301	5,084	6,731	8,210
Gross External Debt/GDP	<u>NBG</u>	100.6%	103.2%	105.2%	99.9%	106.9%	130.3%	117.0%	94.3%	79.1%
Commercial Banks Loans, Billion GEL	<u>NBG</u>	16.0	18.9	22.3	26.6	31.9	38.2	43.1	44.8	52.7
Commercial Banks Loans Growth	<u>NBG</u>	23.5%	18.1%	17.8%	19.4%	20.0%	19.7%	12.7%	3.9%	17.6%
Deposits in Commercial Banks, Billion GEL	<u>NBG</u>	14.4	17.0	19.9	23.1	26.3	34.6	37.2	44.3	50.6
Deposits in Commercial Banks, Growth	<u>NBG</u>	23.5%	18.2%	16.8%	16.1%	13.9%	31.9%	7.5%	18.9%	14.2%
Loans Dolarization Ratio (Banking sector)	<u>NBG</u>	64.6%	65.4%	57.1%	57.1%	55.4%	55.7%	50.8%	45.0%	45.2%
Monetary Policy Rate	<u>NBG</u>	8.00%	6.50%	7.30%	7.00%	9.00%	8.00%	10.50%	11.00%	9.50%
Lending Rate, National Currency	<u>NBG</u>	19.4%	18.2%	16.8%	15.7%	15.4%	14.4%	15.7%	16.2%	15.3%
Lending Rate, Foreign Currency	<u>NBG</u>	10.3%	8.7%	7.9%	7.6%	6.3%	6.9%	6.3%	8.6%	9.0%

Source: <https://nbg.gov.ge/en/statistics/international-rating>.

General Government Budget revenue, expence and Net operating balance has been steadily increasing over the past years. As a result of the data analysis, it can be seen that the dynamics in the post-pandemic period are positive. The data represented in the tabel below:

Table 11: Dinamic of budget of Georgia

Budget							
	2023				2023	2024*	
	I	II	III	IV		I	II
Revenue	5,069.7	5,798.7	5,389.6	5,866.2	22,124.2	6,323.8	6,555.0
Taxes	4,609.3	4,899.7	4,893.2	5,330.4	19,732.6	5,773.4	5,766.2
Income Tax	1,541.8	1,471.0	1,532.2	1,526.5	6,071.5	1,748.1	1,824.3
Profit Tax	671.1	441.8	475.3	430.0	2,018.2	620.8	1,116.1
Value Added Tax	1,957.2	2,019.3	2,176.9	2,233.6	8,387.0	2,147.9	2,222.8
Excise	434.1	530.5	638.2	667.5	2,270.3	515.3	665.1
Custom Tax	32.1	39.3	42.7	37.1	151.2	31.8	36.0
Property Tax	6.7	475.1	20.5	146.1	648.4	10.3	490.4
Other nonclassified Taxes	-33.7	-77.3	7.4	289.6	186.0	699.3	-588.5
Social contributions	-	-	-	-	-	-	-
Grants	89.2	30.7	28.9	52.3	201.1	82.0	27.6
Other revenue	371.2	868.3	467.5	483.5	2,190.5	468.4	761.2
Expense	4,229.1	4,506.8	4,666.3	5,154.0	18,556.2	4,948.7	5,188.7
Compensation of employees	626.7	642.1	652.1	758.3	2,679.2	721.1	778.2
Use of goods and services	549.9	714.1	647.8	848.5	2,760.3	654.9	737.3
Interest	313.0	227.3	375.9	278.7	1,194.9	422.1	291.9
Subsidies	553.6	554.3	572.0	699.9	2,379.8	600.8	652.5
Grants	6.6	8.8	1.3	11.6	28.3	9.3	5.7
Social benefits	1,647.8	1,746.0	1,896.5	1,821.6	7,111.9	1,924.6	2,008.7
Other expense	531.5	614.2	520.7	735.4	2,401.8	615.9	714.4
Net operating balance	840.6	1,291.9	723.2	712.2	3,568.0	1,375.1	1,366.3
Net acquisition of nonfinancial assets	742.2	1,214.5	1,557.8	1,941.9	5,456.4	1,141.8	1,342.4
Net lending (+) / borrowing (-)	98.4	77.4	-834.6	-1,229.7	-1,888.4	233.3	23.9
Net acquisition of financial assets	167.8	859.4	-121.4	-437.3	468.5	417.9	474.3
Domestic	167.8	859.4	-121.4	-437.3	468.5	417.9	474.3
Foreign	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Monetary gold and SDRs	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Net incurrence of liabilities	69.4	782.0	713.1	792.4	2,356.9	184.6	450.4
Domestic	43.8	615.6	282.2	456.2	1,397.8	229.8	212.9
Foreign	25.6	166.4	430.9	336.2	959.1	-45.2	237.5

Source: WWW.GEOSTAT.GE

In the second quarter of 2023, compared to the same period last year, consolidated budget revenues increased by 24.2 percent and expenditure increased by 12.5 percent. At the same time, the operating budget of the consolidated budget, which represents the savings of the government, amounted to 1291.9 million GEL, while the total balance was set at 77.4 million GEL. A significant share of budget revenues is accounted by tax revenues, accounting for 84.5 percent in the second quarter of 2023. The consolidated budget received GEL 4,900 million in taxes, which is 23.9 percent more than the same period of the previous year. Revenue from income tax increased by 20.0 percent year on year to GEL 1,471 million. Reduction is observed in the form of revenue from profit, which decreased annually by 1.6 percent compared to the second quarter of 2022, amounted to 442 million and is 9.0 percent of total revenue from tax (Ministry of Finance of Georgia, 2023)

Taking into account the business crises in the background of the pandemic and the Russia-Ukraine war, it is interesting to analyze the employment statistics, where it can be seen that the number of employed people in Georgia is increasing, while the number of unemployed is decreasing (National Statistics Office of Georgia, 2023) .

Table 12: Employment and Unemployment

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024-I
LABOUR FORCE, THOUSAND PERSONS	1641.4	1605.2	1572.8	1523.7	1533.6	1551.6	1596.3	1630.5
EMPLOYED, THOUSAND PERSONS	1286.9	1296.2	1295.9	1241.8	1217.4	1283.7	1334.6	1401.9
UNEMPLOYED, THOUSAND PERSONS	354.5	309	276.9	281.9	316.2	267.9	261.7	228.6
UNEMPLOYMENT, PERCENTAGE	21.6	19.2	17.6	18.5	20.6	17.3	16.4	14

SOURCE: WWW.GEOSTAT.GE

It should be noted that the number of registered, active and newly registered business entities is also increasing every year, and if we look at the dynamics of the last 10 years, a decrease was recorded in only a few components in 2020, the main reason of which was the Covid-19 pandemic (Katamadze G. , Small and Medium-Sized Enterprises In Georgia: Classification And The Legal Basis For Their Regulation. , 2023).

It is also important to consider the general statistical data related to business in recent years, according to which the dynamics of growth in the last three years in important directions are clearly expressed.

There are important prerequisites for the successful activity of small and medium-sized businesses in Georgia, including: a simplified business registration procedure, complete legislation taking into account international standards, preferential regimes, special statuses, state business support projects, good infrastructure and others (Katamadze G. , Small and Medium-Sized Enterprises In Georgia: Classification And The Legal Basis For Their Regulation. , 2023).

Business, as an important part of the economy, is especially affected by the political and economic processes. The state has a crucial role in the process of development of business entities; the role of business entities, in its turn, is also of great importance for the process and results of economic development of the country (Katamadze G. , 2022). The general key business data looks like this (National Statistics Office of Georgia, 2023):

Table 13: Business Statistics

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024-I	2024-II
Turnover, Billion Gel	71.7	86.6	109	114.3	150.4	181.8	204.6	48.9	53.6
Production Value, Billion Gel	38.2	41.6	47.5	46.2	57.6	71.8	77.9	17.9	20.5
Value Added, Billion Gel	16.8	19	20.7	22.3	22.3	27.8	36.2	...	...
Intermediate Consumption, Billion Gel	19	20.7	23.3	22.3	27.8	36.2	39.8	...	...
Fixed Assets, Billion Gel	28.2	34.9	33.8	36.8	38.7	44.7	46.8	...	...
Number of Employed, Thousand Person	19.2	20.9	24.2	24	29.8	35.6	38	...	...
Average Monthly Remuneration of Employees, Gel	34.9	33.8	36.8	38.7	44.7	46.8	48.8	...	...

SOURCE: WWW.GEOSTAT.GE

Geopolitical instability and a difficult external environment didn't stop Georgia from achieving its international credit ratings at levels achieved before the crisis began. The COVID-19 pandemic in 2020 caused a global economic crisis owing

to the temporary lockdown of the activities of certain sectors of the economy and firms operating within. This lockdown proved to be an effective mechanism for halting the spread of the virus by restricting contacts between humans (Papava, 2021). In 2020, in response to the new challenges facing the economy due to the spread of the novel coronavirus (COVID-19), the promotion of entrepreneurship has been expanded in the direction of existing business support programs. In particular, the existing interest subsidy scheme in the direction of production and hotel industry was expanded, the design of the credit guarantee mechanism was changed, and a new stage of the micro-grants competition was announced with increased funding and coverage. Along with this, additional effective business promotion mechanisms were developed, namely in the areas of tourism, restaurant industry, event organizers and construction sector. Based on the above, in 2020 the budget of the agency increased from 57.5 million GEL to 477 million GEL (ENTERPRISE GEORGIA, 2020).

The Covid-19 pandemic created significant challenges to the financial condition of business. In this situation particularly SMEs were significantly damaged. As it was mentioned above, the Covid-19 pandemic and respective economic crisis has created serious problem of liquidity in business sector. Accordingly, the state assistance towards the private sector was directed to mitigate liquidity problems, both through canceling or postponing of tax obligation, as well as through providing direct financial assistance. To this end, the state financial assistance programs were modified, namely deadlines and limits of co-financing changed and the list of fields eligible for co-financing was expanded. Also new instruments were added to existing once (Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, 2021).

The significant and rapid changes in the global supply chain caused by the Covid-19 pandemic can be used by Georgia as an opportunity to make the most of its geographical location in the process of transporting Asian and European cargo (Katamadze & Katamadze, 2023).

Food transportation in Georgia cannot meet the sustainable development goals envisaged by the 2030 agenda, an asymmetric transportation infrastructure is formed in the transportation market, the role of transportation in inclusive economic growth is small. Sustainable transport is critical to achieving food security, increasing local production and developing food markets (Kharashvili & Gechbaia, 2023).

International evaluation is highly significant for the economic condition of the country since it is the first source of data on the macroeconomic situation and it

is easily available. This record can definitely serve to provide an overview for an investor before making an investment in a country.

According to the World Bank “Doing Business” ranking Georgia holds its leading positions (Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, 2022)

Doing Business ranking (Georgia)

Source: WWW.ECONOMY.GE

In the first half of 2023 tourism revenues increased by 58% compared to the same period of 2022 and reached USD 1804.5 million. In the first half of 2023 tourism revenues increased by 24% compared to the first half of 2019. The strongest recovery was observed from Israel, Turkey, Ukraine, EU and Russia (Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, 2023).

During the economic analysis of the post-Covid period, it is also important to note the factor of the Russia-Ukraine war, due to which the number of temporary residents from Ukraine, Russia and Belarus has significantly increased. At the same time, against the background of the large amount of foreign currency that

came in, the national currency GEL also strengthened sharply. It should be noted that a large number of incoming foreigners settled in tourist-attractive cities, where the infrastructure is optimally maintained. The abundance of newly opened coworking space-offices in cities (especially Batumi and Tbilisi) proves that access to fast Internet is especially important for them in order to be able to work remotely online. Along with all this, it should also be taken into account that the COVID-19 pandemic accelerated the expansion of the digital economy within all countries of the world (Lucaci, Nastase, & Aceleanu, 2022).

Some review shows that almost all macroeconomic indicators have slowed or become hostile, suggesting a negative effect of Covid19 in the underdeveloped counties economy. Similarly, at the micro-level, the review shows that it has seriously influenced the national economy and commercial companies (Tisha, 2021). The COVID-19 pandemic clearly illustrates these effects worldwide. Thus, policymakers and legislators should carefully analyze the phenomenon to create new rules structured to help businesses and individuals avoid uncertainty's negative influence on corporate actions (Saad Asaad Al-Thaqeb, 2022).

Restrictions in travel and mobility had severe effects on labour markets as well as consumer demand for products and services, while they also affected the transport of materials that aggravated the inadequacy of companies to meet the production requirements which affected all societies and have had rippling effects across the economy (Delardas, Kechagias, Pontikos, & Giannos, 2022).

In Q3 2023, international traveler trips increased by 19.4% YoY and amounted to 2,706,863. International traveler trips also include trips made by international visitors. In Q3 2023, International visitor trips reached 2,298,720 (21.0% higher compared to the same indicator of Q3, 2022). The majority of trips conducted by international visitor were from Russia (571,421, increase by 7.2% YoY), Turkey (498,892, increase by 77.3% YoY) and Armenia (338,970, increase by 4.0% YoY). In Q3 2023, income from foreign travel amounted to 1,447.1 mln USD, a 5.3% increase YoY (Parliamentary Budget Office of Georgia, 2023).

According to Georgian Parliamentary Budget Office In Q2* 2023, wholesale and retail trade had the highest share in GDP structure (15.5%). The important share was observed for several sectors, namely, real estate activities (10.6%), manufacturing (8.9%), construction (7.7%), agriculture, forestry and fishing (7.7%), public administration, defense, social security (6.9%) and transportation and storage (6.0%) (Parliamentary Budget Office of Georgia, 2023).

Diagram 1: GDP and Economic Growth

Source: <https://www.mof.ge/4552>

Business entities should be adapted to the business environment, which is subject to many changes caused by various factors. That's why the companies and their management should take this into consideration: 1) the ongoing processes in the country; 2) adequate reflection or adaptation of any changes to the company's activity (Katamadze G. , Business Entity's Preventive-Anti-Crisis Strategy Model and Possibilities of Its Implementation in Georgia, 2022).

With an overarching goal to ensure major developments in the macroeconomic environment are timely detected and decision-makers are thereby equipped with the most up-to-date information to plan/adjust the relevant policies, Parliamentary Budget Office provides macroeconomic reviews on a monthly, quarterly and an annual basis. According to 2023 Quarterly Report:

- In Q3 2023, according to preliminary estimate real GDP increased by 5.4%. Should be remarked, that real GDP growth is in less than forecasted 6.9% in August by parliamentary budget office.
- In Q3 2023, annual inflation amounted to 0.6%, lower than the inflation target of 3.0%.

- In Q3 2023, the negative overall balance of consolidated budget amounted to GEL 834.5 million.
- Public debt in nominal terms shows an increasing trend. The share of external debt in total public debt decreased. Namely, the share of external debt made up 73.7%, while the same indicator in Q3, 2022 was 76.3%.
- In Q2 2023, current account balance worsened. Namely, current account negative balance amounted to USD 366.0 million.
- In Q3 2023, the amount of international reserves reached USD 5,273.2 million.
- In Q3 2023, the share of the export in external trade decreased from 30.0% to 28.7% YoY.
- In Q3 2023, remittances decreased by 15.1% YoY and amounted to USD 872.0 million.
- Monetary policy (refinancing) rate decreased to 10.0% since September, 2023.
- GEL depreciated against USD by 2.4% QoQ and appreciated by 7.7% YoY.
- Dollarization coefficient decreased on both deposits and loans YoY (Parliamentary Budget Office of Georgia, 2023).

As research based on official sources and data has shown, currently, the post-pandemic macroeconomic situation and dynamics in Georgia are positive. Despite the severe consequences of the pandemic and wars in recent years, the development of the country is proceeding irreversibly and the planned projects and programs are being carried out in a normal manner, without restrictions or interruptions.

Macroeconomic factors trigger the internal factors that drive the business entity's crisis; therefore complex, multi-factor crisis situations require more sophisticated stabilization and rehabilitation measures. If in some cases, there is a possibility to modernize the company's technology for instance, but the country's exchange rate continues to fluctuate under foreign shocks, the investments made into anti-crises measures may be even more harmful to the company. Therefore, the state's involvement in stabilizing macroeconomic forces is crucial for business.

The main goal of the country's responsible macroeconomic policy in support of free economic relations is to ensure favorable business climate, low taxation, and to promote long-term economic development.

When analyzing macroeconomic indicators, the Georgian government mostly bases on the following international rating data:

- Doing Business – which is a part of World Bank Group, issues its reports annually. The World Bank ranks doing business using 10 different indicators and assesses the regulations that strengthen or hinder business activity;
- Fraser Institute - is an independent overview of world economic freedom. The world economic freedom measures the state's economic freedom according to five major area;
- The Economic Freedom Index assesses the ability to start, operate and close a business;
- The Global Competitiveness Index (GCI), defined by the World Economic Forum, measures the quality of the macroeconomic environment, the state of the country's public institutions, and the level of technological readiness;
- The Corruption Perception Index includes the overall extent of corruption (frequency and/or volume of corrupt transactions) in both the political and public sectors and ranks countries according to the perception of corruption;

The Georgian government also considers credit ratings such as: S&P (Standard and Poors), Moody's and Fitch, which has rated Georgia since 2005.

- The state's macroeconomic policy should be as much as possible focused on protecting against sharp fluctuations in the foreign exchange market caused by external shocks, with market interventions used as often as possible. The state's role with tightening its monetary policy, might be crucial for the viability of business entities.
- The current macroeconomic situation in Georgia was significantly determined by the decisions taken by the Government of Georgia during the Covid-19 pandemic, according to which various directions of the economy were in the mode of maximum monitoring and assistance. The government has tried to put less pressure on businesses despite strict restrictions around the world.

- The financial interventions carried out by the government in the direction of both health care and economy turned out to be vitally important both for business entities and for the country as a whole.
- After the end of the pandemic, the economy began to recover quickly, but all this coincided with the beginning of the Russia-Ukraine war, which again created an unstable economic and political situation in the region. However, At the same time, it should be noted that due to the inflow of foreign currency by temporary residents from Russia, Ukraine, Belarus and other countries during this period, the national currency stabilized and began to strengthen.
- As the research revealed, at the moment the macroeconomic data of Georgia is good and does not suffer from sharp fluctuations. Clear directions of monetary, fiscal and general state economic policy allow for positive forecasts.

2.2 SMEs and Challenges of Banking Policy during the Pandemic and Post Pandemic Periods

Financial institutions form a strong link in the chain of business operations of the modern world; in addition, they may also be thought of as a binder. During the Covid -19 pandemic the financial institutions all over the world, and in Georgia as well, faced a number of problems and challenges: on one hand, there was a large number of consumers and mortgage loans to individuals, and on the other hand, loans issued to business entities for working capital and fixed assets, real estate purchase and other purposes turned out to form the major part of their loan portfolio. The pandemic has led the natural persons, as well as legal entities into a force majeure situation, while the decisions of financial institutions were crucial for their viability. However, the purpose of the study is to consider the impact of lending policies on business entities and their development processes.

The chapter discusses the policies of financial institutions during the Covid-19 pandemic and the post-pandemic period, the chronology of the decisions made and the outcomes of such decisions based on available official data, also the impact of lending on business entities and identifies modern trends and

challenges. Important is the decisions made by the National Bank of Georgia before and after the pandemic, in relation with the official data on loans and financial transactions that the National Bank generated.

Financial institutions are the fundamental components of the country's economic processes, which include several financial transactions inside and outside the country, as well as the business financing process, which is essential to the continuous functioning of business entities.

Financial institutions may have a substantial impact on both the country's overall economic processes and the microeconomic activities of business entities. Irresponsible lending by any financial institution may lead a company to an unexpected, force majeure, crisis situation, often resulting in bankruptcy and termination of the activities of a company.

It should be highlighted that in most cases, the stoppage of business activities is followed by debt repayment difficulties. Overdue loans result in additional fines; unless they are paid on time, the respective legal actions start against the company, the bank seizes and sells the property guaranteed to secure the loan.

Monetary and credit policies have a considerable influence on the country's economic processes. The goal of monetary and credit policy is to ensure the country's economic development and stability, to preserve the stability of the national currency, to regulate and oversee the factors that influence it, such as the availability of funds and others.

In recent years, in the context of global crises (Covid-19 pandemic, wars between different countries), it has become even more important to maintain the sustainability of business entities, because it is an issue that has been greatly impacted by the current challenges, both in terms of the business operating cycle and its management, in which financial operations play a critical role. The pandemic has produced a force majeure that has developed into a crisis (Katamadze & Tsiklashvili, 2024). It should be also noted that in international practice, there is a general methodology of anti-crisis management, which is general and basically includes cost reduction, accelerated collection of receivables, restructuring of credit obligations, and reorganization of the company.

Table 14: Currently, the data on the main financial institutions operating in Georgia are the following:

Financial Institutions								
Period	Commercial Banks				Non-Bank Depository Institutions	Microfinance Organizations	Loan Issuing Entities	Exchange Bureaus
	Total	Foreign Controlled	Branches ¹	Service Centers				
01-2023	15	13	139	764	1	36	176	691
02-2023	15	13	140	767	1	36	174	695
03-2023	15	13	142	771	1	35	174	699
04-2023	15	13	142	771	1	35	173	696
05-2023	15	13	142	768	1	35	172	697
06-2023	15	13	144	760	1	34	172	705
07-2023	15	13	145	760	1	34	168	711
08-2023	15	13	145	752	1	34	166	719
09-2023	15	13	145	754	1	34	165	725
10-2023	15	13	145	757	1	34	167	724
11-2023	16	14	145	760	1	34	168	725
12-2023	17	15	146	759	1	34	169	728
01-2024	17	15	146	760	1	34	168	709
02-2024	17	15	148	760	1	34	167	708
03-2024	17	15	148	761	1	34	167	713
04-2024	17	15	149	763	1	34	165	704
05-2024	17	15	149	761	1	34	164	706
06-2024	17	15	149	757	1	34	164	709
07-2024	17	15	149	760	1	34	162	716

Source: <https://nbg.gov.ge/statistics/statistics-data>

The pandemic, in particular, creates many different kinds of problems for banks. This is expected to be worse in countries with weak financial market structures (Barua & Barua, 2020).

The pandemic has changed the world economy entirely and impacted tremendously most businesses. The banking system plays an essential role in this situation because it is a key component from an economic point of view (Marcu, 2021).

Financial institutions, taxes, international trade, environmental protection, consumer rights, labor regulation, competition and antitrust activities, is the main list, the combination of which creates a sustainable economic and competitive business environment, which is the main condition for the successful activity of business entities (Katamadze, 2023). The financial sector is the leading direction of the country's economic situation, which also directly affects the social situation. This is why the pandemic has put various areas at risk, including a significant impact on labor rights and relations (Katamadze, G., Tavdgiridze, L., & Bolkvadze, M., 2023). Businesses are paying more and more attention to these areas, and developing anti-crisis plans to guarantee their sustainability is becoming increasingly important (Katamadze, 2022).

Monetary policy has the biggest influence on commercial bank lending decisions in countries with stronger institutions, stronger financial structures, and competitive banking systems (Mishra, Montiel, Pedroni, & Spilimbergo, 2014). Government economic policy uncertainty is an economically significant risk factor for bank loan price determination (Ashraf & Shen, 2019). Central banks typically soften policy when the economy is weaker and strengthen policy when the economy is stronger (Arestis, Philip, Sawyer, & Malcolm, 2002). However, parallel to the recent crises, it is also important to mention the world development factor, namely, Globalization, on the other hand, can have an impact on central banks' motivation to control inflation, as well as on inflation trends in the short term as well as the medium term (Mishkin, 2009).

Based on the volume of credits granted by financial institutions, official documentation and data were studied for monetary policy and its systematic analysis. Official statistical information is used to analyze the country's economic policy and general economic parameters. And in-depth interviews with the companies were conducted to obtain complete information regarding lending policies and general trends of business entities, which enabled the acquisition of empirical material. Finally, as a result of synthesizing all the results, we got a component analysis with relevant conclusions.

Individual economic and financial institutions have to function properly for the country's economical sustainability. Financial institutions play a crucial role in this process since they facilitate the flow, circulation, and financing of funds in many directions.

The international economic trends have a significant influence on a countries with an open economic system like Georgia. In today's world, methods and mechanisms for administering financial transactions are continuously developing,

which is correlated with the development of banks and the general success of the financial sector. State monetary policy decisions, and especially credit policy adjustments have significant implications for the country's economic health. The National Bank of Georgia continuously works to develop/improve monetary policy instruments and improve the effectiveness of its monetary transmission mechanism (Katamadze, 2020).

In different financial operations in Georgia, the circulation of money is mainly handled by commercial banks, which are different in their legal and organizational structure, but one of the primary characteristics of every bank is that they are responsible for various financial operations as well as fulfilling the obligation of responsible lending. Georgia's national currency, the "Lari," was officially introduced on September 25, 1995, and on October 2 of same year, it was recognized the only legal option for payment in the entirety of Georgia (National Bank of Georgia, n.d.). On July 7, 2014, the National Bank of Georgia Board authorized the GEL as the Georgian currency symbol (National Bank of Georgia, n.d.).

Georgia's Constitution states that the National Bank provides its operations independently. Legislative and government officials in Georgia are not authorized to get involved with the NBG's operations. The Organic Law of Georgia on the National Bank of Georgia defines the National Bank of Georgia's responsibilities and authority as the central bank of the country, as well as the guiding principles of its operations and the assurance of its independence. The primary guidelines of the monetary and foreign exchange policies established by the Georgian Parliament is carried out by the National Bank of Georgia while implementing monetary policy (Monetary Policy Report, 2024). The commercial banks operating in Georgia are obliged to provide completed Compliance Control System Supervision Questionnaires for the Commercial Banks, starting from 2021. This way supervisors can evaluate the compliance through off-site tools, in accordance with the Georgian legislation, together with legal acts/guidance notes issued by the NBG and the international best practices. During the pandemics entrepreneurs failed to maintain their financial position as they had to pay their all the fixed costs like, instalments of loans, salary, electricity bills, etc. without having constant earnings (Boro, 2022).

The decisions on state monetary policy and especially, the amendments to the credit policy, deserve special attention, having specific importance for the economic processes (Katamadze, 2020). By ignoring the factors of the loan process forms an irresponsible lending, which can be defined as follows: irresponsible lending is a lending of a financial institution to its existing or potential client without a comprehensive evaluation of the risks and financial

situation, which includes a purposeful disregard of anticipated risks or deliberate ignorance of a dishonest profit, intended for selling of a financial product. Responsible lending should be considered as a top priority for the banking industry, as it is one of the factors the neglect of which can lead to crisis in the business sector, having an important effect on country's economic development. Financial institutions' products should be transparent, with clear conditions of use. Contracts related to those services should be flexible, written in simple language; in this area, the government's objective should be to implement the strictest regulation while raising public awareness on the nuances of financial/economic concepts. (Katamadze, G., & Abuselidze, G., 2016). Strengthening economic awareness and basic studying/discussing economic-related topics in a simple language at the preschool stage is the cornerstone of developing future successful citizens and people equipped with essential skills for life (Tavdgiridze, Katamadze, & Bolkvadze, 2024). The proper lending strategy also includes evaluating the risks related to currencies, as fluctuations in exchange rates might cause problems for business entities. The progressive easing of monetary policy has increased lending activity. In March 2024, credit growth increased to 17.3 percent. The growth of consumer and business loans contributed significantly to credit activity. Business loans in GEL are increasing as monetary policy becomes more balanced. At the same time, the NBG's macroprudential policy, which expanded the maximum duration of unsecured consumer loans to four years on November 1, 2023, boosted the growth of consumer credit activity. As a result, the growth of consumer loans grew by 1.5 percentage points and reached 26.4% compared to the end of 2023 (National Bank of Georgia, 2024). The Georgian government's intervention into the process of Covid-19 pandemic management has seriously impacted the country's economic situation. During the pandemic, the government prioritized monitoring and helping different sectors of the economy. Despite the global restrictions, the government was trying to reduce pressures on business (Katamadze, Petrova, & Tsiklashvili, 2024). In the fourth quarter of 2023, the real Gross Domestic Product increased by 6.9% compared to the corresponding period of the previous year. In 2023, the current account deficit-to-GDP ratio reached a historical minimum of 4.3%. During the first quarter of 2024, the nominal effective exchange rate evaluated by 1.9% on a quarterly basis and by 13.1% on an annual basis. Along with the gradual easing of external shocks, the prices of imported goods decreased from the beginning of 2023, which thus reduced imported inflation. The prices of mixed products decreased by 1.9% compared to the previous year.

Table 15: Gross Domestic Product-Georgia (GDP)

	2019	2020	2021	2022	I 23*	II 23*	III 23*	IV 23*	2023*	I 24*
GDP at current prices, billion GEL	49.7	49.8	60.7	72.9	16.9	19.7	21.3	22.3	80.2	18.9
GDP at constant 2019 prices, billion GEL	49.7	46.6	51.6	57.2	12.6	14.9	16.5	17.4	61.5	13.7
real GDP growth, percentage change	5.4	-6.3	10.6	11	8.2	8.1	7	6.9	7.5	8.4
GDP deflator, percentage change	4	6.8	10.2	8.1	7.5	2.4	0.7	0.7	2.5	3.1
GDP per capita (at current prices), GEL	13 366.7	13 374.3	16 373.8	19 625.6	4 556.7	5 293.8	5 739.5	6 007.7	21 597.8	5 119.1
GDP per capita (at current prices), USD	4 741.4	4 300.8	5 083.6	6 731.2	1 728.3	2 069.1	2 189.4	2 229.8	8 218.8	1 916.4
GDP at current prices, billion USD	17.6	16	18.9	25	6.4	7.7	8.1	8.3	30.5	7.1

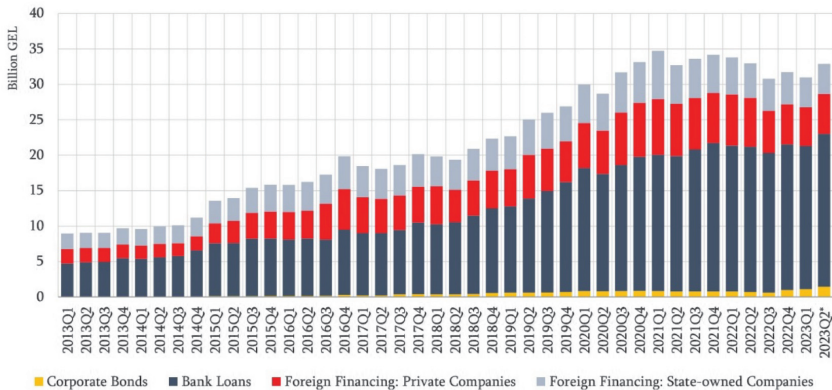
* Revised data will be published on November 15, 2024

Currently, there are 17 commercial banks and 34 microfinance organizations operating in Georgia. These are the key institutions that play an important role in economic processes. In order to support financial stability, the National Bank of Georgia supervises commercial banks. The Organic Law of Georgia on the National Bank of Georgia, the Law of Georgia on the Activities of Commercial Banks, and other legal acts include the requirements for the supervision and control of commercial banks. The concepts of risk-based supervision serve as the foundation for NBG's supervision of the banking industry. These indicate that more complicated or high-risk organizations or transactions receive more supervision resources. The Basel Committee on Banking Supervision's norms and principles, as well as EU law and worldwide best practices, serve as the foundation for banking supervision and regulation requirements. The first of the National Bank of Georgia's top focuses is financial sector transparency. Higher levels of transparency contribute to the reduction of information asymmetry, increase confidence in the financial industry, and protect the rights of investors and consumers. To do this, the National Bank of Georgia carried comprehensive improvements. One of the components of the financial sector's transparency is the transparency of commercial banks' information. Reports prepared in accordance with Pillar 3 and International Financial Reporting Standards (IFRS) are available

in accordance with National Bank regulations. These include details on regulatory capital requirements, corporate governance, risk management, and bank risk exposures. Various reports (Pillar 3 annual forms; Pillar 3 quarterly forms; Other forms of supervision) delivered by commercial banks to the supervisory authority. The National Bank of Georgia has started to gradually decrease the monetary policy rate in response to the present circumstances of the economy. The NBG started to progressively reduce off its stronger monetary policy in 2023, and up to January 2024, it decreased the rate of interest by a total of 2.0 pp, to 9.0%. (National Bank of Georgia, 2024). During pandemics, customers of commercial banks were given a grace period of three months for loans. The National Bank of Georgia significantly softened regulatory standards with regard to the grace period on loan repayment that commercial banks requested. This allowed commercial banks to have the biggest range of flexibility when it came to restructuring obligations for the consumers. The microfinance sector participated in the process as well (COVID-19, 2022). According to some scientists:the central banks in many countries have started “printing money” pattern in response to the pandemic (Wei & Han, 2021). Trend analysis, based on bank average performance and financial stability over quarterly periods, identifies a signal of recovery for bank stability during the second quarter of 2020 (Elnahass, Trinh, & Li, 2021).

Loans provided by commercial banks have increased greatly over the past ten years, and interest rates on loans in both national and foreign currencies decreased extensively. The statistics over the last years are as follows.

Diagram 2.

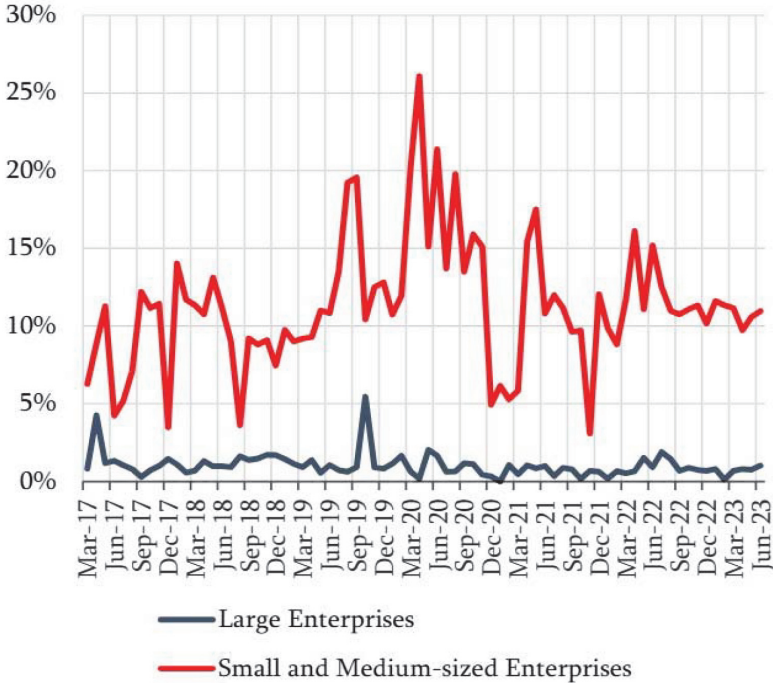

Source: The Financial Stability Report 2023 (www.nbg.gov.ge)

The Financial Stability Report is an annual publication issued by the National Bank of Georgia (NBG). According to this report: as a result of the Russia-Ukraine war, an increase in the share of rejected loan applications was observed in the first half of 2022, especially for small- and medium-sized companies. However, this ratio subsequently decreased and stabilized close to 11 percent in the first half of 2023. (The Financial Stability Report 2023, 2023).

Diagram 3: Chart: share of rejected loans in the segment of small and medium-sized companies

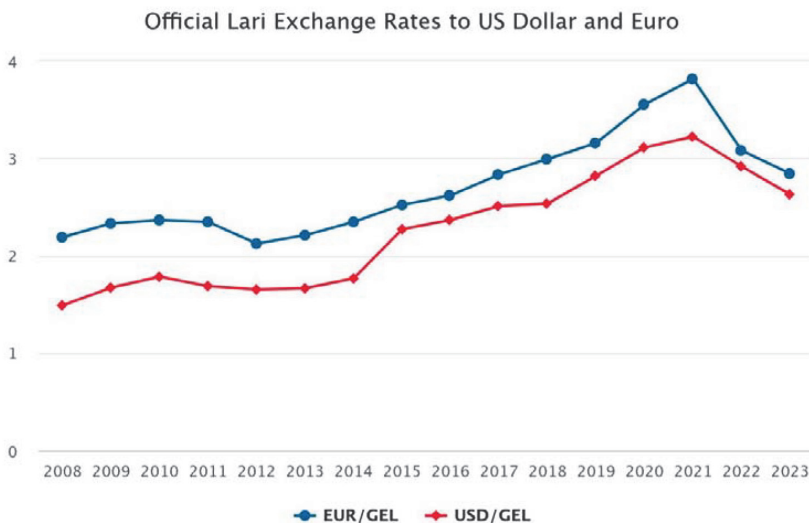
Source: Financial Stability Report 2023. www.nbg.gov.ge

Taking into consideration worldwide theory and experience, it is necessary to develop a clear/unambiguous definition of the term “small and medium-sized business entities” in Georgia, which will be universally relevant and implemented in different regulations (Katamadze, 2023).

The amount of loans given by commercial banks (excluding interbank loans) in April 2024 grew by 730.66 million GEL, or 1.36%, compared to the previous month (exchange rate effect eliminated, climbed by 1.66%), reaching 54.51 billion GEL by the end of April 2024. The amount of loans in national currency increased by 435.78 million GEL (1.47%), while the volume of loans in foreign currency increased by 294.88 million GEL, or 1.22%.

Loans issued by commercial banks Stock by the end of April 2024, the total volume of national currency denominated loans to resident legal entities issued by commercial banks amounted to 8.82 billion GEL (0.20 percent less than the previous month). (Loans, n.d.). Along with all other factors, the dynamics of foreign exchange rates in recent years are also important. Following its monetary policy framework, the NBG maintains a floating exchange rate system, which means that the exchange rate is governed by macroeconomic factors such as market demand and supply interactions. The data of the last years can be seen in the diagram.

Diagram 4.

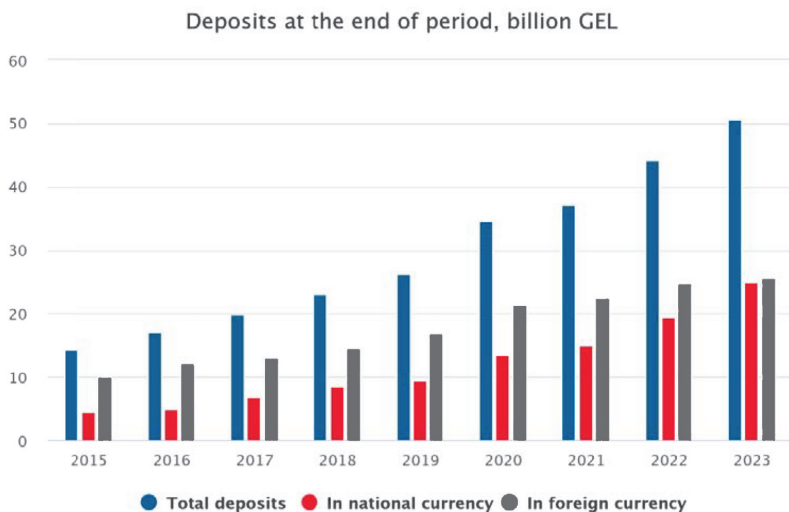
Source: (Monetary Statistics, n.d.)

At the beginning of 2024, total inflation remained considerably lower than the objective of 3%. The low inflation rate reflects the present monetary policies and the strong lari position. The NBG predicts that inflation will be below the 3% target in the first half of 2024, but will eventually average around it. While there have been favorable tendencies, inflation is still at danger due to local and foreign geopolitical changes. In addition to foreign causes, higher-than-expected internal demand increases to inflationary pressures. The National Bank of Georgia is gradually easing its restrictive monetary policy stance, taking into account these reasons. On May 22, 2024, the NBG voted to lower the policy rate by 0.25 percentage points, to 8.0% (Monetary Policy Report, 2024).

Subsequently should be noted that the Georgian National Bank has taken important steps to stabilize the national currency rate since 2016 (among them: determination of prices on goods in GEL, limitation of credits up to 100,000 GEL in foreign currency, national program of credit conversion (given to physical persons) into GEL, and fixing the maximum effective interest rate of credits), though the issue remains. In our opinion, the government should include certain specific programs in its long-term economic growth strategy, and the stabilization of the national currency should be prioritized. The government should implement some complex, interconnected actions in this regard. Otherwise, the growth in investments, the increase in the number of visitors, and other good indicators would have a “one-time”, separate and short-term effect in the economic development of the country.

According to IMF estimations, Georgia would have the quickest economic growth in the medium term (2023-2028) among regional and European nations, at a rate of 5.3%. Georgia has a track record of collaboration and strong backing from international financial institutions, which provides policy legitimacy, continuing reform momentum, and reduced financing risks. Georgia’s banking sector is strong, with sufficient liquidity, good profitability, and a low percentage of non-performing loans. The amount of loans in Georgia has continuously increased during the years. (Ministry Economy and Sustainable Development of Georgia, 2023). For a complete picture of the financial situation of the financial sector, it is also important to see the statistics of deposits, which clearly shows that the dynamics of deposits is growing, especially in national currency, which is a positive indicator. For details by currencies, see the diagram.

Diagram 5.

Source: (Monetary Statistics, n.d.)

Many scientists point out the important role of banks in the development of modern sectors of the economy (Kharaiashvili, Gechbaia, Tsiklashvili, & Katamadze).

As the analysis revealed, mainly small and medium business companies benefited from loan concessions. Interviews with small and medium-sized companies participating in the study revealed that the main reason for their refusal to postpone the loan was the existing financial reserves, which were sufficient to repay the loan for several months without problems.

Parallel to the difficulties caused by Covid-19, business has activated, becoming more adaptive, strong, inventive, and is currently starting to operate in creative directions (Katamadze & Tsiklashvili, 2024).

Monetary and credit policy is a set of actions to be implemented in accordance with the state policy and socio-economic challenges/processes of the country, with strict time management and control of accompanying measures. That is why it is important:

It is necessary for small and medium-sized business entities to be supported by the state as much as possible, and the credit resources offered to them should be low-interest, with flexible conditions and simple procedures. This is also one

of the mechanisms that ensures their financial stability and protection from crises;

Small and medium-sized business entities should have an individual anti-crisis strategy adapted to their business, a plan that includes alternatives to general business solutions during major challenges;

Government institutions, like enterprises, should have plans developed for faced with unforeseen circumstances and crises, which includes monetary policy and the financial sector in particular.

New types of crises are expected in the modern, developed world, which are naturally formed by a combination of developed socio-economic and political factors. Therefore, strategies must be constantly updated and adapted to current trends.

As soon as any new problems and challenges arise, as well as other institutions, private banks should cooperate continuously and intensively with state structures. Quick and effective solutions are especially important to avoid the negative consequences of any crisis.

CHAPTER III SMES: REALITY, TRENDS, PERSPECTIVES

3.1. The Impact of Covid-19 Pandemic on SMEs;

Countries around the globe faced a number of force majeure, crisis, and challenges over the recent decade, but COVID-19 pandemic, caused by the new coronavirus SARS-CoV-2² was the largest of challenges having dramatic impact. Pandemics took the lives of millions³, affecting heavily the economies of the countries, individual state institutions and especially, the business sector.

The world has faced several challenges in addition to the pandemic, among them climate change crisis, the refugee and migration crisis, continuous conflicts, political instability, economic crisis, health challenges (especially mental health issues), artificial intelligence, and cyber security problems.

In fact, the Covid-19 outbreak has topped the list of these problems, aggravating them. Global problems swiftly affect Georgia, just like they are around the globe, and its impact on the economy is especially sensitive.

Some researchers regard the Covid-19 pandemics as a set of catastrophic failures that have caused a number of issues affecting human health as well as economy, the global energy market, environmental protection, among others (Priya, S. S., Cuce, E., & Sudhakar, K. (2021). A perspective of COVID 19 impact on global economy, energy and environment. *International Journal of Sustainable Engineering*, 14(6), 1290-1305). Indeed, this list of challenges might be considered to be universal, since they refer to all key areas. Shortly after the pandemic started, several scientists predicted that Covid-19 pandemic would deepen socio-economic vulnerability, widen the wealth gap, and destroy low-income countries' health-care systems (Lenzen, M., Li, M., Malik, A., Pomponi, F., Sun, Y. Y., Wiedmann, T., ... & Yousefzadeh, M., 2020). Global socio-economic losses and environmental gains from the Coronavirus pandemic. *PLoS one*, 15(7), e0235654). The predictions were correct, and some countries are still struggling with the

---

² Coronavirus disease (COVID-19) is an infectious disease caused by the SARS-CoV-2 virus. https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

³ Number of COVID-19 deaths reported to WHO (cumulative total), <https://data.who.int/dashboards/covid19/deaths>

post-pandemic crisis. The pandemic has significantly impacted those countries, depending on imported goods. Changes in global trade relations were mostly caused by logistical issues, as the supply of commodities before the pandemic was heavily reliant on international logistics chains and marketplaces; the reason was an insufficient, unsatisfactory level of local supply (Batty, M. (2020). The Coronavirus crisis: What will the post-pandemic city look like? *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 47(4), 547-552).

In the first year of the pandemic's spread, there was no end in sight, causing public despair and loss of confidence despite the country's size and level of development (Barua, S. (2020). However, the situation changed significantly since the end of 2021, when some sectors of economy experienced major easing of strict, restrictive regulations. The rapidly changing regulations, made it difficult and impossible to assess countries' economic activities. Some scientists believe that the fast-evolving nature of crisis caused by the Covid-19 is the major obstacle to measure global economic activity (Jackson, J. K., Weiss, M. A., Schwarzenberg, A. B., & Nelson, R. M. (2020). Despite the uncertain situation, some researchers believed that in the post-pandemic world, discretionary demand would rise as people become more cautious and global retail leverage reach new heights (Bai, H. M., Zaid, A., Catrin, S., Ahmed, K., & Ahmed, A. (2020). According to some scientists, the social-economic, political and environmental effects of the pandemic should be the subject of priority research in social and humanitarian sciences to evolve into a new knowledge that will serve as a foundation for future informed political decisions (Madeira, A., Palrão, T., & Mendes, A. S. (2020). The pandemic has demonstrated the necessity of future cooperation among countries and the importance of global coordination in the struggle against various challenges, such as pandemic, climate change among others (Contractor, F. J. (2021). In fact, all these challenges require us to rethink and reconsider (Leach, M., MacGregor, H., Scoones, I., & Wilkinson, A. (2021). Post-pandemic transformations: How and why COVID-19 requires us to rethink development. *World development*, 138, 105233).

In terms of the modern global developments and new challenges, the world often faces the unforeseen, spontaneously arising processes, which can be classified according to their criteria and components, however, finally they can be categorized in two categories: crisis and force majeure.

In Recent years, particularly during the Covid-19 pandemic, the world discovered that until now, the standard entry on force majeure in legal acts and agreements, was the most essential point and, in many cases, the only way out

of a crisis for business entities. Its interpretation was critical in determining the proper economic, financial, political and other relations between the parties. The entry on “Force majeure” in the legislation, creates conditional freedom for the parties in the event of non-fulfillment of undertaken obligations; specifically, in case of force majeure, the parties are released from mutual obligations. There is no uniform definition of force majeure in Georgia’s Civil Code; the term’s definitions are provided in various legal rules, however, the relatively broad and comprehensive one reads as follows:

Force majeure events include, but not limited to, natural disasters, war (declared or undeclared), large-scale armed conflict or other military action, strikes, blockades, insurrections, sabotage, civil unrest, terrorist or guerilla acts, or other similar events that are beyond the control of any of the parties affected and cannot be avoided by any of them.

Georgian Civil Code defines force majeure as a basis for release from the contractual obligations (Civil Code of Georgia, 26.06.1997), however, the term is also found in various legal acts. The Civil Education Dictionary of the Parliament of Georgia defines force majeure as “an event that cannot be avoided” (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=6>).

Business entities, their activities and development opportunities are entirely regulated by the state rules, which change in parallel with the political, social and economic processes; herewith, in the events of force majeure, both business and state have to make decisions and take emergency measures in limited period of time, based on quick analysis, intuition and risks. Depending on the outcomes of such decisions, particular force majeure event may end or turn into a crisis.

Professor Elguja Mekvabishvili offers an interesting and consistent classification of economic crisis, particularly: “The general theory of economic crisis is founded on the following key postulates: first, crisis is characterized by uncertainty, or bifurcation, indicating that the society and economy in particular, are at a crossroads during and after the crisis. It can move towards innovation, progress, gain new qualities or degrade and destroy. Bifurcation is often accompanied by lack of information, which can lead to systemic netropy. Second, crisis is characterized by its abruptness, which can be caused by lack of information, or, excessive “information noise” on the contrary. Both of them lead to disorientation of the decision maker or structure, resulting in panic or unjustifiable inactivity; finally, each of them involves wrongdoing or wrongful inaction. Third, the crisis is accompanied by the risk of harming the system (sub-

system), which should be regarded as a legitimate result of mistakes made by decision making individuals or structures, organizational “failures”, and the interactions of the rapidly changing environment. Fourth, as a “window for opportunities” the crisis a stimulus for a shift in the paradigm of public development. It is worth noting that the word “crisis” implies “decision” or “turning point” in Greek; “act of separating” or “turning point” in Latin; both “threat” and “opportunity” in Chinese. Thus, the crisis might be regarded not only as a destructive, but also as a creative process. This is what distinguishes it from the “disaster”, which refers to the destructive component of the crisis only. Fifth, the economic crisis is diverse, as are the factors causing them. When analyzing the economic crisis, it is important to distinguish one or more factors that cause and determine its nature “ (mekvabishvili, 2012, p.20).

Joseph Schumpeter believed that crisis might be caused not just by economic causes, but also by external factors disrupting economic processes (Schumpeter, 2003).

The scientific literature includes the following theories: the theory of overproduction (Joan Robinson, Foster, & Catchings, 1962) explains cyclicity by the consumption deficit. Lack of spending leads to overproduction of items and provokes a crisis; the basis for avoiding the crisis is increasing of consumption (Robinson, 1962). D. Ricardo, an English economist considers that the unfair distribution of wealth is the basis for all economic crisis (Ricardo, 2001).

The Covid-19 pandemic, in its essence, turned out to be a force majeure circumstance for business entities; some survived it, while for others this process turned into a crisis.

Researchers L. Greiner, I. Idizes and others name different reasons for companies entering into crisis, however it should be noted that almost all of them can be narrowed into two large groups of external and internal factors. External factor is an independent event that the company cannot influence in any manner. External factors may include the country’s political and economic circumstances, force majeure, competition, moral wear and tear of products or services, and many others.

Internal factors might include managerial issues, low competence of employees, change in quality of products and services and so on. External and internal factors are closely linked to each other, as internal factors can intensify the effect of external factors and vice versa.

For crisis anatomy/classification, we think it would be interesting to compare three main directions – what is the crisis from the perspective of business entities and from the perspective of the state, and what is the general international classification of crisis.

Table 16: Classification of the crisis of business entities

The prospective of business entities	The general international classification	The prospective of the State
<p>General factors: Social-economic-political: The Increase of inflation; changes in the tax system; changes in the legislation; reduce of the incomes of citizens; unemployment increases; increase of crime rates.</p>		
Competition/ monopoly	An external factor of crisis	Competition (rivalry between actual or potential undertakings in the relevant market to gain advantage in the market) is the process in terms of the free market principles and is regulated by the Law of Georgian on Competition (21 March, 2014) and Monopoly (a special condition of an economic agent, state body, enabling it to have an essential impact on the market and limit the competition)
Credit policy (monetary policy)	An external factor of crisis	Is regulated by the National Bank of Georgia via the different legal acts. Is the regulated sphere
Management: ineffective financial management, ineffective HR management	An internal factor of crisis	The state defines the structure of managing bodies of the business entities and the general rules of share proportions by the Law on Entrepreneurs.
Marketing: incorrect market analysis, incorrect advertising campaign, damage reputation	An internal factor of crisis	A free market process

Currency exchange rate (monetary policy)	An external factor of crisis	A free market process/the currency exchange rate is defined by the currency market, consisting of commercial banks and those corporation or individuals who are interested on buying or selling the foreign currency. The currency market is open to participate for all those commercial banks or branches of foreign banks licensed in Georgia, having obtained the status of the participant bank from the National Bank of Georgia.
Business related legislation/laws	An external factor of crisis	Is regulated by the different legal acts, among them the Tax Code, the Law on Entrepreneurs, the Law on Competition and etc.
Force Majeure	An external factor of crisis	The government does not have any programs.

Source: by author

We group these factors according to the type of their regulation (whether they are regulated or not by the state/government) we will get the following picture:

regulated:

1. state fiscal and monetary policy;
2. the laws on business activities;

non-regulated:

3. Management;
4. Marketing

and the separate factor is force-majeure.

Under the influence of non-regulated factors, leading of the company into the crisis situation because of free market principles is the consequence of interrelated actions; prevention of such impacts should be the very aim and the interest of any business entity.

For modern enterprises, the past few years have been exceptionally challenging and full with obstacles. The Covid-19 outbreak and the subsequent war in Ukraine fundamentally altered the global agenda, having a direct impact on all areas, particularly the direction of the economy. Global economic processes were directly impacted by complex logistics, scarce resources, a lack of raw materials, and other issues.

Similar to many other nations, Georgia's economy depends heavily on the performance of its small and medium-sized company sector for both budgetary and macroeconomic stability. This segment is also the largest "employer" in our country and another reason for selecting them as a research object is the advanced number of business entities registered at the Registry of Entrepreneurs and Non-entrepreneur (Non-commercial) Legal Entities of Georgia (National Statistics Office of Georgia, 2023). "The role of business subjects in formation of economic climate is very important and often the most important tool for successful economic policy." (Katamadze, G., & Abuselidze, G., 2019, October). The Study of the Dynamics of Changes Affecting the Economic Growth Index of Georgia. In Proceedings of International Academic Conference on Management, Economics and Marketing (IAC-MEM 2019). These factors make the efficient operation of this industry crucial now and in the past during times of widespread lockdown and challenging company management. The pandemic has produced a force majeure that has developed into a crisis, and the methodology for managing and eliminating crises requires locating and neutralising each of its distinct actors using sophisticated methods.

A number of foreign researchers has devoted their works to crisis, among them E. Altman focusing on bankruptcy issues, J.M. Keynes, P. Samuelson, F. Hayek, I. Hann, A. Hansen - on the state role in the crisis management; and J. Shumpeter, R. Berns, and others mainly focusing on crisis management via credit interventions. Taking into account the opinions of the above-mentioned authors about the crisis, we believe that the crisis can evolve in one of three ways:

- it might be overcome;
- it might turn into an opportunity for the company's growth;
- it might result in a company's insolvency or bankruptcy and liquidation.

Our research focuses on the second type of crisis development direction we suggested, specifically the situation where the crisis presents an opportunity for business growth. Many studies have fascinating ideas about the crisis, force majeure, and generally the factors impeding the recent development patterns in the economy. Some of these studies see the crisis as a problem, while others see it as an opportunity (Donthu & Gustafsson, 2020). According to Ritter, T., & Pedersen, C. L. (2020) "This crisis is unique in terms of its global reach, economic impact, and political influence." The failure of any business entity to take specific measures during a crisis leads to its aggravation and, ultimately, to the liquidation of the company (Katamadze, 2022).

In addition to having a greater reliance on the Internet and using social media platforms more frequently, e-commerce has grown in a number of ways, affecting B2B, B2C, and C2C directions. A sizeable portion of the public sector continues to operate on digital platforms, much as the private sector digitised specific areas. This rapidly evolving process has become an irreversible trend in commercial life. In this regard, suggestions by Almeida, F., Santos, J. D., & Monteiro, J. A. (2020) are interesting on digital transformations, in particular: "COVID-19 has accelerated the processes of digital transformation not only in companies but also in individuals and public entities. The enormous challenge for managers is to get involved in this change, while trying to keep the business running, facing a different and uncertain future."

Also important is the work of scientists, according to which there are already consequences of the impact of the pandemic, for example: The Coronavirus pandemic developed the e-commerce and automation sectors and accelerated the decisions of entrepreneurs to upgrade their businesses over the Internet. Additionally, remote work has become an opportunity for many workers to work from home and for companies to reshape their organizational management. (LUCACI, NĂSTASE et al, 2022).

The opinions of Petrova, M., & Tairov, I. (2022) on digitalization and smart technologies are equally interesting, who argue that „As the goal of all smart-solution initiatives is to improve the lives of residents in order to be defined as successful and sustainable, the approaches must reduce pollution risks, increase access to social services, and more”. However, impromptu solutions to the situation are invariably ill-thought-out, dangerous, and disorganised. “The spontaneous decisions double the risk of strengthening the factors triggering the crisis. The only way to avoid crisis situations is to create a prevention anti-crisis strategy considering all the anticipated factors that might cause the crisis” (Katamadze, 2022). „Following the declaration of the new coronavirus (COVID-19) as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, separate guidelines were issued for various areas of business on the necessary measures to continue activities (<https://stopcov.ge/ka/Recommendation>). Due to the lack of better ideas, governments employed the same anti-crisis measures to tackle the Coronomic Crisis as were used during the global financial crisis of 2007-2009. In particular, these measures are aimed at alleviating the social situation of the population and supporting business. (PAPAVA, 2021)In Georgia, Touristic companies were dramatically impacted by COVID 19 pandemics, especially the hotels – being majorly depended on the international tourists flows – incoming tourism (Katamadze, 2021).

Based on Quarterly Economic Outlook of Ministry of Finance of Georgia (II Quarter, 2024) In the first quarter of 2024, the unemployment rate was 14 percent, which is 1.3 p.p. lower than the value of the previous quarter and 4.0 p.p. lower compared to the corresponding period of the previous year. Among them, unemployment in urban areas was 14.4 percent (-5.3 p.p. y/y), and in rural areas – 13.5 percent (-2.0 p.p. y/y). In the first quarter of 2024, the economically active population made up 55.0 percent of the working-age population (population aged 15 and older). In the first quarter of 2024, the unemployment rate for women was 11.1 percent, and for men it was 16.3 percent. In the first quarter of 2024, compared to the corresponding period of the previous year, the number of employees increased by 10.2 percent and the employment level increased by 4.7 percentage points. In the same period, the number of unemployed decreased by 18.1 percent annually. At the same time, the average nominal salary of employees increased by 13.2 percent, which amounts to 1943.4 GEL as of the first quarter of 2024 (Quarterly Economic Outlook- https://www.mof.ge/images/File/2024/Publikaciebi/02-08-2024/kvartali/2024Q2_ENG.pdf).

Diagram 6: Employment and Unemployment. Source: www.mof.ge

The key drivers of economic growth in the 21st century for all countries at the macro level, as well as for the success of individual companies at the micro level are the factors of the country's financial development and investment in human capital. Both of these components have gained considerable weight in terms of research and concepts. (Laktionova, Koval et al, 2021). The economic growth data of Georgia looks like this:

Diagram 7: Economic growth.

Source: https://www.mof.ge/mshp_ekonomikuri_zrda

The USD tended to be strong compared to other currencies at the beginning of the COVID-19 pandemic, when global uncertainty was high. The US dollar began to lose value in relation to the currencies of both developed and developing nations from the beginning of 2021. Due to increasing export figures, increased opportunity, and decreased US dollar, GEL began to rise significantly in currency in April 2021. GEL began progressively strengthening against the USD. It is also important to take a look at the dynamics of exchange rate fluctuations. The table presents the dynamics of exchange rate fluctuations from 2020 to 2023, where the tendency of strengthening the national currency is clearly visible.

Table 17: Change of foreign currency against Georgian Lari.

	USD/GEL		EUR/GEL		RUB/GEL	
	End of period	Period average	End of period	Period average	End of period	Period average
2020	3.2766	3.1097	4.0233	3.5519	0.0440	0.0431
I 21	3.4118	3.3142	4.0044	3.9978	0.0449	0.0445
II 21	3.1603	3.3271	3.7608	4.0077	0.0435	0.0448
III 21	3.1228	3.1204	3.6409	3.6803	0.0429	0.0425
IV 21	3.0976	3.1252	3.5040	3.5762	0.0415	0.0430
2021	3.0976	3.2209	3.5040	3.8140	0.0415	0.0437
I 22	3.1013	3.1136	3.4496	3.4933	0.0368	0.0363
II 22	2.9289	2.9967	3.0821	3.2000	0.0565	0.0453
III 22	2.8352	2.8235	2.7482	2.8491	0.0490	0.0472
IV 22	2.7020	2.7339	2.8844	2.7847	0.0368	0.0437
2022	2.7020	2.9156	2.8844	3.0792	0.0368	0.0431
I 23	2.5604	2.6366	2.7862	2.8279	0.0331	0.0362
II 23	2.6177	2.5586	2.8591	2.7862	0.0301	0.0316
III 23	2.6783	2.6215	2.8422	2.8534	0.0274	0.0279
IV 23	2.6894	2.6943	2.9753	2.8979	0.0299	0.0291
2023	2.6894	2.6279	2.9753	2.8416	0.0299	0.0312
I 24	2.6953	2.6713	2.9063	2.9012	0.0291	0.0294
II 24	2.8101	2.7396	3.0082	2.9493	0.0330	0.0302

EXCHANGE RATES	2020	2021	2022	2023	I 2024	II 2024
USD/GEL (Period average)	3.1097	3.2209	2.9156	2.6279	2.6713	2.7396
EUR/GEL (Period average)	3.5519	3.8140	3.0792	2.8416	2.9012	2.9493

Source: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/92/monetary-statistics>

In frame of project in-depth interviews included about two important topics based on the research objectives, namely:

1. What were the primary issues the Covid-19 epidemic generated for businesses? The majority of the following conclusions were made:

- unclear regulations;
- frequent changes in regulations;
- financial pressure to comply with regulations;
- non-diversified (by business sector) solutions;
- Lack of necessary materials, facilities

2. Has the Covid-19 epidemic had any beneficial effects on businesses?

It turned out from the interviews that businesses primarily concentrate on the creation of online and electronic services, necessitating the creation of a separate survey for businesses that included inquiries about online commerce.

Communication, technology and e-commerce are important business factors in a post-pandemic world. A number of authors mention the role of technology in business, including in pre-pandemic research, for example: The communication technology had a direct impact on the competitiveness of the organizations; this thing determined the adjusting of two fundamental dimensions of the competitive advantage: the cost difference and advantage. (Condratov, 2013)

The analysis of the results revealed particularly significant answers to the following three questions:

1. Would the company have planned to launch online services if it weren't required due to the Covid-19 pandemic?

2. In general, did the business entity plan to launch its online services, and if so and when?

3. Does the company intend to stop offering online services once the COVID-19 pandemic is over and carry on as before?

The questionnaires' findings are as follows:

- 48% of the respondents to the first question say they would definitely introduce online services; 31% answered that on-site customer service was more important to them; 21% say that they would not introduce it.
- 48% of the respondents to the second question say they would-but within 3 years; 31% answered that probably after 5-7 years; 21% said they would not introduce an online delivery service at all.

- As for the third question, 100% of the respondents do not intend to completely cancel the online service; 19% say they will not cancel online orders, but will prioritize on-site service. Probably the reason for this is the promotion of business, tourist locations (mainly food services).

As a result of the research, it was discovered that small and medium-sized business entities lacked an intra-city sales and delivery system, whereas inter-city postal services continued to operate throughout the lockdown and allowed for the continuity of business. Business has awakened, become more adaptable, resilient, inventive, and creative, starting operating in different directions, among them:

- Assessment of strategies, objectives and entire operational cycle has started;
- Risk evaluation and the creation of crisis management plans were taken seriously rather than being treated as a side effect of force majeure;
- The long-term process of implementing and utilising technology and electronic platforms has been sped up;
- More now prioritise flexibility and market adaptation than sound corporate positioning;
- Thinking about important ways to collaborate and use alternate distribution methods has accelerated and taken priority;
- The attitude towards employees has become more sensitive and the feedback more intense.

Following the lifting of the Covid-19 pandemic's restrictions, the following business-related processes can be observed:

- The pandemic significantly accelerated the development of business online in Georgia;
- The crisis created an opportunity for accelerated development.
- Crisis turned into opportunity;

A full analysis of the impact of the pandemic on business will be possible several years after the official announcement of the end of the COVID-19 pandemic;

The Covid-19 pandemic has put business entities globally to the test of stress, adaptation, flexibility, and resilience, and in its content and complexity

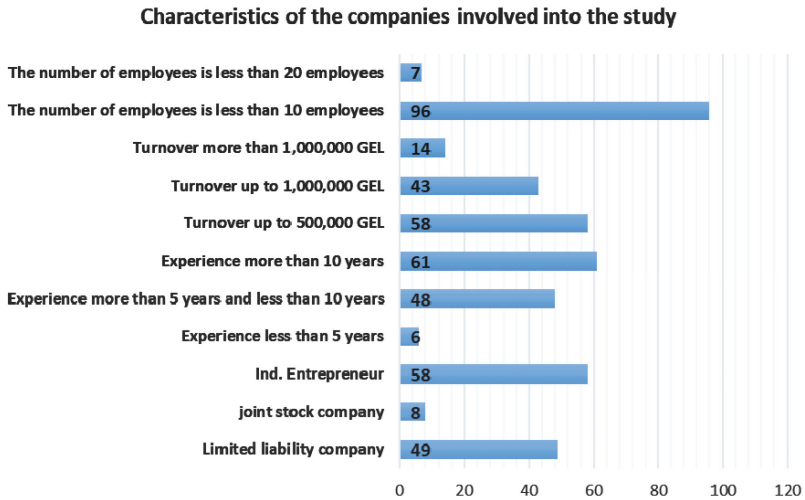
was shocking for many of them. While pandemic has pushed businesses into a state of force majeure, it has also provided an opportunity for many to re-strategize, restructure and become stronger. The pandemic forced companies to think about general and specific anti-crisis strategies.

The anti-crisis strategy of business entities is a systematized document containing individual aims and objectives the business should use at the proper time to ensure its sustainability and minimize the impact. Strategies differ depending on the specifics of the business segment and other environmental factors, and one of such factors is the crisis specifics itself. The post-pandemic business environment and the behaviour of business entities themselves are characterized by the acceleration of business process motivated by a desire to compensate the lost profits during the pandemic period, which can sometimes happen at the expense of ignoring risks. The behavior of business entities in the post-pandemic period is the main goal of our research, and the comprehensive analysis of this issue allowed us to assess the current situation of business entities.

With this aim and taking into account the number of the population and the number of business entities, we selected those operating in Batumi, Kutaisi and Tbilisi, conducted in-depth interviews, and distributed a questionnaire to some of the business entities to help us accurately assess the general background. Depending on the nature of the issues details were also discussed with the companies' financial managers,.

The Covid-19 pandemic experience has completely determined business behavior in the post-pandemic period. Business entities became more analytical, careful and diversified, and these assumptions are backed by the research we conducted, which allowed us to get some key outcomes in various directions. In order to comprehensively analyze the pandemic and post-pandemic effect on business entities, in parallel with the in-depth interviews, we also conducted a survey of business entities in various Georgian cities. The main aim of the research was to identify the main directions of crises and also the presence/types of company strategies in the post-pandemic period. To gain a better understanding of the overall picture, we would like to present the results of separate components of the research and their analysis in the diagram below.

Diagram 8: Segmentation/categorization of companies

We gathered the following information from the companies involved in the survey Based on the aims of the research, the main questions covered the following topics:

- Whether the company suspended their operations during the pandemic;
- Whether the activities of the company were related to tourism;
- Whether the company changed supplier/customer during the pandemic;
- Whether the company had a loan and whether it restructured it;
- Whether the pandemic had impacted income of the company and by what percentage?
- Whether the company benefited from the state subsidy/assistance program? Which program in particular?
- Whether the state supported the company to overcome the crisis caused by the pandemic;
- Whether the company had any kind of anti-crisis plan?
- Whether the pandemic had any positive impact on business;
- The restriction which has affected the business the most;
- Whether the exchange rate fluctuation has affected the entity's performance;

- Whether the company was depended on imported goods;

It should be noted that 63.3% of the companies participating in the study were NOT related to tourism or the Horeca sector in general, 69.4% of companies changed customers and suppliers during the pandemic, while 30.6% kept the old structure of suppliers and customers. An important factor here was the so-called "Lockdown", during which it was problematic to import various goods from abroad; the importers from China had a significant change in this direction.

The decisions made by financial institutions in the direction of loans and crediting policies during the pandemic and how this was reflected in the activities of the companies participating in the research are especially noteworthy. During the pandemic period, 61.2% of the companies had undertaken loan obligations from various banks, and about 52% of them did not restructure the loan nor change the loan terms in general, while about 48% made changes to the terms, mainly this was expressed by accepting preferential terms of 3 to 6 months from the banks. Although 63.3% of the companies participating in the study were not related to tourism or the Horeca sector in general, data from this sector had a significant impact on the turnover reduction component of the companies. 44.9% of surveyed companies saw their turnover decrease by less than 50%, while the rest of the companies saw their turnover decrease by more than 55.1%. Revenue data for restaurants and cafes has varied significantly with the changes made to regulations; in particular, prior to online sales (takeout service) their data was almost zero, after the introduction of online trade, a significant increase started, and after the introduction of face mask and vaccination confirmation application in restaurants and cafes, the volume of turnover increased even more. 42,9% of companies did not suspend their activities, and 57,1% suspended.

It is important to note here the part of companies participating in the research that benefited from state subsidy/aid/support programs during the pandemic. As it turned out, 46.9% benefited from these programs and mainly from the income tax relief program. Under this rule, in the period from May to October: those enterprises eligible to tax incentives who pay salaries together with the income tax, should be relieved from the obligation to pay the income tax for those employees, whose salary amounts to GEL 750 or less. The enterprises shall be partially exempted from income tax for those employees whose salary is more than GEL 750 but does not exceed GEL 1500. In this case, 750 GEL is deducted from the accrued salary and the remaining amount is taxed with income tax; (<https://www.mof.ge/images/File/kompensacia/kompensaciebis-mig->

[instr.pdf?fbclid=IwAR1n5-NtDxN83MkT4SVK4cQhQAe6_o2SPkR-jS9Vu4P5IsU_jPernPwPvhA](#)). The rest of the interviewees also mention interest subsidies on loans and loan postponement.

Commercial banks offered three-months grace period on loans to their customers. Regarding to the grace period on loan repayment proposed by commercial banks, National Bank of Georgia significantly released regulatory requirements in order to give commercial banks maximum flexibility in the process of rescheduling payments for the borrowers. The part of the microfinance organizations also joined this initiative. (<https://nbg.gov.ge/page/covid-19>). 89.8% of business entities confirmed the significant impact of exchange rate fluctuations, while 10.2% responded negatively. To clarify the replies to the previous question, we asked this additional one, where the 57.1% of business entities reported that they did not rely on imported goods, while 42.9% did. Within the framework of the research, the opinion of the companies regarding overcoming the crisis, and on how important were the state support programs was also interesting; according to 40.8% of business entities the role of the state was crucial in overcoming the crisis, in particular, tax and credit benefits had a significant impact on maintaining the liquidity of companies, while the rest of companies did not benefit from state programs or benefited partially. Only 18.4% of companies had an action strategy similar to an anti-crisis plan. 81.6% of companies do not have any strategy for the event of force majeure or crisis situations. For 79.6% of business entities, the pandemic did not have a positive effects, however, according to the remaining 20.4%, the company had positive experience, in particular, the development of online platforms, the introduction and strengthening of hygienic and sanitary standards, the introduction of new safety standards among others. The research revealed that 72.4% of companies mentioned “lockdown”-restriction of movement during the state of emergency. The rest of companies name individual restrictions, among them 6.8% of companies name the restriction of movement by transport, 4.3% - entry into the Horeca sector by showing “Covid Passposts”, and the remaining 16.5% name restriction on the number of employees and arrangement of rooms in working spaces.

As the research outcomes show, the pandemic has had a significant impact on the performance of business entities and the management structure, and in general, the strategies of business entities’ activities have been fundamentally revised. For the majority of business entities, the pandemic also played a significant role in convincing the companies’ management in the need for quick decisions and analytical skills, as well as the necessity of quick, short-term

strategies to respond to force majeure situations, and in importance of business flexibility. We believe that despite its negative effects, the Covid-19 pandemic has had a substantial positive impact on the development of business entities, reflecting on their long-term viability.

3.2. SMEs and Modern Technological Development.

Technological growth in business has become a top priority since the Covid-19 pandemic. This was the very pivotal moment when business survival turned to be depended on technological transformation.

Digital management and artificial intelligence are an integral part of the survival, maintenance and development of business processes in the pandemic and post-pandemic world. In addition, it should be noted that in the wake of the continuous processes of modern development, the Covid-19 pandemic accelerated the processes of artificial intelligence and digital management. Small and medium-sized business entities in Georgia faced a real challenge, since this segment is the most important constituents of the business sector. This part aims at identification of the modern challenges of small and medium-sized businesses in Georgia, in particular, the role and function of digital management and artificial intelligence during the pandemic and post-pandemic period.

The pandemic period has accelerated the integration of digital management and artificial intelligence (AI) in businesses. It triggered the digital transformation, emphasizing the significance of digital management and AI in protecting corporate stability, efficiency, and effectiveness. The post-pandemic era demonstrated the importance of digital management and AI in improving business stability and competitiveness. Businesses using these technologies are able to perform more efficiently, much better customer service, as well as better decision-making, developing base for sustainability in the modern era.

Artificial intelligence, digital management, e-commerce, among other modern business processes, transformed in a new, innovative, and modern way in the post-Covid world. The Covid-19 pandemic was what encouraged the acceleration of development of business entities in this direction for a variety of reasons, the most prominent of which are:

- restrictions on travel and gatherings have created the need for business to reach customers personally;

- to allow users to examine the product or service, it was necessary to deliver it remotely; this encouraged creation of websites;
- remote work necessitated the digitization of processes and document circulation;

Those were the key issues, which made business entities to consider rapid corporate transformation. The crisis turned into an opportunity for business development (Katamadze&Tsiklashvili, 2024); for some business entities, the crisis stopped their activities; however, this led the companies to reconsidering of having anti-crisis strategies, which had been on the agenda before (Katamadze 2022).

The current macroeconomic condition was considerably determined by the government's measures during the Covid-19 pandemic, mostly focused on monitoring business support. Despite severe global restrictions, the government has attempted to minimize regulatory pressure on businesses (Katamadze, G., Petrova, M., & Tsiklashvili, N. (2024). Formation of the Post-Pandemic Business Environment In Georgia: Challenges And Prediction).

Business “woke up” during the pandemic, became more adaptable, flexible and create, and started thinking and working in new areas (Katamadze, G., & Tsiklashvili, N. (2024). Crisis as an opportunity of accelerated development for the business entities. The USV Annals of Economics and Public Administration, 23(2 (38)), 87-93).

The main theoretical basis of the article is the works of Georgian and foreign researchers, which can be classified by two main criteria, particularly: works related to digitalization, online business and artificial intelligence, and the works devoted to modern technological-innovative approaches in general, among them:

- Zhang, C., & Lu, Y. (2021). Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects. *Journal of Industrial Information Integration*, 23, 100224;
- Surden, H. (2019). Artificial intelligence and law: An overview. *Georgia State University Law Review*, 35(4);
- Loureiro, S. M. C., Guerreiro, J., & Tussyadiah, I. (2021). Artificial intelligence in business: State of the art and future research agenda. *Journal of business research*, 129, 911-926;
- Enholm, I. M., Papagiannidis, E., Mikalef, P., & Krogstie, J. (2022). Artificial intelligence and business value: A literature review. *Information Systems Frontiers*, 24(5), 1709-1734;

- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N., & Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International journal of information management*, 63, 102466;
- Kharashvili, E., Gechbaia, B., Tsiklashvili, N., & Katamadze, G. (2024). Digital transformation of the agricultural sector and its impact on productivity in Georgia. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 114, p. 01002). EDP Sciences;
- Popova, P., Popov, V., Marinova, K., & Petrova, M. (2023, November). The Role of Digital Platforms and Big Data Analytics as a Base for Digital Service Innovation. In *2023 4th International Conference on Communications, Information, Electronic and Energy Systems (CIEES)* (pp. 1-8). IEEE;

The research was conducted combining both quantitative and qualitative methods. Along with desk analysis of official materials, an in-depth interview was conducted, the received information was evaluated according to the respective components (strategies, technologies, creation, implementation, feedback), and their correlations and deviations were identified. In addition, the information provided by each business entity was compared with the data of companies with similar characteristics, the purpose of which was to determine general trends. In order to determine the general trends, the information provided by each business entity was compared to comparable data from other business entities. To determine the theoretical framework of the research, a desk study was conducted with the final results compared with the official data and trends. To select business entities for the interview, we based on the following criteria: a) The date of starting the business entity's activity (at least 2 years before the Covid-19 pandemic); b) sphere of activity of business entity (various parts of Georgia); c) diversity of segments of the business entity's activity; The segments of the selected business entities included the main areas of small and medium-sized businesses in Georgia.

Remote work and digital platforms became a way to save costs and increase efficiency. The platforms Zoom, Teams, Skype and Messenger became an integral part of business process management. The growth of technologies triggered shifting of the working environment, work schedule, workload and in general the specifics of the interaction between the employee and the task to be completed. The widespread popularization of artificial intelligence and its practical application

raises many questions, the answers to which are directly related to the quality, intensity and volume of involvement of artificial intelligence in daily life. Although “moderate use”, “limited use”, “use as an example” or “use for specific purposes” of artificial intelligence (AI) can be useful and have positive effects in terms of time management, it also presents certain risks and challenges, timely analysis and discussion of which is especially important in modern life. Artificial intelligence technology is becoming more developed and advanced day by day, as are the methods and tools that can be applied in the field of education and science. The ability to mechanically generate original content reduces creativity. In order to overcome plagiarism concealment algorithms, the modern world will have to work hard on the background of rapid technological advancement. Technological growth and development improves the quality of work performance; yet, in some fields the development of modern technologies creates risks depending on the specifics of the tasks, such as originality, authenticity, disregard for human factor, and so on. Up to now, companies used digital platforms, though these were specialized applications and software, used with a specific purpose such as booking, reservations systems, menu calculations programs, etc., however, the pandemic led to the expansion of programs and applications, necessitating their multifunctionality; for example, if previously these systems offered online catalogues and menus only, now they include reservation and ordering options, a variety of payment methods, and delivery tracking. This led to the need for the addition of new external workforce such as delivery service employees, however, this also created the new requirements for different qualifications and skills for the employees of the companies such as modern IT fluency and sometimes even specific IT abilities.

- **Official, state statistics**

Prior to presenting our empirical research findings, it is interesting to have a look on information of the official state structures – the National Statistics Office of Georgia, in our case. We sought data from the following four areas:

- 1). data on the use of artificial intelligence by enterprises (the purpose for such use);
- 2). distribution of the application of artificial intelligence by enterprises according to their origin;
- 3). share of enterprises, employing the ICT specialists;
- 4). share of enterprises, engaged in online sales of goods/services;

Table 18: The statistics is as follows. See Table

Data on the use of artificial intelligence by enterprises according to the purpose				
Purpose	2020	2021	2022	2023
Marketing and Sales	34.8%	24.4%	22.9%	29.9%
Production processes	19.2%	13.8%	12.4%	16.1%
Business administration processes	11.0%	6.8%	15.1%	12.2%
Enterprise management	12.5%	15.6%	11.0%	5.4%
Logistics	3.4%	5.9%	19.0%	9.0%
ICT security	10.7%	18.0%	10.9%	12.3%
HR management or procurement	8.4%	15.4%	8.7%	15.1%
Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Source: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/106/sainformatsio-da-sakomunikatsio-teknologiebis-gamoqeneba-shinameurneobebshi>

As the official data shows, in recent years artificial intelligence is used mainly for marketing and sales, as well as for production processes and HR management and recruitment. It is also noteworthy that the use of artificial intelligence in logistics has almost tripled since 2020. As well as interesting is the reduction of use of artificial intelligence in the management area from 12.5% in 2020 to 5.4% in 2023. As the statistics show, the usage of artificial intelligence in entities is multifaced, and the percentage of its use is increasing year after year. The practice of implementation of artificial intelligence is also important, particularly the way of its creation/introduction in specific companies. Here the statistics is as follows. See Table 2.

Table 19.

Distribution of the application of artificial intelligence by enterprises according to their origin				
Origin	2020	2021	2022	2023
Created by the enterprise employees	29.0%	25.1%	16.8%	16.9%
Commercial software or systems modified by enterprise employees	13.0%	9.7%	8.4%	21.3%
Open source software or systems modified by enterprise employees	9.2%	5.2%	9.4%	18.6%
Purchased ready-to-use commercial software or systems	27.6%	36.8%	44.2%	25.6%
An agreement signed with the company's external suppliers to develop or modify them	21.2%	23.2%	21.1%	17.5%
Total:	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Source: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/106/sainformatsio-da-sakomunikatsio-teknologiebis-gamoqeneba-shinameurneobebshi>

As the data show, 25.6% of the enterprises acquired ready-made software, and the lowest is the number of created software by the employees of the entity with its 16.9%. The remaining percentage is filled by outsourcing or modification by the software company. However, it should be noted that the entities employing ICT specialists are mainly large companies (with their 55.9%), while the percentage of small and medium business employing the ICT specialists is 3,3% (small enterprises) and 29,4% (medium enterprises). Therefore, we believe that mainly large enterprises create artificial intelligence software or modify it. In parallel with the analysis of AI data, it is important to consider entities that were engaged in online sales of goods or services during the pandemic and post-pandemic periods. The respective statistics is as follows:

Table 20: The share of enterprises that had web sales of goods / services, %

The share of enterprises that had web sales of goods / services, %					
		2020	2021	2022	2023
Total	By enterprise's websites or apps (including extranets)	3.0%	2.7%	2.9%	3.1%
	By e-commerce marketplace websites or apps used by several enterprises for trading goods or services (e.g. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba and etc)	1.1%	1.9%	1.9%	1.7%
	Did not have	96.8%	96.0%	96.2%	96.2%
Of which:					
Small	By enterprise's websites or apps (including extranets)	2.7%	2.4%	2.5%	2.7%
	By e-commerce marketplace websites or apps used by several enterprises for trading goods or services (e.g. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba and etc)	0.9%	1.8%	1.7%	1.6%
	Did not have	97.0%	96.3%	96.5%	96.6%
Medium	By enterprise's websites or apps (including extranets)	8.8%	7.8%	12.0%	11.2%
	By e-commerce marketplace websites or apps used by several enterprises for trading goods or services (e.g. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba and etc)	3.1%	3.9%	6.7%	4.9%
	Did not have	90.6%	90.5%	86.5%	87.3%

Large	By enterprise's websites or apps (including extranets)	14.9%	18.0%	22.1%	22.2%
	By e-commerce marketplace websites or apps used by several enterprises for trading goods or services (e.g. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba and etc)	6.6%	8.4%	8.5%	12.1%
	Did not have	84.0%	80.6%	76.8%	75.7%
Note: The percentage is calculated only for those enterprises that had access to the Internet during the relevant period.					

Source: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/106/sainformatsio-dasakomunikatsio-teknologiebis-gamoqeneba-shinameurneobebshi>

As shown, a total of 13.9% of small and medium-sized enterprises sell goods and services through their **own website or application**, and 22.2% of large enterprises. In total, 36.1% of business entities sell goods and services through their own website and application. 6.5% of small and medium-sized enterprises sell goods and services through e-commerce marketplace websites or applications that is used by several enterprises to sell goods or services (ex. MyMarket.ge, Wishlist.ge, Vendoo.ge, My.ge, Procurement.gov.ge, Booking.com, hotels.com, eBay, Amazon, Amazon Business, Alibaba etc.), while the share of large businesses here is 12.1%. In total **18,6%** of enterprises use e-commerce marketplace websites.

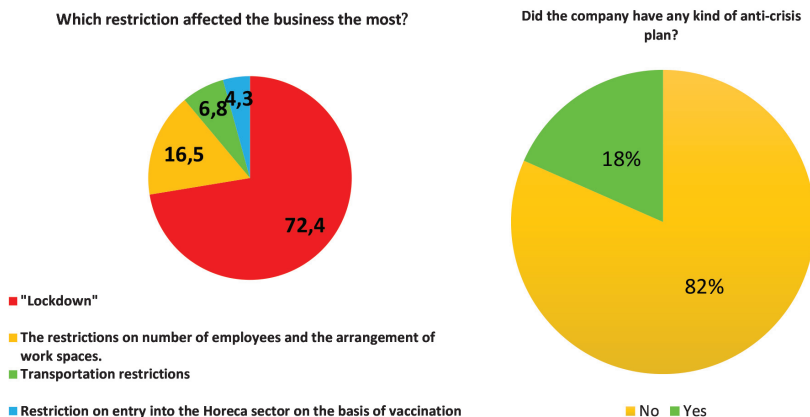
- **Empirical research with small and medium business entities**

In the framework of the research conducted by us, 29 small and medium-sized companies participated that operate in various segments in Georgia; the goal of our research was to answer the following questions:

1. Has the company changed its management strategy in recent years; which digital or online platforms has the company introduced in recent years for management?
2. Does the company see any perspectives of AI introduction in future?

Taking into account the specificity of the research objectives, the companies' managers, their founders and finance personnel took part in it. We got valuable responses, but prior to sharing them, to get a full picture, we would like to share some responses to additional questions. The subject of general interest was whether the companies had any anti-crisis plan in place prior to the pandemic. As the survey results showed only 18,4% of companies had an action strategy – a kind of anti-crisis strategy. 81,6% of companies, did not have any strategy for force majeure or crisis situations.

Considering the research objectives, we wanted to know which restrictions had a negative influence on business during the Covid -19 pandemic. 72.4% of the companies participating in the research name "lockdown" - prohibition of movement during the state of emergency; other companies name the individual restrictions, like transportation restrictions (6,8%); restriction on entry into the Horeca sector on the basis of vaccination (4,3%), and the remaining 16,5% of companies, name the restrictions on number of employees and the arrangement of workspaces.

As for the responses to our research questions, they are as follows:

1. **Has the company changed its management strategy in recent years; which digital or online platforms has the company introduced in recent years for management?**

Online communication. The majority of companies name the addition of online tools as the most important change in their management strategy; in particular, most companies have established social network chats, where current issues are presented and discussed. According to managers and employees, online tools were mainly added during the pandemic period, however, even after the end of the pandemic, online tools are still used actively as a means of managing and monitoring of teams and individual tasks (chats - mainly messenger, whats up, viber, also zoom platform for video calls depending on the specifics of the business). All these led to a change in the management strategy, for example, if previously a specific day of the week was designated for a big meeting in the company, and a morning meetings were held every day for ongoing tasks, now most of the daily meetings have been replaced by online, remote communication. Also, business plans have become long-term, in particular, posting online spreadsheets and sales plans has reduced the need for daily evaluations and task performance tracking has been simplified at the expense of simple access to online information. In addition, a reduction of the number of actual, face-to-face meetings allowed to save time and decrease the current office costs (electricity, stationary, etc.).

Digitalization. It should be highlighted that most companies positively characterize digitalization, particularly menus, lists of products (balances), documentations; in general, information contained in binders is now accessible immediately and save decision-making time. The companies highlight the importance of introduction of online systems, like online booking, receiving of customer feedbacks and etc. One of the benefits of online catalogues is the saving of human resources, required for updating the products on the counters. Digital data also allows to define the best-selling product or service category across multiple categories, being crucial analytical data for determining discount categories. This helps maximum optimization of business processes, directly reflecting on the increase in the efficiency and effectiveness of the company. The integration of digitalization and online platforms have indeed transformed business operations and management strategies.

2. Does the company see any perspectives of AI introduction in future?

According to the companies' representatives, the introduction of AI in companies, first and foremost, directly aligns with the challenges of modern business and markets, represents progress, has a significant impact on company image and reputation, and has the potential to provide a competitive advantage.

The companies' representatives believe that the introduction of automated, standardized, uniform processes through AI allows to maintain quality and reduce unintentional, mechanical human errors, saving human resources, time and money. AI facilitates processing of necessary data and search for information; it makes possible to consider alternative versions and generate a ready-made SWOT analysis; it is important in terms of customer communication: the speed, uniformity of responses, level of efficiency in work, absence of an emotional factor during communication with difficult clients, etc. It also helps analyze the customers' interests and allows to offer them products, services according to their interests that has an important role in modern sales.

Indeed, AI is becoming the main component of digital management, an effective tool for the implementation of the manager's role (planning, organizing, leading and monitoring) and a significant element of the sustainable development of modern business; however, there are some challenges related to the availability of finance for the appropriate infrastructure and software for small and medium-sized business entities.

In this regard, significant data is also officially provided to the National Statistics Service of Georgia on the categories of enterprises acquiring equipment and technology according to various periods, allowing to make respective conclusions.

Table 21: The distribution of enterprises by categories of acquired technology Acquisition of machinery, equipment or software by enterprises, %

		2020	2021	2022	2023
Total	Only based on the same or improved technology used in the enterprise before	5.6%	5.8%	5.8%	10.1%
	Only based on the new technology that was not used in your enterprise before	1.5%	1.0%	1.4%	1.9%
	Based on both of the above technologies	2.7%	2.2%	3.3%	4.5%
	Have not purchased	90.3%	91.1%	89.6%	83.5%
	Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Of which:					
Small	Only based on the same or improved technology used in the enterprise before	5.1%	5.4%	5.4%	9.7%
	Only based on the new technology that was not used in your enterprise before	1.4%	0.9%	1.3%	1.8%
	Based on both of the above technologies	2.4%	1.9%	3.0%	4.1%
	Have not purchased	91.1%	91.8%	90.4%	84.4%
	Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Medium	Only based on the same or improved technology used in the enterprise before	17.9%	15.3%	17.2%	22.4%
	Only based on the new technology that was not used in your enterprise before	3.0%	3.1%	4.3%	2.9%
	Based on both of the above technologies	9.1%	9.3%	12.1%	13.3%
		70.0%	72.4%	66.5%	61.4%
	Total	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Large	Only based on the same or improved technology used in the enterprise before	25.4%	23.4%	24.2%	25.0%
	Only based on the new technology that was not used in your enterprise before	...	...	...	...
	Based on both of the above technologies	...	...	...	...
	Have not purchased	53.4%	54.2%	54.7%	47.3%
	Total	78.9%	77.6%	78.9%	72.3%

... Data not available or confidential

Source: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/108/innovation-activity>

As the data show, in the last two years, business entities of all categories (small, medium and large) have acquired new equipment and technology. Between 2020 and 2023, there was nearly 7% growth in the procurement of equipment and technology across all business entities. It should be highlighted that the

small and medium-sized business entities have positive dynamics, with their 6% (small entities) and 5.1% (medium-sized) increase in acquisition of machinery, equipment or software. It is noteworthy that in recent years, medium-sized business entities have shown a strong interest in acquiring or improving technology (2020-17.9; 2021-15.3%; 2022-17.2%; 2023-22.4%). In the light of recent developments, this dynamic is highly positive in terms of anticipating the technological transformation of Georgian business entities.

Enterprises in Georgia, have faced similar challenges in recent years (Covid-19 pandemic, wars etc), just like other companies around the world; the issues were particularly intensive in terms of introduction of online services and digital transformations. Our research results prove that Georgian companies are strengthening technological directions in the light of modern development, and this trend has been increasing in recent years. The volume of research in this direction has expanded, as has the state's interest. Strong business entities are the basis for state's economic stability, that is why the private and public sectors' interests in business sustainability coincide. These issues attract more researchers' attention and now we see an increasing number of publications on technological progress. The Directive 2000/31/EC of the European Parliament and the Council as of June 8, 2000 on electronic commerce can be considered an important step forward in the promotion of electronic commerce. As a result, the Georgian Law "On Electronic Commerce" was developed within the framework of USAID technical assistance and is effective as since June 13, 2023. The Law applies to entrepreneurs registered in Georgia under Georgia's Law "on Entrepreneurs", as well as to branches of international entrepreneurial societies. The Law aims to promote the proper functioning of the internal market by ensuring the free movement of information society services, to protect consumers' rights in the process of electronic commerce, to define the rights and duties of intermediate service providers, and to protect them from the imposition of general monitoring obligations (Georgian Law on Electronic Commerce, 13.06.2023). Since 2014, the project "Harmonization of Digital Markets (HDM)" is in progress with the goal of accelerating the process of harmonization of digital markets between the EU and Eastern Partnership countries, improving the functioning of the digital economy and general society by collaborative initiatives, and the harmonization and integration of legal, operational, and technological systems of national ICT policy. (<https://www.economy.ge/?page=projects&s=18&lang=en>).

Thus:

- Based on data for the recent years, business entities in Georgia, use artificial intelligence mainly in the direction of marketing and sales. They mostly acquire ready-made software and most of them are large enterprises; as for the small and medium-sized entities, they mainly use e-commerce sites and only 6.5% of such entities sell goods and services in this way;
- Similar to other companies around the world, business entities in Georgia are actively involved in the digital processes, that makes it necessary to match their visions, strategies and plans with modern challenges; therefore, an increasing number of companies might need to change their business strategies and adapt their business model to modern trends. In this regard, it is important for business consulting companies to be equipped with the relevant skills to deal with modern challenges and be able to easily transform their strategies to adapt to the modern business processes.
- It is important to support small and medium-sized business entities in acquiring the resources needed for the implementation of modern technologies. Small and medium-sized business support programs are much desired, which will help them create infrastructure in line with modern challenges, it might be grant programs or low-rate loans.
- Parallel to the transformation of companies' business models and infrastructure maintenance, it is critical for business entities to focus on strengthening employees' digital skills and providing them with appropriate knowledge, as modern infrastructure and technological progress necessitate proper management and utilization.
- The positive dynamics of the acquisition of technologies and equipment by business entities operating in Georgia in recent years gives us a reason to assume that all three categories of business entities (small,

medium and large) are focused on addressing the challenges of the modern market and business environment and they are not lagging behind technological progress; therefore, it increases their competitiveness and creates a basis for predicting their sustainability.

- Digital transformation, integration of artificial intelligence in business and improvement of online services will be the main challenge for modern business companies, and the mobilization of resources in this direction will become a growing and continuous process of business entities.

ბიბლიოგრაფია

- ასოცირების შესახებ შეთანხმება ერთის მხრივ, საქართველოსა და მეორეს მხრივ, ევროკავშირს და ევროპის ატომური ენერჯის გაერთიანებას და მათ წევრ სახელმწიფოებს შორის. (2014.06.27);
- ბიზნესომბუდსმენი (2023). Retrieved from როგორ დავარეგისტრიროთ ბიზნესი: <https://businessombudsman.ge/ka/tips-and-advice/how-to-register-a-business>
- ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახური. (n.d.). ანგარიშგება. Retrieved ივლისი 2023, from <https://saras.gov.ge/ka/Home/ReportSupervision>;
- იუსტიციის სახლი. (2023). Retrieved from ბიზნესის რეგისტრაცია : <https://psh.gov.ge/main/page/2/86>;
- როგორ ვივაჭროთ ევროკავშირთან . (2023, ივლისი 27). Retrieved from თავისუფალი ვაჭრობა ევროკავშირთან : <https://dcfta.gov.ge/ge/dcfta-for-business>;
- საქართველოს კანონი „თავისუფალი ტურისტული ზონების განვითარების ხელშეწყობის შესახებ“. (2010, ნოემბერი 2);
- საქართველოს კანონი „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“. (1999, აგვისტო 11);
- საქართველოს კანონი ელექტრონული კომერციის შესახებ, 13.06.2023; საქართველოს კანონი მეწარმეთა შესახებ. (2022, ნოემბერი 1);
- საქართველოს კანონი, ცვლილება „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანის თაობაზე“. (2002, ივლისი 4);
- საქართველოს კონსტიტუცია (1995/08/24).
- საქართველოს პარლამენტი. (2021). განმარტებითი ბარათი “მეწარმეთა შესახებ კანონის პროექტზე“. Retrieved from <https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/268673>;

- საქართველოს საგადასახადო კოდექსი, 17/09/2010;
- საქართველოს საგადასახადო კოდექსი. (2010/09/17);
- საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. (2017). საწარმოთა სტატისტიკური გამოკვლევა. Retrieved ივლისი 2023, from https://www.geostat.ge/media/19494/Mqr_Business_Enterprises_annual_Geo.pdf;
- საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური. (2023). Retrieved from საწარმოთა დეკლარირებული მონაცემები: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/64/biznes-registri>;
- საქართველოს ფინანსთა მინისტრის ბრძანება №223 „ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახურის დებულების დამტკიცების თაობაზე“, (2016, სექტემბერი 14);
- საქართველოს ფინანსთა მინისტრის ბრძანება №223 2016 წლის 14 სექტემბერი, „ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახურის დებულების დამტკიცების თაობაზე“;
- საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო. (2023). Retrieved ივლისი 2023, from ვირტუალური ზონის პირის სტატუსის მინიჭება: <https://newzone.mof.ge/>;
- საქართველოს შემოსავლების სამსახური. (2023). Retrieved from <https://www.rs.ge/PersonsTaxFAQ?cat=2&tab=1>;
- საქართველოს შემოსავლების სამსახურის მეთოდური მითითება ვირტუალური ზონის პირის მოგების გადასახადით დაბეგვრის თაობაზე. (2022, 12 29). Retrieved from <https://rs.ge/Media/Default>
- სმიტი, ა. (2007). გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ (Vol. ტომი I). თბილისი: ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- შემოსავლების სამსახური (2020, აგვისტო 10). Retrieved from თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა: <https://www.rs.ge/LegalEntityCustomsControlArea?cat=2&tab=1>;
- ქათამაძე, გ. აბუსელიძე, გ. (2016). ფინანსური ინსტიტუტების დაკრედიტების პოლიტიკა საქართველოში და მისი გავლენა ეკონომიკის

განვითარებაზე (The Lending Policy of Financial Institutions in Georgia and Its Impact on the Economic Development). *Available at SSRN 3165954*.

- ქათამაძე, გ. აბუსელიძე, გ. (2018). საქართველოში ბიზნეს სუბიექტების საქმიანობაზე ვალუტის კურსის ცვალებადობის გავლენა და პრევენციული ღონისძიებების ანალიზი (Change in Exchange Rate: Its Impact on Activity of Business Companies and Analysis of Some Prevention Measures). *Available at SSRN 3165951*.
- ქათამაძე, გ. (2017). სესხების გალარების სახელმწიფო პროგრამის პირობები და მისი შედეგების ფინანსურ ეკონომიკური ანალიზი (The Provisions of State Program of Loan Conversion into Lari and the Economical Analysis of Its Results). *Available at SSRN 3080956*.
- Abuselidze, G. (2020). Optimality of tax policy on the basis of comparative analysis of income taxation. *European Journal of Sustainable Development*, 272-293.
- Abuselidze, G., & Katamadze, G. (2018). The importance of legal forms of business subject for formation of business environment in Georgia. *Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie*, 83-88.
- Adizes, I. (2004). *Managing Corporate Lifecycles 2004*;
- Altman, E. (1968). *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy*;
- Arestis, Philip, Sawyer, & Malcolm. (2002). Can monetary policy affect the real economy? Working Paper. Levy Economics Institute of Bard College, 355;
- Ashraf, B. N., & Shen, Y. (2019). Economic policy uncertainty and banks' loan pricing. *Journal of Financial Stability*, 44, 100-695;
- Bai, H. M., Zaid, A., Catrin, S., Ahmed, K., & Ahmed, A. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *Int. J. Surg*, 8(4), 8-17.

- BAOS, (2015). Bank Association of Slovenia Corporate Committee, Principles of Responsible Commercial Crediting, Ljubljana, November, pp. 2-4. 50.
- Greiner, L.E. (1972). Evolution and Revolution as Organizations Grow. Harvard Business Review, Vol. 50, Issue 4, pp. 37-46. 51.
- Ames, M.D. (1995). Small Business Management, West Publishing Company, College & School Division;
- Barua, B., & Barua, S. (2020). COVID-19 implications for banks: evidence from an emerging economy. SN Business & Economics, 1(1), 19;
- Barua, S. (2020). Understanding Coronanomics: The economic implications of the coronavirus (COVID-19) pandemic. Available at SSRN 3566477.
- Batty, M. (2020). The Coronavirus crisis: What will the post-pandemic city look like? Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, 47(4), 547-552.
- Beaver, W.H. (1966). Financial ratios as predictors of failure. Journal of Accounting Research, 4(3), 38.71-111;
- Boro, J. (2022). A study on micro-entrepreneurs: Problems and prospects in post pandemic. Journal of 4 Positive School Psychology, 6(2), 5406-5414.
- Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (Text with EEA relevance) (notified under document number C(2003) 1422). (2003, 88080 6). Retrieved from An Official EU Website : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003H0361>;
- COMMISSION RECOMMENDATION of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (notified under document number C(2003) 1422) (Text with EEA relevance) (2003/361/EC);
- COVID-19. (2022, 01 31). Retrieved from National Bank of Georgia: <https://nbg.gov.ge/en/page/covid-19>.
- Delardas, O., Kechagias, K. S., Pontikos, P. N., & Giannos, P. (2022). Socio-Economic Impacts and Challenges of the Coronavirus Pandemic (COVID-19): An Updated Review. Sustainability-MDPI, 2-13;

- Devapriya, K. A. (2006). Governance issues in financing of public–private partnership organisations in network infrastructure industries. *International Journal of Project Management*, 557-565.
- Doing Business. (2023). Retrieved from Ease of Doing Business rankings: <https://archive.doingbusiness.org/en/rankings>;
- Edmiston, K. D. (2007). The role of small and large businesses in economic development. Available at SSRN 993821;
- Elnahass, M., Trinh, V. Q., & Li, T. (2021). Global banking stability in the shadow of Covid-19 outbreak. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 72(C);
- Enholm, I. M., Papagiannidis, E., Mikalef, P., & Krogstie, J. (2022). Artificial intelligence and business value: A literature review. *Information Systems Frontiers*, 24(5), 1709-1734;
- ENTERPRISE GEORGIA. (2020). Annual Report. Retrieved from enterprisegeorgia: <https://www.enterprisegeorgia.gov.ge/uploads/files/publications/606ea44ace4d0-Annual-Report-2020.pdf>
- Foundation, T. H. (2024, 01). <https://www.heritage.org/>. Retrieved from The Heritage Foundation : <https://www.heritage.org/>
- Government of Georgia. (2014, 26 17). <https://matsne.gov.ge>. Retrieved 01 2024, from On Approval of Socio-Economic Development Strategy of Georgia - 'Georgia 2020' and Associated Activities: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/2373855?publication=0>
- Gross Domestic Product (GDP). (2024). Retrieved June 2024, from National Statistics Office of Georgia: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/23/gross-domestic-product-gdp>; Ease of Doing Business rankings, [tps://archive.doingbusiness.org/en/rankings](https://archive.doingbusiness.org/en/rankings);
- მენარმე იურიდიული პირის რეგისტრაცია, <https://businessombudsman.ge/ka/tips-and-advice/how-to-register-a-business>;

- DCFTA ბიზნესისთვის, <https://dcfta.gov.ge/ge/dcfta-for-business>;
<https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/268673>;
- განმარტებითი ბარათი „მენარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის პროექტზე, <https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/268673>;
- საქართველოს მთავრობის დადგენილება, საერთაშორისო კომპანიის სტატუსის განსაზღვრის, მისთვის ნებადართული საქმიანობისა და ცალკეული ხარჯების ნუსხის დამტკიცების თაობაზე, <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5012362?publication=0>.
- ვირტუალური ზონის პირის სტატუსის მინიჭება, <https://newzone.mof.ge/>;
<https://psh.gov.ge/main/page/2/86>;
- ვირტუალური ზონის პირის, მოგების გადასახადით დაბეგვრის თაობაზე მეთოდური მითითება, <https://rs.ge/Media/Default>;
- ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის სამსახური, საწარმოთა კატეგორიები, <https://saras.gov.ge/ka/Home/ReportSupervision>;
- საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო, ძირითადი მაკროეკონომიკური ინდიკატორები. <https://www.economy.ge/?page=projects&s=18&lang=en>;
- <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemic?fbclid=IwAR0LjGUNiggP9sx-iyDU-ae09LBTXCgM6cLeMIqB2FuHa1Vpsn84bBYFySk>;
- Innovation Activity of Enterprises (2016-2023), <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/108/innovation-activity>;
- საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენება შინამეურნეობებში, <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/106/sainformatsio-da-sakomunikatsio-teknologiebis-gamoqeneba-shinameurneobebshi>;

- საწარმოთა დეკლარირებული მონაცემები, <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/64/biznes-registri>;
- საწარმოთა კვარტალური სტატისტიკური გამოკვლევა, https://www.geostat.ge/media/19494/Mqr_Business_Enterprises_annual_Geo.pdf;
- თავისუფალი ინდუსტრიული ზონა, <https://www.rs.ge/LegalEntityCustomsControlArea?cat=2&tab=1>;
- ფიქსირებული გადასახადის გადამხდელის სტატუსი, <https://www.rs.ge/PersonsTaxFAQ?cat=2&tab=1>;
- 1999 წლის 11 აგვისტოს საქართველოს კანონი „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“;
- 2002 წლის 4 ივლისის საქართველოს კანონი, ცვლილება „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილებებისა და დამატებების შეტანის თაობაზე;
- 2010 წლის 2 ნოემბრის კანონი „თავისუფალი ტურისტული ზონების განვითარების ხელშეწყობის შესახებ“;
- J.M, K., & Keynes, j. (2016). General theory of employoment, interest and money. Houghton Mifflin Harcourt.
- Jackson, J. K., Weiss, M. A., Schwarzenberg, A. B., & Nelson, R. M. (2020). Global Economic Effects of Covid-19: In Brief. Congressional Research Service.
- Katamadze, D., & Katamadze, G. (2023). PROSPECTS FOR THE FORMATION OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS HUB OF GEORGIA. ACCESS Journal: Access to Science, Business, Innovation in Digital Economy, 4(1), 71-84;
- Katamadze, G. (2020). The Analysis of Influence of the Monetary Policy Carried out by The National Bank of Georgia on the Local Business Entities (Based on the Cases of Development Business). Journal of Economics, Business and Management, 8(2), 129-132;
- Katamadze, G. (2022). Business Entity's Preventive-Anti-Crisis Strategy Model and Possibilities of Its Implementation in Georgia. Economics. Ecology. Socium, 6(2), 38-45;

- Katamadze, G. (2018). Dynamics and Trends of Current Processes In Banking Sector of Georgia. *NNOVATIVE ECONOMICS AND MANAGEMENT*, 2.
- Katamadze, G. (2022). Regulations And De-regulations Affecting The Business Profitability In Georgia During The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Advances in Science Engineering and Technology*, ISSN (p), 2321-8991.
- Katamadze, G. (2023). Small and Medium-Sized Enterprises In Georgia: Classification And The Legal Basis For Their Regulation. . *Innovative Economics and Management*, e-ISSN 2449-2604, 10(2), 98-115;
- Katamadze, G., & Abuselidze, G. (2016, December 20). The Lending Policy of Financial Institutions in Georgia and Its Impact on the Economic Development. SSRN;
- Katamadze, G., & Tsiklashvili, N. (2023). CRISIS AS AN OPPORTUNITY OF ACCELERATED DEVELOPMENT FOR THE BUSINESS ENTITIES. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, Vol 23, (No 2(38)), 87-93.
- Katamadze, G., Petrova, M., & Tsiklashvili, N. (2024). FORMATION OF THE POST-PANDEMIC BUSINESS ENVIRONMENT IN GEORGIA: CHALLENGES AND PREDICTIONS. *Business Management*, 2, 59-75;
- Katamadze, G., Tavdgiridze, L., & Bolkvadze, M. (2023). Child labour exploitation: politics, law and social attitudes in Georgia. *Access to science, business, innovation in digital economy*, 4, 24-33;
- Keskin, H., Ğentürk, C., Sungur, O., & Kırđđđ, H. M. (2010, June). The importance of SMEs in developing economies. In *2nd international symposium on sustainable development* (pp. 183-192);
- Keskin, H., Senturk, C., Sungur, O., & Kiris, H. M. (2010). The importance of SMEs in developing economies. *2nd international symposium on sustainable development*, (pp. 183-192);
- Keynes, J.M. (2003). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*;

- Kharashvili, E., & Gechbaia, B. (2023). THE IMPACT OF SUSTAINABLE TRANSPORTATION ON THE DEVELOPMENT OF FOOD MARKETS. *Journal Innovative Economics and Management* , Vol 10 No 2;
- Kharashvili, E., Gechbaia, B., Tsiklashvili, N., & Katamadze, G. (2024). Digital transformation of the agricultural sector and its impact on productivity in Georgia. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 114, p. 01002). EDP Sciences;
- Kovzanadze, I. (2021). World Economy: Economic Implications of the COVID-19 Crisis. *ECONOMICS AND BUSINESS*, №3, pp. 9-23;
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N., & Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International journal of information management*, 63, 102466;
- Lenzen, M., Li, M., Malik, A., Pomponi, F., Sun, Y. Y., Wiedmann, T., ... & Yousefzadeh, M. (2020). Global socio-economic losses and environmental gains from the Coronavirus pandemic. *PloS one*, 15(7), e0235654.
- Loans. (n.d.). Retrieved June 2024, from NBG: ;
- Loureiro, S. M. C., Guerreiro, J., & Tussyadiah, I. (2021). Artificial intelligence in business: State of the art and future research agenda. *Journal of business research*, 129, 911-926;
- Lucaci, A., Nastase, C., & Aceleanu, M. I. (2022). COVID-19 Pandemic and the Fourth Industrial Revolution: Opportunities to Shape a New Labour Market? *THE 5TH International Conference on Economics and Social Sciences* (pp. pp.655-664). Bucharest, Romania: ISSN 2704-6524;
- M. Mofijur a, I. R. (2021). Impact of COVID-19 on the social, economic, environmental and energy domains: Lessons learnt from a global pandemic. *Sustainable production and consumption. Sustainable Production and Consumption*, Volume 26, April 2021, Pages 343-359;
- Madeira, A., Palrão, T., & Mendes, A. S. (2020). The impact of pandemic crisis on the restaurant business. *Sustainability*, 13(1), 40.

- Monetary Policy Report. NBG. Retrieved June 2024, from National Bank of Georgia: ;
- Monetary Statistics. (n.d.). Retrieved June 2024, from National Statistics Office of Georgia: ;
- Narmania, D. (2009). Economic Policy in Georgia: Liberalization, Economic Crisis and Changes. Turkish Policy Quarterly 8.2, 113-121.
- Narmania, D., & Zurashvili, N. (2022). Economic Strategy of the Developed Countries of the World during the Covid-19 Pandemic. Economics and Business, N4;
- National Bank of Georgia. (2022, 10). www.nbg.gov.ge. Retrieved from Monetary Policy Report:
- National Bank of Georgia. (2022, 11). www.nbg.gov.ge. Retrieved from KEY MACROECONOMIC INDICATORS AND INTERNATIONAL RATINGS: ;
- National Bank of Georgia. (2023, 11). Inflation in Georgia. Retrieved from www.nbg.gov.ge: ;
- National Bank of Georgia. (2024). Monetary Policy Report. National Bank of Georgia;
- National Bank of Georgia. (n.d.). Retrieved June 2024, from Lari Sign: ;
- National Bank of Georgia. (n.d.). Retrieved June 2024, from Lari: ;
- National Statistics Office of Georgia. (2023, 11). <https://www.geostat.ge/>. Retrieved from Business Statistics: ;
- National Statistics Office of Georgia. (2023, 11). <https://www.geostat.ge/en>. Retrieved from General Government Budget: ;
- National Statistics Office of Georgia. (2023, 11). <https://www.geostat.ge/en>. Retrieved from Employment and Unemployment: ;
- National Statistics Office of Georgia. (2024, 01). Statistical Business Register. Retrieved from National Statistics Office of Georgia: https://br.geostat.ge/register_geo/?lang=en&tab=charts

- North, D. (1986). The new institutional economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economic*. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 230-237.
- NT Pramathesh Mishra a, S. S.-R. (2020). Global impacts of pre- and post-COVID-19 pandemic: Focus on socio-economic consequences. *Sensors International*, Volume 1, 2020, 100042;
- Papava, V. (2021). THE THREAT OF THE FORMATION OF A POST-PANDEMIC ZOMBIE ECONOMY AND THE LEGAL CAPACITY OF BANKRUPTCY MECHANISMS. Tbilisi: Georgian Foundation for Strategic and International Studies;
- Parliament of Georgia. (2011, 07 01). Organic Law of Georgia-On Economic Freedom. Retrieved 01 2024, from <https://matsne.gov.ge/>: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/1405264?publication=0>
- Parliamentary Budget Office of Georgia. (2023). Quarterly Macroeconomic Review. Retrieved from pbo.parliament.ge ;
- Petrova, M., & Tairov, I. (2022). Solutions to Manage Smart Cities' Risks in Times of Pandemic Crisis. *Risks* (ISSN 2227-9091);
- Popova, P., Popov, V., Marinova, K., & Petrova, M. (2023, November). The Role of Digital Platforms and Big Data Analytics as a Base for Digital Service Innovation. In *2023 4th International Conference on Communications, Information, Electronic and Energy Systems (CIEES)* (pp. 1-8). IEEE;
- Porter, M. (1998). *The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. NY: Free Press.
- Priya, S. S., Cuce, E., & Sudhakar, K. (2021). A perspective of COVID 19 impact on global economy, energy and environment. *International Journal of Sustainable Engineering*, 14(6), 1290-1305;
- Retrieved from <https://matsne.gov.ge>:
- Robinson, T.R. (2009). *international financial statement analysis*, cfa hennie van greuning, cfa elaine henry, cfa michael a. broihahn, cfa, copyright © 2009 by cfa institute, published by john wiley & sons, inc., hoboken, new jersey);

- Saud Asaad Al-Thaqeb, B. G. (2022). The pandemic and economic policy uncertainty. *International Journal of Finance & Economics* , Volume 27, Issue 3;
- Sergi, B. P. (2019). Public–Private Partnerships as a Mechanism of Financing Sustainable Development. . *Palgrave Studies in Impact Finance*, 313–339.
- Smith, A. (1937). The wealth of nations. In *The wealth of nations*.
- Surden, H. (2019). Artificial intelligence and law: An overview. *Georgia State University Law Review*, 35(4);
- Tavdgiridze, L., Katamadze, G., & Bolkvadze, M. (2024). Economic Awareness and Early Childhood Education. *Economics & Business*, 16(1);
- The Financial Stability Report 2023. Retrieved June 2024, from National Bank of Georgia: ;
- Tisha, T. R. (2021). Microeconomic impacts of COVID-19 pandemic: A Review Analysis and Policy Recommendations. *Asian Microeconomic Review*, Vol. 1, No. 1.
- Wei, X., & Han, L. (2021). The impact of COVID-19 pandemic on transmission of monetary policy to financial markets. *International Review of Financial Analysis*, 74(C);
- World Health Organization. (2020, March 11). Retrieved from ;
- Zhang, C., & Lu, Y. (2021). Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects. *Journal of Industrial Information Integration*, 23, 100224;

